

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociologie

Diplomová práce

Martin Kohout

Proč došlo ke kupónové privatizaci?

Why Did Voucher Privatization Occur?

Praha 2013

vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šubrt CSc.

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce, doc. PhDr. Jířímu Šubrtovi za důvěru a cenné připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne...

podpis:

Anotace:

Práce se snaží analyzovat všechny souvislosti, které vedly ke kuponové privatizaci. Konkrétní historické události, jako pohyby v revolučním OF se snaží analyzovat v rámci celospolečenských procesů. Sleduje tak přelévání moci mezi většinou obyvatel a elitou a ptá se po legitimitě rozhodnutí představitelů revolučních hnutí. Moc, která střídavě přechází ze společnosti na jedince, je indikátorem pro hledání souvislostí, které vedly ke kuponové privatizaci. Práce se tak snaží sociologickým způsobem chápat skupinu disidentů okolo Václava Havla a skupinu reformistů okolo Václava Kaluse, které zkoumá z hlediska jejich organizace a názorové koherence. Ideologická východiska těchto dvou skupin jsou porovnána s míněním veřejnosti a neomezuje se jen na dobu porevoluční, nýbrž na kořeny určitých společenských okolností, které měly na názory veřejnosti vliv, jsou viděny také v minulosti před listopadem 1989. Práce se snaží najít v předrevolučním období, revolučním období a transformačním období určitou kontinuitu.

Z logiky věci plyne, že práce zabíhá do historie revolučních hnutí, pokouší se analyzovat privatizační rétoriku diskursivně analytickým způsobem s využitím novinových článků i publikací reformátorů, televizních vystoupení či už proběhnuvších obecnějších úvah v tomto směru v odborných publikacích. K analýze názorů tehdejší veřejnosti práce využívá dřívějších sociologických průzkumů a relevantních historických i sociologických pojednání.

Práce je svojí povahou syntetická, tzn. snaží se systematizovat myšlení o původu kuponové privatizace v co nejširším rozsahu, aby přehledněji vyplynuly důvody, které byly pro vývoj tímto směrem zásadní. Práce tedy neustále váží vliv jedinců a společnosti na další vývoj.

Klíčová slova: privatizace, ekonomická transformace, neoliberalismus, sametová revoluce, antikomunismus

Abstract:

In this paper I try to analyze all circumstances and threads that led to voucher privatization. I try to analyze factual historical events like for example certain motions in the Civic Forum (Czech: Občanské fórum) within the frame of corporate processes. I observe the shift of power between the majority of citizens and elite and question the legitimacy of decisions the leaders of the revolutionary movements make. The power shifting from an individual onto the society served me as an indicator for searching the relations that could had led to the voucher privatization. I try to understand the circle of dissidents around Václav Havel and the circle of reformists around Václav Klaus from the sociological perspective and try to apprehend these from tin the light of their organization and opinion coherence. Ideological data of these two groups are compared with the meaning of the public; moreover, I do not restrict myself just to the time after the revolution. I pay attention also to the pre - revolutionary roots of certain social circumstances that influenced the public. I try to find the continuity between the time before the revolution, during the revolution and after the revolution. Naturally it made sense to allude often examples from the history of revolutionary movements. I analyzed the rhetoric of privatization in a discursively-analytical way by using newspaper articles, the texts by reformers, tv appearances and topical general studies in scholarly magazines. To analyze the opinions of the public of those times, I use both former investigations in sociological studies and relevant historical and sociological papers.

The character of the thesis is synthetic; by which I mean that it tries to systematize ideas about the origin of the voucher privatization in the widest sense possible, so that the reasons why further development went in today direction, could be clearly comprehensible. The main philosophical message of the thesis is that it contemplates the influence that both individuals and society have on further development.

Key words: privatization, economic transformation, neoliberalism, velvet revolution, anti-communism

OBSAH

ÚVOD.....	8
I. JAK A CO SE STALO - CESTA PRIVATIZAČNÍHO DISKURSU A JEHO PROTAGONISTŮ K MOCI	
1.1 Vlastní diskurs reformátor.....	12
1.2 Celospolečenský diskurs a OF na počátku revoluce.....	19
1.3 Celospolečenský diskurs a oddělování OF: úpadek vlivu mínění veřejnosti	24
1.4 Oddělené OF rozhoduje: „Kdo dovnitř, kdo ven?“	27
1.5 Vnitřní struktura skupiny disidentů a OF.....	29
1.6 Organizovaná skupina reformátorů.....	32
1.7 Skupina reformátorů mocensky dominuje.....	33
1.8 Antikomunismus energie reformy.....	37
1.9 Vylučování ostatních diskursů.....	40
1.10 Reformní tempo.....	42
1.11 Rozbití OF: rozhodující přeskupení moci.....	44
1.12 Legitimita a popularizace kuponové privatizace.....	47
II. PROČ DOŠLO KE KUPÓNOVÉ PRIVATIZACI?	
2.1 Směr uvažování.....	52
2.2 Myšlení disentu a většinové společnosti před listopadem.....	54
2.3 Vliv disidentské elity na většinovou společnost.....	58
2.4 Příčiny a způsob rozpadu režimu.....	60
2.5 Rozdělení hodnot revoluce podle původu.....	63
2.6 Hodnoty chvíle a antikomunismus.....	65
2.7 Hodnoty reagující na minulý útlak, požadavky do budoucna a privatizační diskurs.....	70
SHRNUTÍ A ZÁVĚR.....	74
LITERATURA.....	79

„Revoluce zahajuje divadlo, na němž slovo osvobozené od základů hledá a nachází veřejnost, mající svou váhu.“¹

¹ FURET, Francois. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno : Atlantis 1994. s. 49.

ÚVOD

Kuponová privatizace je v myslích občanů našeho státu jedním z významných symbolů počátků poslední etapy našich dějin, jak v dobrém slova smyslu jako významný počín při budování tržní ekonomiky, tak v špatném slova smyslu jako začátek „korupčnicko-mafiánských“ praktik, zlatokopeckého drancování a podobně. Privatizace nebyla jen největším přeskupením majetku od dob Bílé hory a roku 1948, ale stala se důležitou součástí našeho výkladového rámce pro chápání vývoje státu od roku 1989.

Proto si myslím, že kuponová privatizace, která měla významný vliv na vývoj hospodářství i na naše sebepojetí, je významným objektem pro zkoumání. Důležité je ptát se, kde se vzala, z čeho vyrostla taková věc, která nás tolik ovlivnila. Jakým způsobem došel takový nápad k realizaci? Jestli šlo o konspirativní záměr několika zákulisních mocenských skupin, což se v lidových vyprávěních říká, nebo jestli to byl proces kontrolovaný a utvářený společností, jejím dobovým klimatem? Nebo jinak, jestli šlo v případě privatizace o nápad, který vyplýval z vůle lidí, či jim byl vnucen mocenskými nástroji ze shora. Jaký mělo mínění lidí podíl na podobě transformačního procesu a privatizace? Byl transformační proces vnímán jako legitimní?

Aby se tyto věci vyjasnily, je nutné ptát se po původu privatizace jako po výsledku určitého myšlení, které nějak zapadalo, či nezapadalo do myšlení lidí té doby. Konkrétně je třeba definovat myšlení lidí, kteří privatizaci realizovali a myšlení veřejnosti těsně po revoluci.

Práce tedy sleduje pohyb lidí, kteří prosazovali tento typ transformace, v mocenském prostředí, jehož ovládnutí je nezbytnou podmínkou pro realizaci určitého programu. Sleduje přitom vztah těchto lidí vzhledem k vůli občanů a vzhledem k ostatním lidem, které revoluce vynesla do rozhodujících pozic, protože vnitřní politické důvody vzestupu mohou být odlišné od požadavků veřejnosti a vůbec celá diskuze uvnitř revolučního hnutí může mít jiný charakter než diskuze probíhající v širší veřejnosti, která dává této užší skupině lidí právo na to zastupovat veřejnost a dočasně převzít moc.

Jak práce ukáže, důvody, které vynášely některé osoby do politických pozic, nebyly vždycky totožné s vůlí veřejnosti. Pro dosažení mocenských pozic byla důležitá autorita uvnitř vrcholu revolučního hnutí a legitimita konkrétních politických rozhodnutí se někdy opatrovala až dodatečně. Například důvodem jmenování Klause a Dlouhého do federální vlády lidmi z KC OF² byl jejich odborný potenciál, nikoli to, aby mocensky prosazovali

² Koordinační centrum Občanského fóra

konkrétní ideovou linii, která v době jejich jmenování nebyla v souladu s přáním většiny obyvatel.

Z pohledu této práce bude užíváno chápání moci podle toho, jestli je, nebo není, legitimní, přičemž pojem legitimita se dá chápat jako uznání práva na výkon moci. Za legitimní moc se považuje taková moc, která se zakládá na mandátu od lidu. Dalo by se říct, že minulý režim před svým koncem měl stále velkou moc, i když neměl téměř žádnou legitimitu. Naopak OF získalo moc tím, že se stalo, legitimním, uznávaným objektem k výkonu moci. Bez legitimacy získané na náměstích by Občanské fórum nemělo žádnou moc. S postupem doby, kdy hnutí obsazovalo určité politické funkce, význam tohoto původu moci slábl.

Moc, která už (vzato do krajnosti) nepotřebuje svou legitimitu, je moc strukturální (funkcionální), opírá se o legitimitu celého systému právního řádu a byrokracie. Dalo by se říct, že komunistická strana měla těsně před revolucí tento typ moci, i když klesala ochota stíhat disidenty, cenzurovat v takové míře jako dříve, podniky protestovaly proti navrhovaným reformám, zkrátka docházelo i k rozkladu struktur samotných, tak Komunistická strana stále disponovala tímto typem moci.

Práce bude rozlišovat vnitřní a vnější rovinu politiky, tedy politiku uvnitř a politiku k občanům, protože právě toto rozdělení politiky na jeviště a zákulisí je jednou ze základních podmínek, které umožnily specifické způsoby pohybu v mocenských pozicích. Lidé, kteří měli autoritu vně, jako např. Dubček, neměli autoritu vevnitř, nebo opačně, jiní měli obrovskou autoritu uvnitř, ale žádnou vně. Například, i když moc OF byla neformální a maximálně legitimní v očích veřejnosti, po čase se hnutí mohlo, i když nemělo strukturální moc pevně v rukou, od mínění občanů odchylovat, protože už bylo uznáváno za autoritu odstupující vládnoucí mocí.³ Práce se bude proto ptát i po rozsahu moci centrály OF; zaměří se na to, co může daná moc ovlivnit, na počet lidí, kteří ji vykonávají a na základě čeho se mezi sebou držitelé moci volí.

Právě střídavé využívání vnitřních a vnějších výtahů k získání moci je klíčové k pochopení toho, proč došlo zrovna k této cestě privatizace, na základě jakého druhu moci a jakého oprávnění. V širším celku se pod tímto úhlem pohledu ukazuje, jakým způsobem se přelévala moc v revolučním období v rámci celé společnosti. Není to možné odhalit jinak, než

³ Do této pasti se komunističtí představitelé OF snažili neustále zatahovat, aby se hrálo zákulisně a vše se protahovalo tak, aby ztratilo svojí legitimitu.

skrze kombinaci sociologických zjištění o názorovém rozpoložení lidí a informací z historických pramenů o zákulisních jednáních.

Francois Furet (1994) při analýze Francouzské revoluce upozorňuje na fakt, že při revoluci „moc ztratila svoje zakotvení; nenachází se v žádné instituci“⁴, „moc se nachází ve slovech“⁵, „jakmile se mínění stalo mocí, musí být jednotné s lidem“⁶. „Jde o to, kdo zastupuje lid, nebo národ: vítězství je dáno schopností zaujmout tuto symbolickou pozici a uchovat si ji.“⁷

Promlouvání k veřejnosti na Václavském náměstí v prvních několika dnech revoluce, byl dominantní zdroj moci pro OF. Veškerá moc tehdy ležela ve slovech, která mluvčí volili. Komunikace s veřejností musela probíhat takovým jazykem a takovými symboly, které odpovídaly myšlení veřejnosti. Například pro Adamce k projevu na Letné připravilo OF ty nejlepší podmínky, ale řekl takové nesmysly z hlediska dobového kontextu, že byl vypískán a politicky byl téměř na odpis. Opačně Komárek, kterého nikdo neznal, se díky svým rétorickým schopnostem stal jednou z předních tváří OF a byl jednu chvíli Havlem přemlouván k tomu, aby se stal předsedou federální vlády.

I přes upadající vliv veřejnosti na politické události byl její tlak na vrcholné představitele státu až dokonce roku 1990 nebyvale silný. Jestliže se skrze řeč k veřejnosti získávala neformální moc pro prosazení určitých zájmů, je důležité popsat privatizační diskurs a způsob, jakým se integroval do revolučního celospolečenského diskursu, protože bez toho, aby do něj nějak zapadl, nebylo možné reformu prosadit.⁸

Co se rozumí slovem diskurs? Diskurs je uspořádaný soubor vět o nějaké věci, je u něj důležité, jak se staví k ostatním diskursům, jak určité výpovědi vylučuje z okruhu svých vztahů. Tímto způsobem bude popsán privatizační diskurs, který měl silnou tendenci pomocí vícero metod vylučovat ostatní výpovědi ze svých vztahů.

Dalo by se nazývat veřejné mínění po revoluci u nás diskursem? Společnost tehdy vyznávala určité společné hodnoty, které se neměnily ze dne na den, které byly relativně stabilní a k sobě navzájem vztažené, jako například demokracie, svoboda a nenásilí.⁹ V jistém smyslu to za diskurs označit lze a práce s tímto označením bude operovat (Otázka, nakolik byl

⁴ Ibid. s. 51.

⁵ Ibid. s. 53.

⁶ Ibid. s. 52.

⁷ Ibid. s. 53.

⁸ To dokládají i vyjádření samotných protagonistů pozdější transformace, kteří příklonění veřejnosti na svou stranu viděli jako nezbytnou podmínku pro prosazení reformy.

⁹ KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009.

tento diskurs pevný a dostatečně konkrétní proto, aby dokázal existovat dlouhodobě, je samozřejmě nasnadě a bude také zhodnocena.).

Práce tedy bude sledovat privatizační a revoluční diskursy. Privatizaci bude chápat co nejdůležitěji skrze její diskurs, nikoli skrze to, jestli byla ekonomicky výhodná, či nevýhodná. Pro metodu práce existují pouze určití lidé, kteří jsou nositeli tohoto diskursu a ti díky určitým dobovým okolnostem mocensky stoupají a snaží se prosadit vítězství tohoto diskursu v rámci širšího revolučního diskursu.

Zdroji pro práci jsou odborné texty, jak sociologické, tak texty ekonomů, kteří byli v centru tehdejšího dění na různých stranách a jejichž texty, jsou v různé míře na pomezí ekonomie, historických pramenů, sociologických úvah, osobně zbarvených vzpomínek, a jako takové dokumentem určitého typu myšlení, určitého diskursu. Dalšími zdroji jsou sociologické a historické analýzy, dobové dokumenty, kterými jsou: novinové články, rozhovory, televizní vystoupení nebo přepisy záznamů z jednání KC OF.

Pozn. Práce chápe listopadové události jako revoluci, protože moc spočívala alespoň chvíli v rukou lidu a následně došlo k radikální proměně společenského uspořádání. Termín revoluce se používá v běžné řeči i v odborné terminologii a spor o pojmenování není předmětem této práce. Nepokládám za nutné zavádět termíny jako „sametový převrat“ také proto, že slovo „převrat“ svým obsahem nevystihuje povahu procesu přesněji než slovo revoluce (jak, domnívám se, vyplyne i z této práce).

I. JAK A CO SE STALO - CESTA PRIVATIZAČNÍHO DISKURSU A JEHO PROTAGONISTŮ K MOCI

1.1 Vlastní diskurs reformátorů

Předem veškerých úvah o původu privatizace musí být načrtnut základní charakter transformačního diskursu, v rámci kterého byla privatizace prezentována, protože teprve popis privatizačního diskursu umožní správně uchopit věc, po jejímž původu se bude ptát následující práce.

Lidé, kteří privatizaci realizovali (zejména: Václav Klaus, Vladimír Rudlovčák, Dušan Tříška, Tomáš Ježek, Ivan Kočárník, Karel Dyba, Vladimír Dlouhý, Josef Zieleniec, Josef Kreuter, Ivan Šujan, Jan Stráský, Richard Salcman),¹⁰ ji chápali v rámci transformačního procesu jako cestu k přeměně celé společnosti od společnosti totalitně řízené k společnosti demokratické. V roce 1996 se k tomu Klaus vyjádřil takto: „Chtěli jsme budovat společnost, která se definitivně rozejde se svou komunistickou minulostí; tomuto rozchodu jsme říkali transformace.“¹¹ Tomáš Ježek, tehdejší ministr pro správu národního majetku a jeho privatizaci, k tomu říká: „Privatizace se stala od samého počátku nepochybným jádrem transformace komunistické společnosti ve společnost svobodných lidí, kteří smějí využívat svých znalostí pro své vlastní cíle.“¹² Ekonomika tedy byla oblastí, skrze kterou se měla transformovat celá společnost ze společnosti reálně socialistické na společnost svobodných lidí. V ekonomice se měla podle těchto lidí odehrát klíčová a poslední fáze revoluce.

Kuponová privatizace zajišťovala přechod ke svobodné společnosti zejména tak, že oslabovala moc státu v oblasti ekonomiky. Ježek říká: „Pořád jsme řešili problém, že kdyby se to všechno prodalo, tak že moc státu zůstane stejná, nebude mít domy, továrny atd., ale bude mít peníze. A my jsme si přece přáli, aby moc státu dramaticky poklesla. Pak jsme si řekli, že lidé peníze stejně nemají, a co by se tedy stalo, kdybychom všechen majetek rozdali?“¹³ Václav Klaus to formuluje takto: „Kuponová privatizace představuje nejrychlejší, nejtransparentnější, nejspravedlivější formu převodu státního majetku do soukromých rukou a tím i nejrychlejší ukončení moci ministerských úředníků.“¹⁴

¹⁰ Podle Václava Klause in KLAUS, Václav. *Ekonomická teorie a ekonomická reforma*. Praha : Gennex a Top ageny, 1991. s. 8.

¹¹ KLAUS, Václav In GJURIČOVÁ, Adéla In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRAVNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s. 127.

¹² JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 19.

¹³ Ibid. s. 102.

¹⁴ KLAUS, Václav In KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.72.

Úvaha byla jasná, že jsou-li výrobní prostředky v rukou státu, jedná se o společnost totalitní, převezmou-li výrobní prostředky občané, staneme se společností svobodnou. To je to, čemu Tomáš Halík říká marxismus na ruby. Tak jako Marx se i porevoluční neoliberálové domnívali, že ke změně společnosti musí nutně dojít skrze změnu vlastnictví výrobních prostředků a že tato změna samotná povede k nastolení lepšího společenského řádu. Proto byla privatizace „nepochybným jádrem“ celé ekonomické transformace, která byla zároveň chápána jako transformace společenská.

Společenská transformace zredukováná na ekonomickou transformaci je sama o sobě určitým omezením v chápání fungování společnosti, další diskursivní omezení byla založena v ekonomickém myšlení tvůrců privatizace. Především šlo o výběr určitého ekonomického směru, kterým byl neoliberalismus, a také se jednalo o samotné pojetí neoliberalismu, které bylo mnohdy ještě radikálnější než u hlavních představitelů tohoto směru ve světě.

To, že všichni lidé, kteří se na realizaci transformačního procesu významnou měrou podíleli, byli vyznavači jedné ekonomické doktríny, je už z podstaty určitým omezením a není třeba to dále rozvádět, za pozastavení však stojí radikálnost, se kterou tito lidé liberální principy pojímali. Je to důležité proto, že radikální pojetí tohoto směru mělo jednak přímé důsledky na život společnosti a jednak proto, že předurčovalo diskursivní ostrost, s jakou byli později vylučováni přívrženci jiných alternativ či jiných konkrétních postupů.

Ivan Hoffman (2006) ministr federální vlády a jeden z ekonomických poradců reformistů píše, že se tím tvůrců kuponové privatizace (jmenuje pouze federální část), soustředil pouze na „technicko-organizační algoritmus“ a nechal v potaz postprivatizační období, legislativní fungování budoucích vlastnických vztahů, širší ekonomické a sociální aspekty. Doslova uvádí: „Připomínky členů vlády, poukazující na zřejmou absenci uvedených pohledů, představitelé ministerstva financí v čele s Václavem Klausem (který příslušný materiál oficiálně předkládal) tvrdě odmítali jako pokus o neorganické vnější zasahování do normálního fungování tržních procesů.“¹⁵ Začalo se šířit něco, co by se dalo nazvat privatizace bez přívlastků.

Prvním předpokladem, na kterém toto odmítání přívlastků stálo, bylo nekritické přijímání Coaseho teorému; tento teorém tvrdí, že na prvotním rozložení vlastnictví, v ideálním trhu bez transakčních nákladů, nezáleží. Na prvotním vlastníkovi nezáleží proto, že odpovědný vlastník jakéhokoli majetku se k majetku dostane díky trhu tak, že majetek se prodává a kupuje tak dlouho, dokud nezůstane v rukou někoho, kdo nemá zájem na jeho

¹⁵ HOFFMANN, Pavel. *Spomienky*. Praha : G plus G, 2006. s. 167.

prodeji, ale vidí přínos v jeho spravování.¹⁶ Sám Coase upozorňoval na omezení svého teorému na „světy ideální“ při příležitosti převzetí Nobelovy ceny v r. 1991, kdy současně vyzýval ke zkoumání světa reálného. Zdejší reformátoři však teorém aplikovali na trh, který se teprve rodil, a tedy k ideálnímu trhu měl velmi daleko. Představa o tom, jak vznikne trh, byla dalším radikálním výkladem standardního neoliberalismu.¹⁷

Lubomír Mlčoch (2000) k tomu říká, že zatímco Hayek rozlišuje dva druhy řádu - jeden Kosmos (který je přirozený a vzniká trhem) a druhý Taxis (vzniká právem a dává prvnímu prostor pro rozvíjení), tak reformátoři uznávali pouze ten první. „Mezi oběma typy pravidel je stejný rozdíl jako mezi pravidly silničního provozu a příkazem, kam mají lidé jezdit, nebo ještě lépe, jako mezi tím, jestli rozmístíte u křižovatek ukazatele, a nebo lidem přikážete, po které silnici se mají vydat.“¹⁸ Jestliže reformátoři upozaďovali právo a užívali k tomu rétoriku neoliberalismu, zacházeli dál než jejich vzory a dopouštěli se určité redukce.

Václav Klusoň (2008) píše, že „Základním problémem byla ... téměř výlučná orientace reformátorů na vlastní privatizaci a vysoká, naprosto nereálná očekávání, jež s ní spojovali.“¹⁹ a dále že „Reformátoři se totiž domnívali, že soutěž na trhu vznikne jako přirozený a nutný výsledek privatizace, že privatizace sama od sebe povede k demonopolizaci ekonomiky a tím automaticky i k ustavení soutěžního trhu.“²⁰ Tvůrci privatizace byli neochvějně přesvědčeni, že samotný akt privatizace, tedy převod majetku do soukromých rukou, povede k automatickému rozkvětu fungování trhu. Tomáš Ježek to říká slovy, že kromě rychlého a efektivního převodu velkého množství majetku se od privatizace očekával i „...začátek fungování trhu s akciemi, začátek fungování burzy, jako jedné z klíčových institucí tržní ekonomiky.“^{21 22}

Přívrženec Klausovy cesty, bývalý děkan VŠE a ekonomický poradce Václava Klause v letech 1992-1997, Robert Holman (2000) uvádí k potřebě přeměny RM²³ systému a SCP²⁴ (což byly z důvodů nedostačující kontroly naprosto nevhodné instituce pro obchodování

¹⁶ MLČOCH, Lubomír, MACHONIN, Pavel, SOJKA, Milan. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Praha : Karolinum 2000. s. 61.

¹⁷ Přičemž samotný Hayek varuje: „Jenže jakmile se rozmohla silná víra v hodnoty průmyslové svobody, nedokázali se lidé vždy ubránit pokušení prezentovat ji jako pravidlo, jež nepřipouští výjimky. Snad nic neuškodilo věci liberalismu tolik, jako zkostnatělé lpění některých liberálů na určitých primitivních pravidlech, především na principu laissez faire.“ (HAYEK, Friedrich. *Cesta do otroctví*. Brno : Barristel a Principal 2004. s. 34.)

¹⁸ HAYEK, Friedrich. *Cesta do otroctví*. Brno : Barristel a Principal 2004. s. 76.

¹⁹ KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s. 76.

²⁰ Ibid. s. 76.

²¹ JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 177.

²² „naší privatizaci měl vzniknout tržní řád“ Ibid. s. 193.

²³ Registrační místo

²⁴ Středisko cenných papírů

s akciemi) na standardní kapitálový trh toto: „...přeměna ve standardní kapitálový trh prostřednictvím regulací (jak je známe z vyspělých tržních ekonomik) nebyla již „v logice“ kupónové privatizace, neboť zpomalovala procesy vlastnické koncentrace a vlastnických změn, které měly do podniků přivést silné a efektivní soukromé vlastníky a tím kupónovou privatizaci završit. Tato skutečnost byla a dosud je u nás málo chápána.“²⁵ Kuponovou privatizaci, která měla trh zavést, by tedy nakonec standardní kapitálový trh brzdil. Tento proces byl označován též jako „třetí vlna“. „Posedlost cílem akumulace kapitálu byla spodní notou rozhodování ministerstva financí po celou dobu transformace, tato posedlost vysvětluje soustavný odpor Klause a Třísky kladený vzniku Komise pro cenné papíry, když účastníci porady v Kolodějích dne 15. 12. 1996 vedli „neuvěřitelnou debatu o tom, jestli má kapitálový trh zůstat bez dozoru jeden nebo lépe dva roky, aby byla dokončena akumulace kapitálu.“²⁶ ²⁷Jakoby si někteří tvůrci privatizace skutečně mysleli, že trh automaticky vznikne pouze díky rozdělení majetku občanům zdarma, že to celé stačí k tomu, aby se akumuloval kapitál a nastávaly ty efekty, které se od fungování trhu očekávají (Teoretický kruh se zde uzavírá a dosahuje absurdního vyústění „prvotní vlastníci není v ideálním trhu důležitý“ a aby to platilo, nesmí fungovat trh standardní, ale co nejvíce nestandardní.).

Další věcí, která zužovala pohled reformátorů, byla jejich orientace na oblast makroekonomie. I tato skutečnost měla podíl na tom, s jakou lehkostí reformátoři ignorovali institucionální aspekty privatizačního procesu. Konkrétní situace podniků, předpokládaný způsob akumulace jejich vlastnictví a právní zajištění bylo pod obzorem makroekonomického myšlení. Příkladem takového myšlení je třeba tento výrok Roberta Holmana o povaze ekonomické transformace: „Liberální přístup považoval za východisko transformace vytvoření tržních podniků. Lidé jsou přizpůsobiví a stačí proto provést několik základních systémových změn, které u nich vytvoří podněty k žádoucímu tržnímu chování: k tvrdé práci, k podnikání, k hledání nových trhů, ke zvyšování kvality služeb.“²⁸ Klusoň o tom říká: „Šoková terapie... vycházela z předpokladu vysokého stupně znalostí a porozumění tržnímu systému a reformy samotné [vycházely] z existence dokonalé informace a z neomezené racionality rozhodování. Avšak na rozdíl od makroekonomické transformace zde [v

²⁵ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000. s. 61.

²⁶ JEŽEK, Tomáš. Věřitelem měl být Fond národního majetku. *Hospodářské noviny*. 22.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/c1-59557450-veritelem-mel-byt-fond-narodniho-majetku>>

²⁷ O dalších potížích s zprůhledněním viz. JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006.

²⁸ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000.s.19.

privatizaci] takové předpoklady zdaleka nebyly a ani nemohly být splněny a proto tento typ institucionální transformace skončil nezdarem.“²⁹

Těmto tvrzením nahrává i fakt, že před rokem 1989 se reformisté privatizací vůbec nezabývali, zajímali se spíše o monetarismus, který byl uplatnitelný i v politice Státní banky. Klaus to přiznává v úvodu ke své knize *Ekonomická věda a ekonomická reforma*, která shrnuje některé z referátů pořádaných v Prognostickém ústavu a Státní bance. Ježek uvádí, že Klaus si do roku 1989 neuměl ani představit soukromé vlastnictví podniků do té doby vlastněné státem.³⁰

Dá se tedy shrnout, že diskurs, který legitimizoval proběhnuvší ekonomickou transformaci, sám sebe chápal jako nástroj k přeměně celé společnosti. Ačkoli tedy šlo o jedno svérázné pojetí jednoho určitého směru jedné oblasti lidského poznání, zaštiťovalo se svojí údajnou schopností radikální přeměny celé společnosti („bud' půjdeme zpátky, nebo dopředu“ viz. níže). Zjednodušené pojetí neoliberalismu a neochvějná víra v jeho fungování vedly k odmítání řady konkrétních připomínek a pohledů.

Toto myšlení se v praxi projevovalo nejčastěji jako upozadování práva oproti ekonomii („útěk před právníky“), která v jejich pojetí svým výkladem života společnosti zajišťovala dostatečnou oporu pro realizaci transformačních kroků. Nekritické přijímání principů určité teorie vedlo ve svém důsledku k upozadění morálních principů. Právní řád má totiž zajišťovat spravedlnost podle morálních hodnot vyznávaných určitou společností; jeho upozadování, je tedy i upozadováním morálních hodnot.

„Na rozdíl od Václava Klause, který na tuto diskusi reagoval výrokem, že „...peníze jsou jenom jedny, a proto se není nutné ptát, odkud pocházejí.“, jsem vždycky zastával názor, že „špinavé peníze“ existují, že mi to vadí, že je však ještě neumíme rozeznávat.“³¹ říká Tomáš Ježek a dále: „Na druhé straně se potvrdila myšlenka, kterou jsem si tehdy často opakoval, a nejen já, že kvůli úspěšnému průběhu malé privatizace musíme nad špinavými penězi částečně zavřít oči. Protože rychlý a úspěšný průběh malé privatizace byl tehdy pro úspěšný vývoj v Československu mnohem cennější než to, co jsme museli překousnout, obličej podivných lidí a podivné peníze, které si nakradli veksláci, bolševici nebo podivní jiných kategorií.“³²

²⁹ KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.76.

³⁰ JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 48.

³¹ Ibid. s. 215.

³² Ibid. s. 216.

Určitou omezenost při aplikaci ekonomické teorie v reformním úsilí přiznávali i samotní jejich tvůrci. Uváděným důvodem toho, proč byla jejich ideologie takto vnitřně zjednodušená, bylo především tvrzení, že není čas. „Drtivě převažujícím kritériem, které nám nedalo spát, však byla rychlost a udržení reformního tempa. Jestli měla mít reforma úspěch, musela být koncentrována do krátkého období.“³³ Ať čas skutečně byl, nebo nebyl, vědomí nebo pocit toho, že čas není, vede obvykle k odložení věcí, které nepovažujeme za důležité. Dalo by se říci, že reformátoři věřili v úspěch procesu, i když některé momenty upozadí, tedy, že z neoliberalismu si vezmou jen to nejdůležitější.³⁴

V rozhovoru pro *Hospodářské noviny* Stráský říká: „Takže jsme mohli zpomalit a čekat, až nějakým způsobem zbohatneme, nebo to nějak urychlit. To byl princip kuponové privatizace. Každý dal tisícovku, dohromady jsme dali asi pět miliard a za to jsme privatizovali asi stokrát víc. A pokud jde o to kradení, jak říkáte: Ano, jedna cesta, jak nechat lidi zbohatnout, je nechat je krást. A cesty, jak lidi nechat zbohatnout, jsme hledali.“ Redaktor HN: „Takže to byl záměr?“ „Záměr to jistě nebyl, ale všichni to podvědomě cítili. Už tenkrát se říkalo: nejlepší by bylo zhasnout, ať si to šikovnější rozeberou.“³⁵ Tomáš Ježek se proti tomu ohrazuje tvrzením, že to on neřikal, že „ty šílené řeči o zhasnutí, ať si to ti šikovnější rozeberou“ vedl Tříška na ministerstvu financí.³⁶

Klusoň si pak všímá skutečnosti, že způsob obhajoby kuponové privatizace, která je kvintesencí radikálnosti celé ekonomické transformace, připomíná koncept utopického sociálního inženýrství Karla Poppera.³⁷ Když pomineme základní rozdíl mezi charakteristikou utopického sociálního inženýrství, jak ho popsal Popper (2008), a tím, co dělali reformátoři; to jest to, že reformátoři nerozšiřovali moc státu, ale usilovali o jeho oslabení (ovšem pomocí nástrojů obrovské moci nad jeho veškerým majetkem i legislativou), vykazuje privatizační úsilí řadu společných rysů, které stojí za povšimnutí.

1. Dílčí sociální inženýr postupuje řadou dílčích kroků, jejichž účinky může sledovat a vyhodnocovat. „Holisté odmítají dílčí pojetí jako příliš skromné.“³⁸ „Jeho cílem (utopického

³³ Ibid. s. 191.

³⁴ Dokonce zákoník práce a kolektivní smlouvy nechali reformátoři relativně nedotknuté jejich ideologií, aby se neohrozilo vlastní jádro transformace, kterou byla privatizace (MYANT, Martin In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (Ed.). *Kapitoly z dějin České demokracie po roce 1989*. Lytomyšl : Paseka, 2008. s. 272.)

³⁵ STRÁSKÝ, Jan. Co Klaus sám necítí, nikdy neposlechne. *Hospodářské noviny*. 8.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/sidlo/c1-59481620-jan-strasky-co-klaus-sam-neciti-nikdy-neposlechne>>

³⁶ JEŽEK, Tomáš. Věřitelem měl být Fond národního majetku. *Hospodářské noviny*. 22.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/c1-59557450-veritelem-mel-byt-fond-narodniho-majetku>>

³⁷ KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.76.

³⁸ POPPER, Karl. *Bída historismu*. Praha : OIKOYMENH, 2008. s.59.

inženýrství) je přestavba „celé společnosti“ podle určitého plánu nebo projektu.“³⁹ Toto kritérium privatizační úsilí splňuje (viz. výše).

2. Utopický sociální inženýr „usiluje o „ovládnutí klíčových pozic“... „usiluje o to, aby „z klíčových pozic“ ovládal historické síly, které utvářejí budoucnost vyvíjející se společnosti.“⁴⁰(Historická síla, které se vše podřizovalo, byl trh).

3. Úsilí je vedeno velkou ideou, která kdesi v budoucnu přinese dobro pro celou společnost. Abstraktnímu budoucímu cíli se přizpůsobuje vidění současné skutečnosti. Nehledí se na vznikající nedostatky, protože se buduje „to hlavní“ (Ježek (2008) svojí zkušenost shrnul v privatizačním patnáctéru, ve kterém píše, že útek od abstrakce při privatizaci byl rizikem nezdaru, „utopit se v podrobnostech a vedlejších cílech“, jakými se chtělo stát oddlužení a restrukturalizace podniků, by odvádělo od cíle hlavního – změna systému.⁴¹).

4. Nerespektují se v podstatě ani počáteční podmínky, existuje tendence předpokládat začátek s čistým stolem (Čtvrtý bod Ježkova patnáctera říká: „Nešetří energií a časem na pečlivou analýzu výchozí situace, v níž se nacházíš po převzetí politické moci. Chybné závěry z ní by znamenaly neúspěch privatizace...“⁴²).

5. Utopičtí inženýři usilují o to, aby jejich změny byly nezvratné, dosahuje se proto překotného reformního tempa. (viz. níže)

6. Na vznikající nedostatky se nebere zřetel, existuje proto silná tendence vylučovat protivníky, která v Popperově koncepci nevyhnutelně vede k popravám a diktatuře. (Ježkův čtvrtý bod patnáctera pokračuje: „Věz, že ses vydal na cestu, kterou ještě nikdo nešel a musíš použít metody, které ještě nikdo nepoužil. Nezalekni se proto osamění. Nenech se vyvést z míry dobrými radami těch, kteří si myslí, že tvou cestou už prošli. Neprošli.“⁴³) Bodu vylučování se věnuje předposlední kapitola.⁴⁴

³⁹ Ibid. s. 58.

⁴⁰ Ibid. s. 58.

⁴¹ JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006. s. 9.

⁴² Ibid. s. 9.

⁴³ Ibid. s. 9.

⁴⁴ „...vím, že si můžu nechat uříznout všechny končetiny bezzbytkem, protože vím, že země placatá není. Ekonomie jako každá jiná věda má nesčíslné množství slepých uliček, ale má také to bojovně hájené jádro, na které alespoň významná část ekonomů přísahá...v ekonomii je pouze jedno, a pak jsou tu jiné školy, které jsou tak zřetelně outsiderovské, že nečiní žádné problémy je přehlížet... (JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 49)

K tak drastickým opatřením, jakým jsou popravky, u nás v devadesátých letech nedošlo, ale zdá se podivné, že uvažování jednoho ze vzorů samotných reformátorů („Privatizaci buduješ také základy otevřené společnosti“⁴⁵) se obrací proti nim samotným.

Další příklady zjednodušeného uvažování se objeví v následujících kapitolách, zejména v kapitole věnované původu reformního tempa a boji proti názorovým oponentům.

To, co bylo zatím načrtnuto v základních obrysech, je vnitřní fungování českého neoliberálního diskursu, který vytvářeli vedoucí představitelé ekonomické reformy v devadesátých letech. Tomu, kde se tento způsob myšlení objevil, a jakým způsobem se na politické scéně prosadil a stal se nakonec přijatelný pro většinu obyvatel, se budou věnovat další kapitoly.

Pátrání po původu kuponové privatizace bude nejlepší zahájit popisem revolučního diskursu, který veřejnosti vládl na počátku všech dalších společenských změn.

1.2 Celospolečenský diskurs a OF na počátku revoluce

Sametová revoluce byla nepochybně počátkem následných společenských změn, jejichž součástí byla i ekonomická transformace. Základní otázkou bude, jaké byly počátky ekonomického uvažování v revolučním diskursu.

Nálada, ani nově vznikající celospolečenský diskurs nepředznamenávaly způsob pozdější ekonomické transformace.⁴⁶ Miroslav Vaněk (1994) publikoval průzkum veřejného mínění pořádaného ÚVVM⁴⁷ v listopadových a prosincových dnech na téma budoucího uspořádání společnosti. Otázka zněla: „Kterou cestou se má naše společnost dále vyvíjet?“⁴⁸ 40% dotázaných se vyslovilo pro socialistickou cestu, nepatrně větší počet respondentů byl pro třetí cestu a pouhá 3% se vyslovila pro kapitalismus (Co se týče navrácení majetku družstev, vyslovilo se v těchto dnech pro jen 13% lidí a v oblasti restitucí nejen malých dílen, ale i velkých výrobních linek bylo proti 76% občanů.⁴⁹).

Tomuto výzkumu se nejčastěji vyčítá, že lidé vlastně nevěděli, co zmiňované pojmy znamenají; může to být pravda, ale to nic nemění na faktu, že v prvních dvou revolučních

⁴⁵ JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006. s. 10.

⁴⁶ Do konce listopadu, společnost chápala nastalé změny, jako návrat k roku 68 a před jmenováním Adamcovy vlády 15:5, bylo jen 8% občanů proto, aby komunisté nebyli ve vládě vůbec. (HERZMANN, Jan. Volby v kontextu veřejného mínění 1989-1991. *Sociologický časopis*. 2/1992. s. 165-183)

⁴⁷ Ústav výzkumu veřejného mínění

⁴⁸ VANĚK, Miroslav. *Veržné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989*. Praha : Maxdorf, 1994. s.57.

⁴⁹ Ibid. s. 58.

měsících veřejnost nenaléhala na odstranění socialismu a nejevila známky zájmu o neoliberální cesty transformace; to muselo do jejího rozpoložení přijít až později jinými cestami. O rozpoložení názorů veřejnosti vypovídají i oficiální dokumenty OF z listopadu a prosince.

Do konce prosince 1989 nevydalo OF žádné prohlášení, které by nasvědčovalo tomu, že od ledna za devět měsíců bude rozhodnuto o tak radikálně pravicové cestě ekonomické reformy. První zmínku o ekonomice OF vydalo 26. 11. 1989, kdy požadovalo byrokraticky nesvázaný svobodný trh postavený na konkurenci „Ta [konkurence] může vzniknout jedine na základě souběžné rovnoprávné existence různých typů vlastnictví a postupným otevíráním naší ekonomiky vůči světu.“⁵⁰ Ostatních šest požadavků vydaných spolu s tímto vyjádřením se věnovalo obecně demokracii, s důrazem na právní, kulturní a ekologické oblasti spolu se sociální spravedlností.

Do 30. prosince se tyto definice v drobných obměnách objeví ještě celkem třikrát. Vždy je však požadavek tržního hospodářství doplněn požadavkem sociálního státu. Havel v jednom svém vystoupení z těchto dní dokonce mluví takto: „...zárukou jakékoliv další prosperity této země a domnívám se, že to musí být stát s velmi vyšším stupněm sociálních jistot, než jaké poskytoval ten systém dosavadní, ten totalitní. My se pravděpodobně máme co učit od Švédska a podobných zemí...“⁵¹

Otázka ekonomiky je navíc v dokumentech vydávaných OF stavěna na roveň s dalšími otázkami směřování, nikde není stavěna jako zastřešující idea, z které by šly odvodit všechny další. Ekonomika je spíše chápána jako jedna z oblastí, které je nutno samozřejmě reformovat. Jediným náznakem ve formulacích, který by mohl být podnětem k uvažování o privatizaci, je formulace v už zmíněném dokumentu z 26. 11., kde stojí, že by ekonomika měla směřovat k „pluralitě různých vlastnických forem“.

V dalších dokumentech do konce prosince se už tato formulace nevyskytuje a mluví se pouze o tržním hospodářství, otevřeném světu. Do voleb 1990 byla shoda na přechodu k trhu, ale v programech OF nebyla žádná zmínka o vlastnictví.^{52 53}

⁵⁰SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s. 29.

⁵¹Ibid. s. 237.

⁵² MLČOCH, Lubomír, MACHONIN, Pavel, SOJKA, Milan. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Praha : Karolinum 2000. s.40.

⁵³ Obsahová komparační analýza programů všech politických stran a hnutí před volbami v červnu ovšem už řadí OF, spíše ke stranám, kladoucí důraz na privatizaci a dokonce spíše ke stranám požadujícím soukromé školství. Přičemž programově nejvzdálenější stranou k OF v oblasti ekonomie je prokazatelně KSČ spolu s ČDF – levá alternativa (Československé demokratické fórum – levá alternativa). (ŘEHÁK, Jan, ŘEHÁKOVÁ Blanka. Předvolební programy 1990. *Sociologický časopis*. 2/1991 s.172-188)

Tato vyjádření Občanského fóra jsou důležitá proto, že občanské fórum se v té době snažilo být zástupcem veřejnosti. Aby této role mohlo dostát, musela jeho vyjádření korespondovat s představami většiny občanů na náměstí, jejichž vůlí se hnutí zaštiťovalo. Havel tento princip vzniku politické moci několikrát formuloval při jednáních s představiteli státní moci: 28. listopadu vysvětluje Havel Adamcovi: „...to, co budu říkat, je cosi, co jsme vytušili jako vůlí veřejnosti. My ji nezastupujeme ve smyslu, že by nás někdo zvolil, my se cítíme být mluvčími v tuto chvíli.“⁵⁴ Pak dále 9. prosince při jednání s Čalfou Havel říká: „...my jsme se stali – historie tomu chtěla – čímsi zvláštním, co není organizací, ani členem národní fronty, ani politickou stranou, ale co má svoji zvláštní váhu, jak se ukazuje. Jakýmsi způsobem se pokouší zastupovat spontánní lidovou vůli, kterou můžeme vidět na všech ulicích, v televizi, na shromážděních, býtí jejich mluvčím v těchto jednáních na nejvyšší úrovni.“⁵⁵

Tento fakt pak OF stvrdilo v oficiálním dokumentu zaslánému ruskému prezidentu Gorbačovovi a americkému prezidentu Bushovi: „19. listopadu 1989 se v Praze ustavilo Občanské fórum, které se cítí způsobilé být mluvčím československé veřejnosti. Na manifestaci pražského obyvatelstva dne 21. listopadu, jíž se na Václavském náměstí zúčastnily statisíce lidí, Občanské fórum získalo názorový konsensus, a proto se na Vás obrací i jménem těchto lidí...“⁵⁶

Klíčové bylo tento vliv neztratit, protože se každým dnem objevovala další a další uskupení, která se hlásila o slovo a cítila se být zástupci veřejnosti. Přes ohromný integrační potenciál OF nedokázalo všechny skupiny vstřebat, čehož využívali jejich političtí protivníci; při jednáních např. vedoucí představitelé státu tvrdili, že ještě musí mluvit s dalšími lidmi a organizacemi, že OF si nemůže monopolizovat moc, a tak se musí jednat pomalu a ve shodě s ostatními atd.

OF bylo tedy mluvčím veřejnosti, nechtělo s ní ztratit kontakt, a tak jím vydávaná vyjádření musela souznít s vůlí veřejnosti. Pokud by někdo tvrdil, že téměř „socialistická vyjádření OF“ ve vztahu k budoucímu uspořádání vydávalo hnutí účelově, znamená to, jinými slovy pouze to, že představitelé OF takové formulace volili proto, že je považovali za vůli veřejnosti.

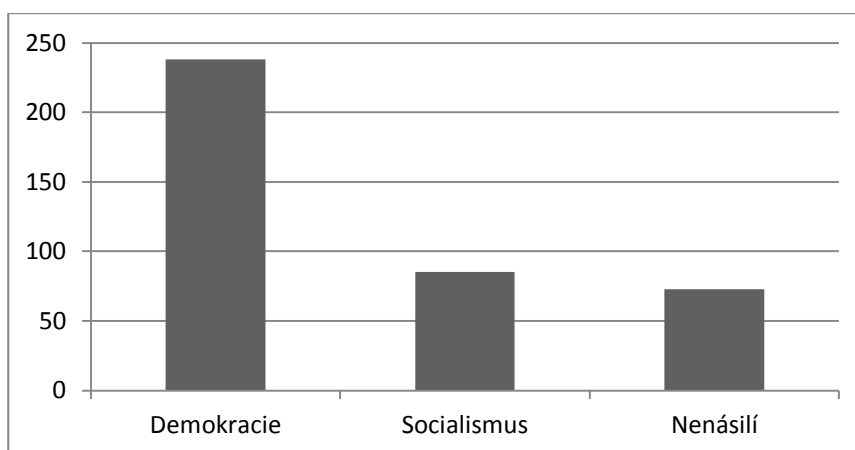
⁵⁴ HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin*. Praha : OK centrum, 1991 s. 37-81

⁵⁵ Ibid. s. 388.

⁵⁶ SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s.15.

Dalším dokladem tohoto názorového rozpoložení veřejnosti je analýza Jana Rouska (2012)⁵⁷ z dopisů *došlých* Občanskému fóru. Nejprve rozdělil došlé dopisy do dvou kategorií. Jedna kategorie se týkala osobních a marginálních problémů dopisovatelů, neměli žádnou celospolečenskou platnost (udání, organizační problémy, potíže s bydlením apod.). Druhá skupina dopisů obsahovala vyjádření osobních postojů k budoucímu uspořádání naší země jako celku.

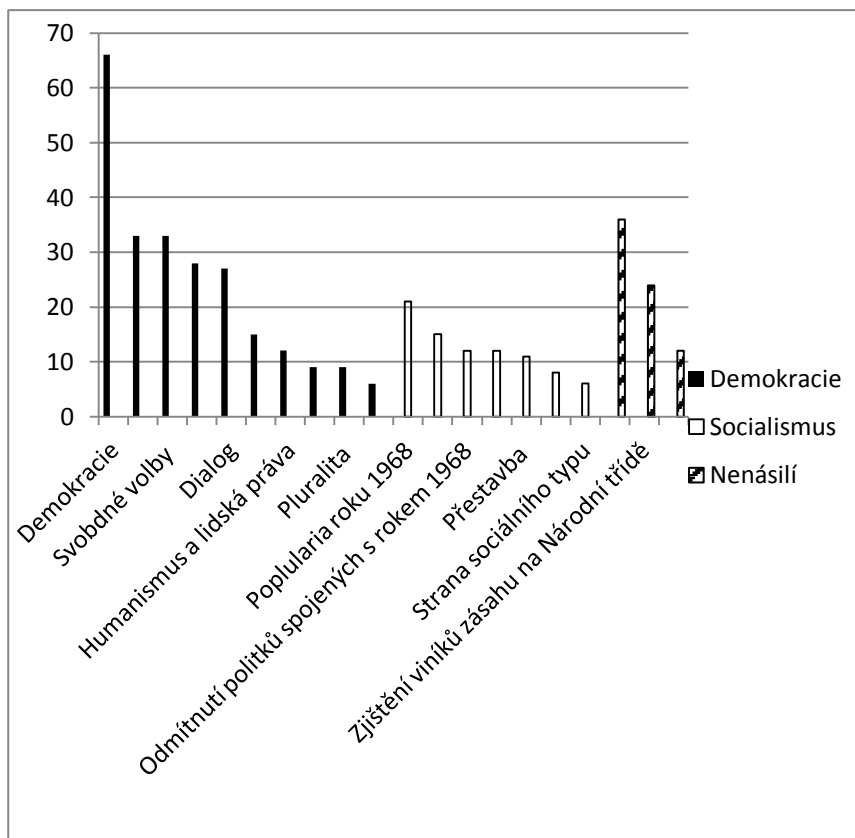
Ty rozdělil do tří skupin: Jedna požadovala obecně demokracii: vypsání nových voleb, zlepšení volebního zákona, zajištění svobody voleb. Další skupina měla požadavky „nenásilí“, ať už šlo o vyšetření událostí 17. listopadu, tak o jiné formy násilí – „psychologického, sociálního, hospodářského či ekologického“⁵⁸, které požadovala zastavit. Třetí skupinu dopisů tvořily dopisy s požadavky socialismu, projevovaly se vyzdvihováním Pražského jara, přihlášením se k Dubčekovi, přihlášením se k socialistickému programu OF. Výsledky dopadly takto: Svislá osa znázorňuje absolutní počet dopisů, ve kterých se objevil apel na hodnoty uvedené na vodorovné ose.

Další graf znázorňuje vnitřní rozdělení témat uvnitř tří základních požadavků:

⁵⁷ROUSEK, Jan. Adresát: Občanské fórum, Praha. *Historie – Otázky – Problémy*. Časopis FFUK. 2012, č.1.

⁵⁸KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009. s. 112.

Dalším zdrojem poznatků, o názorovém rozpoložení veřejnosti je kniha Jamese Krapfla *Revolucia s lidskou tvárou* (2009). Autor provedl zatím nejobsáhlejší analýzu myšlení lidí v revolučním období v Československu, a to kvalitativní metodou analýzy svolání mnoha nejrozličnějších organizací OF a VPN od centrálních ke krajským, okresním, až po svolání JRD nedaleko Martina. Ukázal, že zejména v prvních měsících se diskuze pohybovaly okolo ústředních hodnot: demokracie, lidskosti, férovosti, nenásilí, samoorganizace a socialismu. Autor říká, že „v českých a slovenských archívech z listopadu a prosince je možné najít všudypřítomná hodnocení socialismu, která v drtivé většině vyznívají kladně a volají po jeho zachování a obrodě, nikoli zrušení.“⁵⁹

Socialismus byl v diskuzích nejčastěji propojován s ústředními hodnotami férovosti, demokracie a lidskosti. Socialismus se však lišil od ostatních hodnot v tom, že se zároveň objevily podpurné i odmítavé postoje, „čímž vzniklo první rozpoznatelné štěpení v jinak jednotném veřejném mínění.“⁶⁰ Odmítavé postoje nebyly ale dominantní silou.

⁵⁹ Ibid. s. 129/130

⁶⁰ Ibid. s. 111

1.3 Celospolečenský diskurs a oddělování OF: úpadek vlivu mínění veřejnosti

Pro vysvětlení toho, jak se rozpadl či krystalizoval počáteční diskurs revoluce, je třeba se podívat na přelévání mocenského vlivu z ulice k jednotlivým osobám. Na počátku revoluce vystupovala veřejnost jako aktivní činitel, OF často klopýtalo za vůlí veřejnosti a mělo co dělat, aby neztratilo její důvěru. Postupem času, jak rostla jeho moc díky institucionálnímu zajištění v politických funkcích, ztrácela veřejnost možnost do politického dění zasahovat, až se nakonec z aktivních tvůrců situace stali pouze nedočkaví diváci.

V demokratických režimech je přirozené, že se lidé každý den nescházejí na náměstí, aby zasáhli do politického dění. Při zrodu demokratického politického systému je ale přebírání zodpovědnosti určitých lidí za osudy státu (na základě předpokládaného konsenzu lidu vyjádřeném na náměstích) nutnou podmínkou k přechodu k zastupitelské demokracii. Veřejnost jako taková může mít obecně nálady a postoje, nikoli však konkrétní návrhy, spíše je schopna dát najevo nesouhlas či souhlas, což byly silné hybné momenty v prvních dnech revoluce. Úpadek moci veřejnosti, odtržení občanů od politiky, přesouvání moci veřejnosti na několik jednotlivců byl hlavní společenský pohyb od ledna do června 1990, který byl přirozeným jevem stabilizující se politiky, která přechází od velkých rozhodnutí k více konkrétním praktickým opatřením. Tento pohyb ale měl přímý vliv na to, jakým způsobem lidé přemýšleli a zároveň otvíral nové prostory politické moci, kterou využili pozdější reformátoři.

Nejprve bude dobré popsat několik prvních událostí, na kterých je možné vidět toto odtrhávání elit od společnosti.

Představitelé revolučního hnutí z počátku neusilovali o politické funkce, protože nebyli zatím schopni někoho relevantního navrhnout a báli se, že veřejnost povede před případnými volbami k zodpovědnosti i je. Bylo proto výhodné, aby se komunistické vedení dostalo pod ještě větší tlak veřejnosti tím, že ve funkcích ještě chvíli zůstane a ukáže svojí bezradnost.

27. listopadu se před bouřícím Václavským náměstím četla různá politická prohlášení. Václav Klaus četl mezi jinými prohlášení, ve kterém požaduje odstoupení Adamce z funkce předsedy federální vlády a jeho nahrazení kompetentní osobou – dav spontánně odpovídá skandováním: „Komárek! Komárek!“ Po chvíli vystoupila Jiřina Jirásková s dopisem

prezidentu republiky od divadelníků shromážděných 26. listopadu ve Vinohradském divadle s návrhem jmenovat Komárka předsedou federální vlády.⁶¹

Komárek se předsedou federální vlády nestal. Občanské fórum se jednak nechtělo tlačit do vládních pozic v této době z výše uvedených strategických důvodů a jednak už tehdy zazněl i argument, že „doba emocí na ulici skončila, je třeba velmi seriózně uvažovat...měli bychom přestat házet hesla do veřejnosti jen tak...“⁶²

Takovéhle lavírování bylo do jisté míry riskantní, protože Občanské fórum „...nechtělo stupňovat radikalitu veřejného mínění a beze zbytku ji zužitkovat (myšleno v politických funkcích). Naopak spíše ji tlumilo a regulovalo – snažilo se jí přizpůsobit svým možnostem. Zaujalo místo na hranici mezi kompromisem, který revoluční společnost (podléhající vlastním zákonitostem) je ještě ochotna vstřebat a kompromisem, který už přijmout nemohla.“⁶³ Jinými slovy věděli, že odmítání politické odpovědnosti stupňuje nespokojenost veřejnosti s vývojem situace a tedy, že potenciálně hrozí, že se nespokojenost veřejnosti stejně může obrátit proti nim.

Tato strategie vyústila v situaci, kdy po vyhlášení Adamcovy vlády 3. prosince 15:5⁶⁴, kterou bylo Občanské fórum ochotno přijmout, ale která se druhého dne setkala s tak radikálním odmítnutím veřejnosti, že navečer museli nakonec k této vládě představitelé KC OF vydat odmítavé stanovisko.⁶⁵ Havel tuto zkušenost shrnuje při jednání se slovenskými kolegy: „Dopracovali jsme se k tomu pod tlakem veřejnosti, která šíleně chce, abychom šli do vlády v nějaký podobě, a která prostě je disgustovaná z toho, že tam furt je Adamec a furt nějaký jeho lidi“⁶⁶

Nejde zde o podrobnou historii revolučního hnutí, jde spíše o pochopení principu přelévání moci ve společnosti. Má se za to, že první velký zlom v otázce, kdo byl ve vleku událostí, jestli veřejnost, nebo KC OF, se obvykle uvádí příklad volby prezidenta. Jméno budoucího prezidenta byla první věc, kterou rozhodlo vedení OF a VPN čistě bez ohledu na názor veřejnosti. Na této události se dají vysledovat původy pohybů, které vedly k odtržení OF od vůle veřejnosti, což bylo předpokladem otevření vnitřního výtahu k moci.

⁶¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. 27.listopadu 1989 jednání KC OF. *Originální videojournal*. Dostupné v archivu ČT. DVD 3534.

⁶² Ibid.

⁶³ SUK, Jiří. *Labyrinthem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 56.

⁶⁴ 15 komunistů a 5 nestraníků

⁶⁵ Ibid. s. 58.

⁶⁶ SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998.

24. listopadu na Václavském náměstí a 25. listopadu na Letenské pláni se skandovalo unisono „Dubček na Hrad“.⁶⁷ 30 tisíc respondentů odpovídalo 6. prosince na dotaz, kdo by podle Vás měl být československým prezidentem, takto: 11% Dubček; 8% Komárek; Adamec, Císař a Havel měli po 1% hlasů.⁶⁸ Bylo zřejmé, že mínění venkova a zejména veřejné mínění na Slovensku by bylo Dubčekovi ještě více nakloněno. V Bratislavě podle výzkumu mezi pěti tisíci respondenty podporovalo Dubčeka třikrát více lidí než Komárka.

KC OF a KV VPN⁶⁹ měli ale jiný názor než veřejnost, v Dubčekovi spatřovali „brzdu vývoje“ a v Havlovi viděli „vrchol revoluce, skutečný obrat.“⁷⁰ Michal Kocáb, který návrh na Havlovo prezidentské angažmá vznesl, jako první na schůzi KC OF říkal „...je to pro mě záruka demokracie a nepokračování linie, kterého se bojím, reformního komunismu, který by se mohl upevnit právě v té pozici Dubček-Adamec nebo Dubček-Čalfa.“⁷¹

Dále padaly argumenty mocensko-technického typu, jestli je pro OF výhodné mít Havla na Hradě nebo ve vedení, jestli v parlamentu lépe projde Dubček nebo Havel a jak Dubček může dobře odstavit Adamce, a podobně. Zajímavá byla argumentace odpůrců Havla a následná reakce na ni. Odpůrci kandidatury Havla, kteří byli v drtivé menšině, uváděli nejčastěji argument typu: „My tady opravdu jednáme v příliš úzkém kruhu a naše názory nereflektují celé široké spektrum názorů společnosti...“⁷² Čemuž se ironicky vysmíval i Ján Budaj za slovenskou VPN: „Slovensko ho (Dubčeka) přijme, lid, lid by ho přijal.“^{73 74} A dále podporovatelé Havla argumentovali, že Dubček je ve skutečnosti prázdný symbol, který to, co si do něj lidé vkládají, reálně nezastupuje.

Je zřejmé, že v této fázi se projevovala tendence odtrhávání vedení VPN a OF od mínění veřejnosti. Jejich úlohu ve společnosti a v dějinách nakonec zhodnotil Petr Oslzlý: „Ta neutrální vrstva nemá to jméno ještě v hlavě. My jim to jméno dáme do hlavy a oni půjdou za tím jménem, které řekneme my.“⁷⁵ Následovala masová kampaň především studentů, o které se má za to, že obyvatelstvo přesvědčila o Havlovi, jako nejlepším kandidátovi na Hrad.

⁶⁷SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 191.

⁶⁸ Ibid. s. 200.

⁶⁹ Koordinační výbor Veřejnosti proti násilí

⁷⁰ Ibid. s. 201.

⁷¹SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s. 86.

⁷² Ibid. s. 87

⁷³SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 200.

⁷⁴ Více o sporu o post prezidenta mezi příznivci Havla a Dubčeka viz. BENČÍK, Antonín. *Téma: Alexandr Dubček*. Praha : Křesťanskosociální hnutí, 2012. s. 241-251.

⁷⁵SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 201.

Veřejné mínění začalo být ovlivňováno ze shora, znamená to tedy, že o budoucím vývoji začaly rozhodovat osobnosti, které se do elitních revolučních hnutí dostaly, přičemž vedoucí představitelé OF a VPN rozhodně nebyli reprezentativním názorovým vzorkem veřejnosti. Jak uvádí Krapfl: „...dominantní frakce v koordinačních centrech OF a VPN byly ochotny rozloučit se s něčím, co se dá nazvat socialismus takovým způsobem, jako široká veřejnost nebyla.“⁷⁶

1.4 Oddělené OF rozhoduje: „Kdo dovnitř, kdo ven?“

OF si dokázalo vyrobit prostor pro své vlastní politické jednání, bez ohledu na aktuální názor veřejnosti s tím, že jej později zdůvodní a legitimizuje. K OF se přihlašovaly další a další stávkové výbory a čítalo posléze tisíce lidí z celého Česka (dokonce i Slovenska), ale vedení bylo odtrženo od svého spodku a o aktuálních projevech, postupech vyjednávání a o všech politických rozhodnutích rozhodovala úzká skupinka několika lidí. Často šlo o skupinu okolo deseti lidí, tzv. akční skupiny soustředěné okolo tzv. páteře OF, skládající se z Václava Havla, Alexandra Vondry a Jiřího Křižana.

Tato skupina deseti osob, nejčastěji nazývána Krizovým štábem, rozhodla o složení federální vlády národního porozumění,⁷⁷ což byl zároveň i zlomový krok pro výběr cesty ekonomické reformy. V té době si to ale většina z nich dostatečně neuvědomovala.

Jednalo se převážně o lidi z prostředí Charty, kteří se znali z předrevolučních dob, doplněné o několik dalších osob. Nejednalo se přesně o daný počet konkrétních lidí, ale zejména šlo o tyto lidi, kteří byli u nejdůležitějších rozhodnutí: Eda Kriseová, Stanislav Milota, Radim Palouš, Petr Pithart, Zdeněk Jičínský, Pavel Rychetský; Petr Miller, Václav Klaus, Vladimír Hanzel, Petr Oslzlý, Michael Kocáb, Jiří Černý. Toto seskupení by šlo rozdělit podle jejich původu na chartisty a nechartisty, nebo podle generačního klíče, podle oborů, dále podle toho, jestli se dříve účastnili „disentu protestu“, nebo „disentu reflexe“⁷⁸, popřípadě, jestli se k disentu připojili aktivně až na sklonku osmdesátých let, nebo jestli tvořili most mezi chartisty a tzv. šedou zónou, či jestli byli osmašedesátníky.

Podle mého názoru je vhodnější definovat skupiny lidí, kteří do tohoto nitra obecně měli přístup, nikoli podle jejich charakteristik z dřívější doby, ale podle charakteru vstupenky, kterou měli teď (což se může krýt). V první řadě šlo pochopitelně o lidi, kteří proti režimu

⁷⁶KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009. s. 133.

⁷⁷VPN v tomto sehrálo minimální roli, protože se domlouvala v Praze, kde zástupci VPN, byli spíše v poradní roli a trochu opožděni za vývojem, a tak často dbali pouze toho, aby někde byl zachován podle zvyklostí přiměřený podíl počtu Čechů a Slováků (na post ministra financí FV nikoho nenavrhovali).

⁷⁸Popis rozdělení disentu viz. PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý*. Praha : Academia, 2009. s.29.

v minulosti vystupovali, a jejichž neformálním vůdcem byl už z předrevolučních let Havel.⁷⁹ Šlo především o humanitně orientované intelektuály, kteří se povětšinou dobře znali.

Do OF se dostal i Petr Miller, který přivedl na Václavské náměstí dělníky ČKD a vlastně zařídil generální stávkou, mandát získal na základě předpokládané vůle dělníků, podobným způsobem, jakým se celé OF legitimizovalo před veřejností.

Michal Kocáb tam byl pro své organizační dovednosti, díky kterým dokázal zajistit propojení mezi KC OF a vedoucími představiteli státu.

Poslední způsob, jak se dostat do úzkého vedení OF, představoval Václav Klaus, který nedisponoval, žádnými známostmi ani politickou mocí či mravní autoritou, ale prezentoval se jako „pouhý odborník“. Získal autoritu na základě odbornosti. Příkladem jeho typických sebezprezentací v KC OF budiž jeho příspěvek do diskuze o tom, proč by Havel neměl být příštím prezidentem: „Prosím vás, já bych promluvil trochu jako přízemní ekonom, který se trochu zhrozil, když lítaly ty zátky na Letné... Ale přesto, prosím vás, my v té přízemní ekonomii důsledně rozlišujeme tzv. normativní vědu a vědu pozitivní... Já se přiznám, že jsem tady slyšel -...- pouze tu normativní vědu. Já jsem tady slyšel mnoho strašně krásných vět, se kterými souhlasím a které nebudu opakovat jako přízemní ekonom...“ Klaus následně označí kandidaturu Havla na prezidenta jako krásné přání normativního typu, které nemá s reálným pozitivním vnímáním skutečnosti mnoho společného a uzavře: „Já prostě jenom říkám, už prohlašuji: Přízemní ekonomové vždycky mají tenhle tón. Odlišujeme ten normativní od toho pozitivního přístupu.“^{80 81}

Překvapivě nebylo vylučujícím faktorem ani členství v KSČ, jako v případě Komárka (měl politický vliv na náměstích) nebo Dlouhého (byl odborníkem). Nebyli zde však zastoupeni osmašedesátníci, kteří se shromáždili kolem klubu Obroda s marginálním politickým vlivem; jedinou výjimkou byl Zdeněk Jičínský, který podepsal Chartu. Na osmašedesátníky, kteří chartu nepodepsali, se pohlíželo jako na podezřelé osoby zvláštního druhu, pochybného politického smýšlení, za kterým je třeba udělat tečku.⁸²

Toto smýšlení bylo patrně také důvodem k výběru Klause na post federálního ministra financí. Jan Urban, předseda OF před volbami 1990, k tomu říká: „Existuje jediný důvod, proč se Klaus dostal nahoru a ten důvod se jmenuje Václav Havel. Havel měl v tom

⁷⁹ Více viz. např. SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013. s.304-311

⁸⁰ SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s. 181.

⁸¹ Obdobná Klausova vyjádření viz. Ibid. s.79. a také SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 57 a 113.

⁸² Havel pro pobavení přítomných v KC OF přirovnává slovenskou Obrodu k ochotnickému klubu (SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s. 140.).

revolučním období úplně panickou hrůzu z těch takzvaných osmašedesátníků.⁸³ Znamená to, že byl odborník, který nebyl propojen s osmašedesátníky, a takové odborníky hledali.

Zvláštní kategorií, která neměla do KC OF přístup, byli lidé, kteří byli hojně používáni jako „mávátka“; byl to Jiří Bartoška, oznamující kandidaturu Havla, Kryl s Gottem, Kubišová a Jirásková. Je patrné, že si centrum jasně uvědomovalo, kdo jsou a jak se liší, a že mohou rozhodovat o tom, kdo bude mít politický vliv.

Když tedy odmyslíme osobní vazby a kontakty, které byly spíše cestou výběru osob, a zůstanou nám formy, do kterých se mohli lidé napasovat, zbyde nám asi toto: Lidé s morální autoritou stvrzenou účastí v Chartě stojící nejvýše, dále lidé, kteří měli silný politický vliv na určitou část obyvatel (Miller, Komárek), nebo lidé, kteří se tam dostali díky svým organizačním a odborným dovednostem. Dá se shrnout typologie rolí: organizátor, odborník, zástupce. Je zřejmé, že role organizátor a odborník, pokud nebyly propojeny s rolí zástupce (veřejností žádaný odborník), platily spíše dovnitř hnutí, než ven směrem k veřejnosti.

KC OF, tato elitní skupina OF, která získala svou moc reprezentací vůle lidu, a která se konstitovala na základě morálního postoje vůči minulému režimu stvrzeného vlastními činy, delegovala do federální vlády několik lidí z vlastních řad (morální autority a patrně i odborníky), dále lidi, kteří si získali důvěru veřejnosti (zástupce a patrně i odborníky) a také několik odborníků (pouze odborníci). Tím došlo k zásadnímu přeskupení moci v rámci revolučního pohybu. Moc už neležela „na ulici“ nebo v KC OF, či možná přesněji v jeho akční skupině, ale u těch, kteří obsadili vládní funkce.

Důvody proč bývalí disidenti předali zásadní mocenské pozice lidem s odborným potenciálem, které neznali, se pokoušejí částečně vysvětlit z hlediska charakteristik skupiny disidentů a ekonomů následující dvě kapitoly.

1.5 Vnitřní struktura skupiny disidentů a OF

Důvodem, proč původní disidentské jádro potřebovalo odborníky, byla jejich převážně humanitně intelektuální orientace. Mezi těmito lidmi se nevyskytoval žádný ekonom (s nejvýraznější výjimkou Zdislava Šulce, který však nepatřil mezi nejbližší spolupracovníky Havla) a už vůbec ne skupina ekonomických intelektuálů, přičemž mít někoho, kdo by dokázal zajistit chod hospodářství bylo velmi podstatné, nejen pro případ skutečného převzetí moci (s čímž v prvních dnech nikdo v KC OF nechtěl počítat), ale byl to i argument při

⁸³KOHOUT, Martin. *Neviditelná ruka trhu: Privatizace Barrandova*. Audiovizuální dokument, FAMU 2013. Dostupné ve Studiu FAMU Klimentská 4, Praha 1.

jednáních s představiteli státu, které tak mohli ubezpečit, že vědí, jaký je stav hospodářství (např. před generální stávkou).

Příčinu, proč bylo možné, že se přes jejich přátelské vazby do jejich středu dostal člověk pouze na základě odborné autority, kterého navíc nikdo z nich neznal, je možné vysvětlit z hlediska charakteristiky jejich skupiny, která byla názorově značně heterogenní a organizačně neuspořádaná.

Jak tato heterogenní skupina fungovala a jak mohla poměrně jednotně vystupovat proti režimu, vysvětluje do značné míry Havlův text *Moc Bezmocných*, který byl jakýmsi nevyhlášeným „programem“ Charty, která si až do konce 80-tých let uchovala postavení neoficiálního vůdce všech ostatních v té době vznikajících nezávislých opozičních sdružení, a proto se také nejvýraznější představitelé této organizace stali v listopadu těmi, kdo vyjednával s představiteli tehdejší moci.⁸⁴ Co bylo programem Charty a jaká byla její vnitřní organizace před rokem 1989, předznamenává charakter OF a vlastnosti skupiny disidentů v KC OF, které přispěly k zisku moci pozdějších reformátorů.

Havel v *Moci bezmocných* kritizuje z Heideggerovských pozic technickou civilizaci, která je v zajetí „samopohybu“, který existuje bez ohledu na to, jaký systém zrovna vládne; tradiční politické strany jsou podle něj strnulé aparáty udusávající jednotlivce, které jsou neschopné autonomního pohybu proti odcizeným silám civilizačního vývoje. Havel navrhuje, že v politice se musí jednat o struktury postavené „...na svém konkrétním vstupu do situace. Než statický soubor zformalizovaných organizací, jsou lepší organizace vznikající ad hoc, prodchnuté zápallem pro konkrétní cíl a zanikající s jeho dosažením. Autorita vůdců by měla vycházet z jejich osobnosti..., nikoli z jejich nomenklaturního postavení; měli by být vybaveni velkou osobní důvěrou a na ní založenou i velkou pravomocí; jedině tudy zřejmě vede cesta z klasické bezmocnosti tradičních demokratických organizací“⁸⁵.

Jedná se bezprogramovou koncepci označovanou jako „nepolitická politika“⁸⁶, která stojí na víře v morálku a schopnosti jednotlivce. Je patrné, že nic jako transformační program z toho nevyplývá, jedná se o příliš obecný až utopický boj proti směřování celé civilizace, bez organizačního potenciálu pro prosazení myšlenek v demokratickém systému, který je postaven na kolektivní akci lidí organizovaných v politických stranách, nikoli na

⁸⁴Více o vztahu charty k ostatním nezávislým iniciativám a sdružením v závěru 80-tých let, kdy Havel jako vůdčí osobnost Charty za vývojem jiných radikálnějších názorových proudů viz. SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013. s. 296-304. a 306/7.a 314.

⁸⁵HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990 s. 130.

⁸⁶Zastánci a přátelé prezidenta Havla (např. Radim Palouš) tvrdí, že Havel sousloví „nepolitická politika“ pro označení jeho konceptu neužíval. Práce však z uvedeného významu sousloví nic neodvozuje, termín „nepolitické politiky“ chápe jako vžitě označení určité koncepce, spory o jeho správné používání, interpretace i autorství proto ponechává stranou.

individualismu⁸⁷. Tato koncepce byla však velmi vhodná pro období normalizace, kdy bylo zapotřebí najít nějakou zastřešující ideu pro skupinu lidí s diametrálně odlišnými politickými postoji.⁸⁸ Tento neoficiální program disentu umožňoval zahrnout vedle sebe inteligenci a intelektuály levicového i pravicového přesvědčení, katolíky, nezávislé umělce všech oblastí až po underground. Odpor proti režimu, který byl zakotven v hlubší filosofické perspektivě, dával těmto lidem pocit vzájemnosti i naději, že jejich neustálé drobné i větší úsilí o zachování vlastní svobody je principem, který postupně rozloží totalitní režim, jen co se na podobnou cestu vydá více lidí, před jejíž pravdou se fasáda režimních lží zhroutí jako domeček z karet.

Tato charakteristika společně s existenciálními postoji se přímo promítla i do organizace vznikajícího OF, které bylo definováno, jako široká platforma pro všechny občany, kteří se cítí být ztotožnění s jeho požadavky z 19. listopadu⁸⁹. Jednotlivá fóra mohla vznikat kdekoli na pracovištích, divadlech či náměstích, v malých i velkých městech prostým prohlášením. Jelikož nebyla zejména v počátku daná jasná organizační pravidla, účast na vysoké politice byla zajištěna pouze nejužšímu okruhu přátel okolo Havla. U těch je podstatné, že byli v duchu koncepce mezi sebou propojeni vzájemnou důvěrou a disponovali osobní autoritou, a tak je nesvazoval žádný politický program, který by jim velel některé lidi vpouštět či nepouštět do svého středu. Jediné, čím mohli určité lidi vylučovat, když už nesporně disponovali odbornou autoritou, kterou nikdo z nich neměl, byla osobní nedůvěra. Proč však nedůvěřovat lidem z vedení prognostického ústavu, vedeného charismatickým Valtrem Komárkem, který zde shromažďoval osobnosti, které často ani jinde pracovat nesměly a zde měly svobodný prostor k bádání? Vyloučit tyto lidi z KC OF by znamenalo (v duchu koncepce) označit je za morálně pochybné. Snažit se je vyloučit kvůli tomu, že jsou to neoliberálové, prostě možné nebylo.

Možné by ještě bylo přivést jiné odborníky, ti se ovšem tak vehementně nenabízeli. Proč se nabídla právě tato skupina neoliberálů, se z hlediska popisu charakteru jejich skupiny pokouší vysvětlit následující kapitola.

⁸⁷ „Charta byla v dané situaci (minulého režimu) politickou výbušninou, i kdyby její tvůrci vědomě nic politického nesledovali....Jenže tato nepolitická politika přestane účinkovat, jakmile se daný řád změní.“ HAUSER, Michal. *Kapitalismus jako zombie*. Praha : Rybka Publishers, 2012. s. 242.

⁸⁸ Spory o směřování Charty, jakožto hlavní opoziční síly, ovšem v druhé polovině a zejména na konci osmdesátých let začaly být velmi diskutovány, protože uvolňující se doba umožňovala konkrétnější politicky formulovaný odpor navázaný na otevřenější protesty formou demonstrací atd. Havel byl kritizován některými lidmi v Československu např. Václavem Bendou, Emanuelem Mandlerem a ještě více exilem představovaným Pavlem Tigridem. (SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013. s. 226-238)

⁸⁹ SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998. s. 13/14.

1.6 Organizovaná skupina reformátorů

Důvodem úspěchu Klausovy skupiny, v politických zápasech v OF a i později nad Vlasákovou skupinou, bylo její pevné personální propojení provázané skrze vyprofilovanou ekonomickou ideologii, která byla za dané situace ryze politická. To byla výhoda, jak dovnitř politiky, tak směrem ven k občanům.

„Úspěch české privatizace je však třeba také přičíst tomu, že zde byla připravena skupina ekonomů [Václav Klaus, Vladimír Rudlovčák, Dušan Tříška, Tomáš Ježek, Ivan Kočárník, Karel Dyba, Vladimír Dlouhý, Josef Zieleniec, Josef Kreuter, Ivan Šujan, Jan Stráský, Richard Salzmann], jejíž jádro se formovalo už v polovině 60. Let. Tito lidé byli přáteli a více než dvě desítky let spolupracovali a soustavně se připravovali v prostředí úplné akademické svobody.“⁹⁰ Tito ekonomové dokonce mohli i za doby normalizace odjízďet do kapitalistické ciziny a čerpat informace odtud.

Byli to lidé, kteří se rekrutovali ze dvou institucí, které měly prakticky jako jediné přístup k informacím o skutečném stavu tehdejšího hospodářství - byl to Prognostický ústav Československé akademie věd a Československá státní banka. Napříč těmito institucemi se pořádaly odborné semináře, které postupně brousily jejich ideologické rozpory. Důležitý byl seminář, který vedl Klaus pod hlavičkou státní banky od počátku sedmdesátých do poloviny osmdesátých let. Kromě odborné činnosti se pozdější reformátoři potkávali na různých sportovních akcích, např. na volejbale a jezdili na společné turistické akce, které nadšeně organizoval Jan Stráský. Neoficiálním vedoucím této skupiny ekonomů se stal Klaus.

Další velkou výhodou organizovanosti této skupiny tedy bylo, že v rámci takovýchto setkání na odborné i neformální úrovni se ustavila skupina zahrnující svým rozsahem celou ekonomickou odbornou obec, která měla odborné znalosti i představu o tom, jak funguje československá ekonomika. Do této skupiny nepronikla skupina starších reformistů, kteří v prognostickém ústavu pořád ještě působili, ale kteří měli jiné názory na fungování ekonomiky a o Klausovy semináře neprojevovali větší zájem⁹¹ (a nevyvíjeli ani vlastní aktivitu obdobného charakteru). Do skupiny formujících se neoliberálů také samozřejmě nepronikali ti, kteří se o rozvoj vědního oboru tak intenzivně nezajímali, protože se jednalo o setkání určené k rozšiřování znalostí a odborné diskuzi. Stráský říká, že kdyby v té místnosti, kde se semináře pořádaly, spadl strop, skončila by celá tehdejší česká ekonomie.

Byli to tedy lidé, kteří znali situaci československé ekonomiky, rozvíjeli svoje znalosti, takže disponovali na tu dobu velkým odborným potenciálem, daného mimo jiné i

⁹⁰ JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 22.

⁹¹ S výjimkou Karla Kouby o jeho náklonnosti ke Klausovi viz. pozn. 97 v další kapitole.

tím, že je nikdo necenzuroval, protože režim stále doufal, že přijdou na něco, co by hospodářství mohlo pomoci. Skupina byla vymezena i generačně, protože se jednalo o lidi, kteří začínali odborně působit až v druhé polovině šedesátých let a vytvořili si zcela jiné postoje a myšlení než lidé, kteří národní hospodářství pomáhali budovat už na konci padesátých let, či ještě dříve.

Není až tak překvapivé, že OF vybralo právě tyto lidi, když hledalo odborníky, kteří by byli schopni nést odpovědnost za ekonomickou oblast, protože v této generaci tehdejších zhruba padesátníků⁹² nebyla jiná výraznější odlišná skupina lidí; tato skupina reprezentovala většinu v prognostickém ústavu, a tedy vlastně reprezentovala oficiální názor prognostického ústavu s přesahem k odborníkům národní banky. Tomu ještě přispívalo to, že si v prvních dnech lidé v KC OF příliš neuvědomovali názorové rozdíly mezi Komárkem a „Komárkovými kluky“ (Dlouhý, Tříška, Ježek).

Otázkou je, proč, například Komárek, kolem sebe už dříve nesoustředil obdobnou skupinu jinak smýšlejících ekonomů, která by se zajímala o jiné přístupy k ekonomice, kterým byl například skandinávský model, jež vyzdvihoval Havel ve svých prohlášeních po listopadu, a ke kterému byla jistým způsobem veřejnost nakloněna. Pro účely této práce, domnívám se, stačí tuto otázku nechat stranou a pouze poznamenat, že skupina takového typu nevznikla.⁹³

Chtělo-li OF odborníky, mělo tuto skupinu.

1.7 Skupina reformátorů mocensky dominuje

Klaus a Dlouhý přestali po vstupu do FV⁹⁴ Občanské fórum brát jako partnera, a začali tak vyměňovat svoji odbornou autoritu, kterou nabyli uvnitř KC OF, za moc strukturální. Po jmenování vlády národního porozumění 10. prosince 1989 si tito ekonomové vytvořili tým spolupracovníků, který vyznával stejný druh ekonomického myšlení jako oni. Členové týmu působili v těchto funkcích: Dlouhý, místopředseda vlády a předseda státní plánovací komise, Klaus jako ministr financí s poradci Tomášem Ježkem a Dušanem Tříškou. I když by se mohlo zdát, že ve vládě tvořenou deseti komunisty, čtyřmi členy strany Lidové a

⁹² Tento věk byl pro Klausovu skupinu výhodou v dvojnásobném smyslu, jednak starší ekonomové neměli energii a tolik neusilovali o mocenské pozice, přirozeně ustupovali mladším kolegům a také veřejnost i OF byly (možná ne zcela explicitně) naladěny k tomu, aby do klíčových pozic nastoupili lidé při síle, tedy o něco mladší, než generace osmašedesátníků. Bylo to přirozené – „revoluce má ráda mládí“.

⁹³ Ředitel prognostického ústavu Komárek byl podle Ježka neudržitelný sólista, který pracoval sám a po většinou spíše literárním než vědeckým způsobem, měl navíc za poradce Dlouhého a Dybu a popřípadě Kreutera, což byli lidé, kteří se aktivně účastnili Klausových seminářů. Jiná osoba, která by se pokusila vytvořit druhý kruh ekonomů, se neobjevila. (Ibid. s. 54-61.)

⁹⁴ Federální vláda

Socialistické, sedmi nestraníky, toho příliš zvrátit nemohli, neoliberálové obsadili klíčové mocenské posty pro realizaci své cesty ekonomické reformy.

OF bylo v únoru a zejména v březnu 1990 znepokojeno tím, že federální vláda nepředložila žádný scénář ekonomické reformy (ačkoli plány na kuponovou privatizaci byly diskutovány v úzkém okruhu už od počátku února). Pro tento úkol byl OF vybrán první místopředseda vlády Valtr Komárek, který se však v tuto dobu ukazoval jako nevykonný. Hoffmann píše, že Komárek k práci přistupoval jako akademický pracovník, při práci na reformě „...nekoukal na obsahové rámce ani na potřebu jejího přesného obsahové zacílení“⁹⁵ Komárkův pracovní tým se „postupně změnil na diskusní klub“⁹⁶. Komárkova komise nebyla zrušená, ale byla označená za příliš širokou a vznikla nová skupina, která měla za úkol vytvořit operativní návrh ekonomické reformy: Barčák (později Stračák), Dlouhý, Dyba, Ježek, Hoffmann, Klaus, Miller, Tošovský, Tříška.⁹⁷ Mezi Komárkem a Klausem vznikla známá nevraživost, ovšem v březnu odjel Komárek na tři týdny do Ameriky, a když se vrátil, neměl už vůbec žádný vliv a tato skutečnost se stala v podstatě irelevantní.

Protože se i přesto v březnu 1990 nedostával na veřejnost žádný konkrétní scénář ekonomické reformy, požádalo OF prostřednictvím předsedy české vlády Pitharta (který na rozdíl od federální vlády udržoval s OF kontakt) ekonomické experty české vlády o vytvoření alternativního scénáře ekonomické reformy.

Sestavením návrhu byl pověřen místopředseda české vlády František Vlasák. Vedením jeho pracovní skupiny byl pověřen Karel Kouba⁹⁸. Tato skupina vypracovala návrh, který se v některých ohledech lišil od Klausovy varianty. Zásadní rozdíl oproti federálnímu návrhu byl ten, že privatizaci podniků o něco více odkládal, aby se vytvořil prostor pro jejich restrukturalizaci. Klaus prosazoval heslo „Nejprve privatizace, potom restrukturalizace“. Restrukturalizace měla podle alternativního scénáře proběhnout po liberalizaci cen (nebyly by určovány státem, ale tržně) a důsledné deetatizaci podniků („komercializaci dosavadních státních podniků, tedy jejich souběžnou přeměnu na plnohodnotné tržní subjekty schopné rozhodovat se a jednat podle signálů vytvořeného trhu“⁹⁹). Deetatizace měla proběhnout formou přeměny státních podniků na akciové společnosti, jejichž jediným majitelem by byl tzv. „Fond národního jmění“ (nebo též tzv. „Fond národního majetku“). Tento orgán neměl

⁹⁵ HOFFMANN, Pavel. *Spomienky*. Praha : G plus G, 2006. s. 120.

⁹⁶ Ibid. s. 120.

⁹⁷ Ibid. s. 121.

⁹⁸ Podle Zdislava Šulce člověk, který ve skutečnosti chtěl být v Klausově skupině, ale oni ho nechtěli. (ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno : Doplněk, 1998.)

⁹⁹ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno : Doplněk, 1998. s. 78.

podniky řídit, ale pouze dohlížet na současné hospodaření a schvalovat privatizační projekty. Fond měl vykonávat dozor nad podniky podobně jako centrální banka nad komerčními bankami tedy: „...analýza roční bilance hospodaření podniku s alternativou udělení absolutoria managementu, či dosazením nucené správy při nehospodárném zacházení se svěřeným základním jměním“...¹⁰⁰ „Výhodou takového postupu bylo, že ke komercionalizaci podniků docházelo současně s jejich vstupem na liberalizované trhy. Jejich tržní chování nebylo tedy vázáno na dokončení privatizace...“¹⁰¹

Tento scénář počítal také s daleko širší paletou privatizačních metod a nepředpokládal kuponovou privatizaci, která podle jeho autorů nevytvářela zodpovědné vztahy mezi vlastníkem a podnikem a byla nepraktická z důvodu přílišné rozdrobenosti budoucích vlastnických práv.

Není smyslem této práce rozebírat, který z návrhů byl lepší či horší z ekonomického hlediska, pro tuto práci je důležité, že existoval jiný scénář ekonomické transformace. Základní otázkou práce je: „Proč došlo ke kuponové privatizaci?“ Proto ponechám ekonomickou komparaci obou návrhů stranou a budu se nadále soustředit na důvody toho, proč nebyl přijat návrh, který nabízel jinou cestu transformace a kuponovou privatizaci dokonce explicitně odmítal¹⁰².

Ve chvíli, kdy ekonomové federální vlády upozorovali, že se vytváří jiný scénář, urychleně dokončili vlastní variantu a obě varianty projednali na půdě federální vlády. 3. května 1990 federální vláda¹⁰³ jmenovala expertní tým, který měl variantu české vlády („Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“) zpracovat do scénáře federální vlády („Strategie ekonomické reformy“). Už samotný pojem „zpracování“ naznačuje automaticky podřízenou pozici druhého scénáře, jako určitého zdroje nápadů a připomínek; navíc však o konečné podobě stejně rozhodovala federální vláda, jejíž zasedání se mohl účastnit pouze jeden zástupce alternativního scénáře, Vlasák.¹⁰⁴ Šulc to shrnuje tak, že „Tým V. Klause měl od počátku v rukou rozhodující mocenské pozice. Zprvu jich použil k tomu, že jednal a nepřipustil žádnou diskuzi a jiný názor. Když ohlášená varianta české vlády signalizovala jistou mocenskou protiváhu, změnil taktiku. Navrhl „integraci“ obou materiálů způsobem,

¹⁰⁰ Ibid. s. 84.

¹⁰¹ Ibid. s. 78.

¹⁰² Podrobněji viz. SOJKA, Milan. Alternativní scénáře transformační strategie československé ekonomiky na počátku 90. let a jejich teoretická východiska. *Working paper UK FSV – IES*. No. 21, 2002. Dostupné na internetu <ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/684> Také viz. ŠULC, Zdislav. *Zjeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*. Brno : Doplněk, 2011.

¹⁰³ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno : Doplněk, 1998. s. 76.

¹⁰⁴ SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 407.

aby se vlk nažral a koza zůstala celá“¹⁰⁵, a dále: „K opravdové myšlenkové konfrontaci však v procesu formování finálního transformačního scénáře nedošlo. Rozhodujícím se naopak stal argument síly.“¹⁰⁶

Vrcholem politické obratnosti bylo, že takto dva „sloučené“ návrhy Klaus vymezil proti neexistujícímu třetímu Komárkovu scénáři, jenž však i ve svých hrubých rysech v rétorické podobě skýtal velké možnosti vzájemné konfrontace a tím odvedení pozornosti od skutečné alternativy.

16. května se Vlasákův tým sešel naposledy a jeho vliv postupně upadal.

Jednou z příčin takového výsledku zápasu byla moc, kterou získala Klausova skupina díky odborné autoritě v KC OF, ovšem v případě tohoto zápasu (kromě výhodné mocenské pozice) bylo důležité, že skupina neoliberalů byla skutečně skupinou, která když obsadila různé pozice, tak si vybrala své spolupracovníky ke svým funkcím a vytvořila síť lidí se stejnými názory na ekonomiku, kteří byli schopni koordinovat své kroky, jak v odborné, tak politické i mediální rovině. Nebyla vůči nim žádná takto silně působící opoziční síla, kritici vystupovali jednotlivě, a tak nebylo těžké je z mediálního, či politického prostoru postupně vytlačovat.

Vlasákova skupina byla oproti tomu poněkud rozdílnější směsicí lidí, vycházejících sice z reformního působení v šedesátých letech, ale kteří se zároveň v mnoha případech ani neznali a kteří si svůj společný program utvářeli až při vzájemných pracovních setkáních. Tato více heterogenní skupina si navíc nedokázala utvořit svůj prostor v médiích, protože z nějakého důvodu nebyla schopna pochopit, že je to důležité.

Slova měla v tu dobu velkou moc. Politická moc byla neustále pod dohledem veřejnosti, která napjatě očekávala každou další změnu. Vliv na veřejnost byl důležitý pro prosazování politických cílů uvnitř politiky, což Šulc potvrzuje, když přiznává porážku v této oblasti: „Bylo, myslím, na škodu věci, že i ostatní členové týmu (Vlasákova) nevystupovali v tisku, aby tak přispěli k vytvoření určité atmosféry u veřejnosti. Převážně kabinetní přístup byl naší nevýhodou, znásobenou tím, že za naše „spojence“ přitom byli mnohdy považováni V. Komárek a Jar. Matějka.“¹⁰⁷

V takto rozestavěné partii - kdy proti sobě stála ideologicky jednotná skupina lidí, kteří se znali a seděli v klíčových funkcích, a skupina, která mezi sebou neměla tak blízké vztahy, nebyla zcela ideologicky jednotná, neměla významné politické funkce a navíc

¹⁰⁵ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno : Doplněk, 1998. s. 230.

¹⁰⁶ *Ibid.* s. 210.

¹⁰⁷ *Ibid.* s. 230

nevystupovala do médií – byl prakticky už vepsán výsledek jejich názorově-politického střetu.

Politici tedy museli respektovat dobové mantinely, ty ovšem byly vzhledem k jakémukoli obsahu dosti široké a nejasné, metaforicky řečeno, záleželo tedy na lidech na scéně, jak dobře svojí rolí splní očekávání publika. „Česká ekonomická reforma byla systémem ekonomických a politických tahů s přímými psychologickými dopady na české obyvatelstvo. A ty bylo nutno sakramentsky vážít.“¹⁰⁸

1.8 Antikomunismus energie reformy

Podstatným momentem, kterým obyvatelstvo aktivizovalo politické procesy a reformní úsilí, byl od počátku nového roku vzrůstající antikomunismus a snaha pokračovat v revoluci (snahy zakázat komunistickou stranu vedené prokurátorem Tomášem Sokolem; dopis ČKD polovodiče o zabavení majetku KSČ; spor Šabata vs Cibulka v Brně). Vysocí političtí představitelé se snažili veřejnost uklidňovat, a tak se ze shora občanům dostávalo naopak pokárání za přílišnou revoluční horlivost, například Petrem Pithartem, který „slyšel trávu růst“, když mluvil o „kádrové válce“ v podnicích: „Zbavili jsme společnost strachu z vlády jedné strany, z komunistů, ale obávám se, abychom nemuseli za čas zbavovat lidi strachu z nás samotných.“¹⁰⁹ Takováto vyjádření vyvolávala u čím dál větší části veřejnosti zneklidnění.

Ekonomičtí reformátoři sami sebe chápali jako sociální inženýry, kteří ekonomickou transformací mění celou společnost, proto svou cestu transformace veřejně prezentovali jako boj proti komunismu, pokračování revoluce jinými prostředky, což v dobové atmosféře přispívalo k popularitě návrhů transformace. Jiří Suk (2011) po rozsáhlé studii materiálů z tehdejší doby shrnuje následovně: „„Malá“ i „velká“ privatizace na sebe strhávaly pozornost médií a veřejnosti. Přerušená revoluce v nich našla náhradní dynamiku, druhý dech. V ní se nejvýrazněji projevil Listopad jako Antiúnor, jako cesta ze socialismu do kapitalismu.“¹¹⁰

Holman návaznost mezi silou boje proti komunistům a mocenským úspěchem popisuje explicitně jako věčný fakt v rámci popisu historie ekonomické transformace: „Pro uskutečnění šokové terapie museli mít politikové dostatečný politický kapitál – museli mít pro

¹⁰⁸JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 201.

¹⁰⁹Pithart Petr 23. leden 1990 Československá televize, přepis vystoupení In KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009. s. 227.

¹¹⁰SUK, Jiří In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knižovna Václava Havla, 2011. s. 56.

drastická transformační opatření širokou podporu obyvatelstva. To bylo splněno v těch zemích, kde revoluce byla vedena proti komunistům, jak tomu bylo v Československu a v Polsku¹¹¹. V těchto zemích lidé nahlíželi na transformaci svým způsobem jako na pokračování a dovršení protikomunistické revoluce. Proto také podpořili politiky, kteří požadovali rychlé odstranění nenáviděného systému centrálního řízení a plánování. Šoková terapie se považovala za radikální dokončení revoluce, za „vypořádání se s minulostí“, alespoň v ekonomické oblasti.“¹¹² (Přesnější by, domnívám se, bylo v poslední větě místo „alespoň v ekonomické oblasti“ říci „skrze ekonomickou oblast.“)

Ježek jinými slovy toto potvrzuje, když říká, že za úspěchem (míní tím prosazením) této cesty privatizace stálo, že „...komunistický režim...nezašel s liberalizací svých hierarchických struktur v hospodářském a politickém životě příliš daleko... Udržování tuhých struktur a ideologických schémat do posledního dechu odlišovalo české komunisty od maďarských a polských...proto maďarská a polská společnost, na rozdíl od české, dnes nemá žádné zdrcující důvody odmítat sebemenší náznaky levicového pojetí reformy...“¹¹³

Nebezpečné marxistické myšlení proto viděli reformátoři všude - ve veřejné sféře mezi socialisty, liberály a intelektuály všech směrů s výjimkou toho jejich a také v neuvědomělé podobě mezi lidmi v jejich denních návycích. Reformátoři popisovali neduhy společnosti jako důsledek marxistického ekonomického myšlení, které může za všechno a ke kterému jsou oni tou nejčistší a tedy jedinou správnou opozicí, či dokonce způsobem duševní katarze.

Václav Klaus před volbami 1990 varuje: „Půl století devastující působení příliš snadné a ve své podstatě zcela falešné a na nesprávnou a neschůdnou cestu svádějící marxistické nebo marxismu blízké etatistické a kolektivistické ideologie. To na nás zanechalo těžko zahladitelné stopy.“¹¹⁴ Co je však podle Klause hrozné: „...mám však strach, že si stále ještě nedostatečně uvědomujeme, jak zákeřně nás totalitní režim zasáhl v tom nejpodstatnějším – v nás samotných, jak hluboko poklesla naše lidská hladina.“¹¹⁵ a co je podle Klause úplně nejhorší: „Podvědomě jsme všichni spleteni Marxovou teorií, která se stala základem ideologie socialismu a komunismu a která je ještě dnes myšlenkovým zázemím všech našich

¹¹¹ Na otázku: „Měli by být vrcholní představitelé nomenklatury z vrcholných vládních pozic odstraněni?“ Bylo v Československu pro „radikální čistku“ 80% lidí. V Polsku to bylo 40% a v Maďarsku 35%. (MINK, Georges, SZUREK, Jean-Charles. Strategie adaptace a konverze bývalých politických elit. *Sociologický časopis*. 3/1993 s. 295-308.)

¹¹² HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000. s.24.

¹¹³ JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 20.

¹¹⁴ KLAUS, Václav. *O tvář zítřka*. Praha : Pražská imaginace, 1991. s.19.

¹¹⁵ *Ibid.* s. 18.

sociálních a liberálních (!)¹¹⁶ demokratů, tedy všech těch, kteří nebyli schopni důsledně se rozejít s minulostí a kteří brzdí náš dnešní postup vpřed.“¹¹⁷

Podle Klause jde ale ještě navíc o daleko hlubší rozdíly, než by se mohlo zdát. „Označení, že jde o názory levicové a pravicové je sice vhodnou vymezující charakteristikou, ale je to pouhá nálepka, která vyžaduje vysvětlení. Vysvětlení samo musíme hledat hlouběji. Konflikt v naší společnosti, konflikt mezi dříve jednotnými odpůrci bývalého režimu je ve své podstatě konfliktem dvou odlišných vidění světa a společnosti...první z těchto pohledů je etatický, druhý skutečně demokratický, první je intelektuálský, druhý je populistický (v tom dobrém slova smyslu), první zná pravdu, druhý hledá cestu, jak by se pravda mohla projevit a nalézt...první je ve své podstatě hrozbou svobodě, druhý chce skutečnou svobodu, která by nemohla být ohrožena či zneužita neomezenou mocí diktátora, byrokrata nebo zločince.“¹¹⁸

Na takto vylíčenou společenskou situaci, která obsahuje jasně pojmenované nebezpečí, nabízí Klaus následující lék: „Často dnes zdůrazňujeme pozitivní ideál mravní, což je – po čtyřech desetiletích falše, lži a polopravd – více než nutné. Nesmíme se však dopustit té chyby, že bychom tento ideál jeho zjednodušenou interpretací nesmiřitelně oddělili od pozitivního ideálu hospodářského, protože – ať si to s ohledem na vyšší principy přejeme či nepřejeme – na tomto poli se bude rozhodovat o našem úspěchu či neúspěchu. Pozitivní ideál musí směřovat do hospodářské oblasti...My potřebujeme pozitivní ideál hospodářský (jak o to usiloval před sedmdesáti lety Rašín), aby byly překonány nejen všechny iracionality minulého režimu, ale i „davová lenošivost v práci a podnikání“.“¹¹⁹ Špatný stav naší země je tedy způsoben iracionalitami z minulého režimu v myšlení lidí a také pracovními návyky. Mravní ideály jsou potřebné, ale samy od sebe nic nevyřeší, měly by být součástí něčeho, co rozhodne „o našem úspěchu či neúspěchu“, součástí „ideálu hospodářského“, který je tím, co nás vyvede ze slepé uličky minulého režimu.

Shrnutí významu těchto vyjádření je asi takové, že existují síly, které nás mohou poslat dopředu a síly, které nás mohou poslat zpět. Síly, které nás mohou poslat zpět, jsou rozptýleny všude, v našem myšlení, jak obyčejných lidí, tak intelektuálů; jeho příznaky jsou mnohdy tak nepostřehnutelné, protože mají kořeny hluboko v nás, že je nepostřehne ani ten, kdo je jimi stížen. Přesto ale všechny příznaky nevyhnutelně svojí povahou zapadají a směřují přes iracionality, intelektualismus, socialismus, marxismus zpět do minulého režimu. Těmto

¹¹⁶Vykřičník Václava Klause

¹¹⁷Ibid. s. 30.

¹¹⁸Ibid. s.28/29.

¹¹⁹Ibid. s. 36/37.

zpátečnickým silám je třeba se postavit, čím silnější a odmítavější bude náš postoj k nim, tím dále dopředu se dostaneme. Místem boje bude ekonomická oblast.

Přesvědčení o schopnosti jednoho proudu myšlení, jedné oblasti vědění, které je ale schopno transformovat celou společnost, nabízelo odpověď dobovým požadavkům, které chtěly další a hlubší provedení revoluce, radikálnější změnu společnosti. Toto chápání neoliberalismu sebezpřetující se, jako nejhlubší zvrát, našlo zde svou odezvu. Podstatné není jen to, že nabízelo změnu pro celou společnost, ale že nabízelo rovnou tu nejradikálnější a tedy nejlepší a vlastně jedinou cestu. Tento zvrát v diskursu byl naprosto klíčový. Umožnil reformátorům ostatní vylučovat jako pomýlené, nebo jako vyložené nepřátelské, diverzní živly.

1.9 Vylučování ostatních diskursů

Základem naprostého odmítání jakýchkoli podnětů mimo okruh, definovaný v některých ohledech zúženým neoliberálním diskursem, byl v tom, že reformátoři byli natolik ponořeni do pravidel a zákonitostí jejich ekonomického myšlení, že názory oponentů, skutečných, či domnělých, se jich nedotýkaly.

Svědčí o tom například shovívavý komentář Tomáše Ježka k osmašedesátníkům: „Kožušník i Turek byli jinak výborní lidé, moc si jich vážím, byli však příliš vtaženi do myšlenek Šikovy ekonomické reformy...“¹²⁰ nebo o slovenských osmašedesátnících: „...ve srovnání s našimi osmašedesátníky byli ještě měkčí, ještě zmatenější a měli ještě větší guláš v hlavě. Vzpomínám si, jak mě jednou pozvali na jednu konferenci, na které se diskutovalo o jakémisi materiálu z pera Hviezdoně Kočtúcha. Já si připadal jako na Marsu. Jakákoli komunikace s těmito lidmi byla vyloučená. Naše a jejich vidění světa to byly logické mimoběžky.“¹²¹

Přílišná orientace Čechů na ekonomickou transformaci dráždila slovenskou stranu, která si přála řešit i jiné otázky, které však byly vylučovány jako nepodstatné. Hoffmann na základě svého působení ve federální vládě shrnuje nastalou tehdejší situaci takto: „Ekonomická federální reforma byla na Slovensku vnímána jako výhradně český produkt. Státní jistoty a garance byly pro Slováky více než pojmy svobody, demokracie, podnikání...“¹²² A dále: „Především okázalí pravicoví dogmatici byli jaksi „geneticky“ náchylní absolutizovat všeobecně-systémovou stránku probíhající transformace, a a-priori

¹²⁰Ibid. s. 31.

¹²¹Ibid. s. 229.

¹²²HOFFMANN, Pavel. *Spomienky*. Praha : G plus G, 2006. s.177/8.

z něj vylučovat místní hledisko jako cizorodý, v podstatě mimo ekonomický element.“¹²³ Odpor dogmatiků se podle něj ještě zvýšil kvůli tomu, že tvůrci alternativních scénářů se často oháněli termíny, jako je regionální, a tak se jim regionální a antireformní přístup slil v jedno. Z ministerských pozic to bylo tak, že ohledy regionu zastávalo ministerstvo životního prostředí a ministerstvo pro strategické plánování, ostatní ministerstva měla neutrální postoj až na ministerstvo financí. „I v této otázce se nakonec prosadil resort s největším politickým „begroundem“.“¹²⁴ Ježek říká o prvním setkání české a slovenské vlády v roce 1990 v Luhačovicích toto: „Byl jsem už tehdy hluboce rozčarován primitivností a zejména volbou témat probíhající diskuze. V době, kdy jsme měli téměř celý úkol transformace komunismem rozvrácené ekonomiky před sebou a mohli jsme diskutovat o tisících a jednom stů problémů, začalo se diskutovat o takové stupiditě, jako zda má v rámci federace existovat jednotná, nebo jakási „společná“ ekonomika.“¹²⁵ „Bylo vidět, jak jsou toho plní a jak na nic jiného nemyslí. Zatímco my jsme měli v hlavách především reformu, oni měli tohle.“¹²⁶

Přílišné zaujetí strukturálními aspekty reformy tedy znemožňovalo dominantním silám na české straně patřičně vnímat slovenské národní zájmy už jaksi z podstaty věci; tento problém byl ostřejší v kontextu toho, že ekonomickou reformu neviděli jako prvořadou nejen slovenští politici, ale i obyvatelstvo.¹²⁷

Od nepochopení názoru druhých už je pouze krok k pojmání oponentů jako nepřátel: Na otázku novináře, proč padali lidé do úplného ztracení, když mluvili o privatizaci, jako o „výprodeji“, Ježek říká, že je to pravda a že: „Výprodejem národního majetku se kromě slušných lidí oháněli opět především komunisté a všichni ti, kdo nepřáli polistopadovému vývoji.“¹²⁸ Klaus se s kritiky vypořádal takovouto analýzou: „S překvapením sleduji v posledních týdnech levicovými intelektuály vedený útok proti samotné nejhlubší podstatě změn, který se navenek personifikuje do té míry, že už někdo použil termín „Hurá na Klause“ ...(vyjmenuje všechny oblasti politiky, za které je mu připisována vina)... Je to všechno personální problém, nebo jde o útok na samotné základy našich polistopadových změn

¹²³Ibid. s. 171.

¹²⁴Ibid. s. 171.

¹²⁵JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 229.

¹²⁶Ibid. s. 230.

¹²⁷Výzkum z let 1991-1992 dokládající menší nadšení Slováků než Čechů pro reformy viz. ŠANDEROVÁ, Jadwiga. Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací. *Sociologický časopis*. 1/1993. s. 57-72.

¹²⁸JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 218/9.

formou útoku na jednoho z těch, kteří tyto základy, nedvojsmyslně a bez zamlčování nepříjemného, přímočaře vysvětlují a obhajují?¹²⁹

1.10 Reformní tempo

Tento reformní diskurs čerpal energii ještě z dalšího zdroje, než byl samotný antikomunismus, byla to všeobecná netrpělivost lidí, která pramenila z určité nejistoty přechodového období. Říkalo se, společnost je nedočkavá, že vládne určité napětí, že je třeba něco dělat. S odvoláním na tato očekávání veřejnosti se rozjelo ohromné reformní tempo, které odhazovalo veškeré zátěže, které by proces zpomalovaly a byly tedy potenciálně škodlivé a tedy nepřátelské. Reformní tempo se dostalo do takových obrátek, že nepřátelé už tedy nemuseli být jen ti, kdo se domněle či skutečně nacházeli na jiném konci ideologického pole, nepřítelem se mohl stát potenciálně kdokoli i z vlastních řad, kdo by proces brzdil.

Když Ježek říkal Klausovi, že za 15 dní není možné pročíst všechny dorazivší privatizační projekty, Klaus ho nedokázal vyslyšet. „Logické argumenty, které jsem mu uváděl při obhajobě, proč se nedá schválení privatizačních projektů stihnout, byly postaveny do roviny zrady na privatizaci a revoluci.“¹³⁰ Na zahraniční cestě pak Klaus prohlásil. „He is our enemy in Czech government“¹³¹ To neznámá, že by se takové věci v okruhu reformátorů děli často, spíše tento příklad ukazuje, jak velký důraz na rychlost byl kladen.¹³² Holman uvádí: „...úhelným kamenem transformace stala rychlá hromadná privatizace. Důraz na rychlost nebyl v žádné jiné zemi tak velký.“¹³³

Ježek vypráví příhodu, jak přinesl do parlamentu zákon o závazné podobě privatizačního projektu: „Zákon jsem prostě přinesl ráno do České národní rady, Předsedou hospodářského výboru byl Karel Ledvinka, se kterým byla vždy excelentní a báječná spolupráce. A on to tehdy prosadil. Přinutil vládu, která byla ten den v budově, aby dala k návrhu zákona stanovisko, a předsednictvo České národní rady, aby bod zařadilo do programu...S takovým přístupem (jako dneska-standardním) by se začátek celé velké privatizace zpozdil minimálně o dva měsíce. Ztráta dvou měsíců mohla být politická smrt“¹³⁴ Kolegové politici si z toho utahovali, že od dob Cromwella nikdo takhle s parlamentem

¹²⁹ KLAUS, Václav. *O tvář zítřka*. Praha : Pražská imaginace, 1991. s.39.

¹³⁰ JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 152.

¹³¹ Ibid. s. 152.

¹³² Do kuponové privatizace federální ministerstvo původně počítalo s 95% dosud neprivatizovaných podniků, avšak po zveřejnění seznamu jejich nabídky, došlo ještě k ukrojení jejich podstatné části díky nátlaku českých podnikatelů a zahraničních investorů, to proces zdržovalo a bylo i jedním z důvodů důvodem roztržky mezi Klausem a Ježkem, kdy Ježka Klaus označil za vnitřního nepřítele.

¹³³ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000. s. 51.

¹³⁴ Ibid. s. 150.

nemával.¹³⁵ Tempo bylo tak velké, že se privatizační fondy zakládaly dřív, než byl schválen zákon o jejich zřizování. Kde se však ten důraz na rychlost vzal?

„Dělali jsme hrozně rychle zákony, protože lidé to tak chtěli...“¹³⁶ říká Jan Stráský. Ježek vypráví: „Přesně si pamatuji na tu atmosféru, kdy jsme se po prvním vyčerpávajícím půl roku po revoluci všichni cítili hrozně unavení a všichni jsme byli nervózní z toho, že se nic neděje. Havel se pak k tomu přiznal – při nějaké příležitosti řekl, že si myslel, jak se hned začnou opravovat hospůdky, je červenec a srpen a nic viditelného se neděje. Tak jsme vymysleli, že se pokusíme alespoň, o něco, co by mělo rychlejší a viditelný výsledek. Dali jsme hlavy dohromady a vznikl z toho projekt malé privatizace. Kdyby bývala trpělivost společnosti větší, tak se všechno koncepčně vyřešilo až zákonem o velké privatizaci....“¹³⁷ 60% privatizace byla proto podle ježka dílem improvizací a ad hoc patření.

Jedním důvodem rychlosti byla očekávání veřejnosti v tom smyslu, že veřejnost privatizaci chtěla a na druhé straně obavy reformistů z toho, že kdyby se věc příliš vlekla, už by ji veřejnost chtít nemusela. Jeffrey Sachs hovořil o ztrátě momentu nadšení obyvatelstva v případě, že nedojde k šokové terapii – rychlému nastolování systémových změn. Klaus: „Šlo o to jít v před, a to co nejrychleji, protože počáteční euforie veřejnosti nemohla trvat příliš dlouho a to jsme dobře věděli.“¹³⁸

Další důvod pro rychlost, byl ryze politický, šlo o obavu z nepřátel, kteří by mohli získat vliv, kdyby se celá věc příliš vlekla. „Drtivě převažujícím kritériem, které nám nedalo spát, však byla rychlost a udržení reformního tempa. Jestli měla mít reforma úspěch, musela být koncentrována do krátkého období. Kdyby se totiž období, za kterého se formovala, prodloužilo, měly by všechny opoziční síly mnohem větší příležitost do ní zasahovat, politicky lobovat, zavádět ji na scestí a jistě by toho využily. Údolí smrti- to nekonečné čekání, kdy jeden systém již a druhý ještě nefungoval- bylo smrtelně nebezpečné. To že jsme spěchali, bylo správné.“¹³⁹

Původ tohoto důrazu na rychlost byl i ekonomický, šlo o cestu, kterou se mělo překonat období předprivatizační agonie, kdy podniky byly sice vlastněné státem, ale nedostávaly dotace a zároveň nepodléhaly téměř žádné kontrole, a tak byly systematicky

¹³⁵Tempo bylo tak rychlé, že dokonce předkolo 1.vlny kuponové privatizace, nebylo ošetřeno legislativou vůbec a odehrálo se pouze na základě vnitřních předpisů Ministerstva pro správu národního majetku a jeho privatizaci. (JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006. s. 112-114.)

¹³⁶STRÁSKÝ, Jan. Co Klaus sám necítí, nikdy neposlechne. *Hospodářské noviny*. 8.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/sidlo/c1-59481620-jan-strasky-co-klaus-sam-neciti-nyky-neposlechne>>

¹³⁷JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s.131/132.

¹³⁸KLAUS, Václav In KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.71.

¹³⁹JEŽEK, Tomáš In HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách*. Praha : Volvox Globator, 1997. s. 191.

rozkrádány a nedocházelo k jejich žádanému rozvoji, který měla zajistit privatizace, tedy převedení do zodpovědných soukromých rukou.

Dalším ekonomickým důvodem se uvádí i tlak zahraničních investorů¹⁴⁰, což je trochu paradoxní vzhledem k tomu, že koncepce privatizace by se dala také nazvat „Českou cestou“, která měla za úkol co největší počet podniků zachovat v domácích rukou.

Rychlost byla zárukou úspěchu také tím, že když bude dostatečně razantní, lidé ji lépe pochopí, tudíž se jí zúčastní ve větším množství s větším zápalem a dopadne celkově lépe. „Měla-li být politika transformace úspěšná, musela být totiž maximálně zjednodušená až primitivní. Také proto, aby byla lidem srozumitelná.“¹⁴¹ „Politika malých kroků může zůstat většinou ekonomických subjektů prakticky nepovšimnuta a nemusí dojít k narušení jejich dlouhodobých behaviorálních návyků. Celá řada postupů naší ekonomické reformy zatím naznačuje, že volíme-li tuto pomalou strategii, hrozí, že bude důvěra v reformu na straně ekonomických subjektů velmi nízká, že ji budou považovat za jednu z dalších dílčích úprav systému řízení a plánování, které tak dobře znají z minulosti a od kterých nic neočekávají (a proto se do nich neangažují).“¹⁴²

Posledním důvodem, který pocházel z revolučního cítění a v jistém poměru obsahoval všechny předchozí důvody pro urychlení celého procesu, byl pocit, že se musí udělat změny takové, aby už byly nevratné (ať to znamená cokoli).

Jak vidět tlak na rychlost šel ze všech stran a byl směsicí důvodů politických, ekonomických a strategických, až tento tlak dokázal promítnout vlastní sebe pojetí reformátorů do nebezpečného diskursu a jejich úsilí proměnit v pravou revoluční mašinerii. To je důvod proč Lubomír Mlčoch říká, že šoková terapie měla v sobě „...jakobínské fáze francouzské revoluce kombinované s ruským bolševismem...“¹⁴³

1.11 Rozbití OF: rozhodující přeskupení moci

V minulých třech kapitolách byl popsán diskurs transformace v obecnější poloze, v následující kapitole bude pojednáno, jak se tento diskurs projevil v součinnosti s dalšími aspekty politické situace v konkrétním politickém boji po volbách z června 1990, kdy se Klausovi podařilo zaujmout dominantní mocenské postavení, rozdělením OF a založením ODS.

¹⁴⁰ Více viz. Ibid. s.206

¹⁴¹ Ibid. s.197.

¹⁴² KLAUS, Václav. *Ekonomická věda a ekonomická reforma*. Praha : Gennex a Top agency, 1991. s. 193/4.

¹⁴³ MLČOCH, Lubomír, MACHONIN, Pavel, SOJKA, Milan. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Praha : Karolinum 2000. s. 25.

Po zmíněných volbách udělal Václav Havel poslední marný pokus revolučně zasáhnout do politiky. Usiloval o odstranění Klause směrem na post guvernéra ČSB skrze Čalfu. Čalfa byl ovšem slabý předseda vlády, kterému navíc Klaus nevalil. Proti se postavilo také, OF které slíbilo, že Klausovi domluví, aby se nechoval tak arogantně a více spolupracoval. Ačkoli centrála OF neměla celé jaro na Klause vliv a byla spíše nakloněna české vládě a podpoře alternativního scénáře transformace, situace se začala po červnových volbách mírně otáčet v Klausův prospěch. Zatím co všichni politici po vyčerpávající volební kampani odjeli na dovolené, Klaus nelenil a začal objíždět různé místní organizace OF a nabízet jim svoji vizi.

Do centrálních orgánů hnutí byli totiž delegováni lidé, kteří byli propojeni osobními vazbami s jádrem disentu okolo Havla a místní organizace vznikající živelně v podnicích a menších městech byly složeny z „obyčejných lidí“, kteří se do protirežimních činností dříve aktivně nezapojovali. Tito lidé neměli tedy žádnou vazbu na centrum hnutí. Zpočátku svoji odtrženost nevnímali, nebo nechápali jako problém, protože hnutí bylo řízeno revoluční autoritou vůdců, která byla v případě Václava Havla obrovská. Po odchodu Havla na Hrad tento přirozený proces vzrůstajícího tlaku zdola na účast v rozhodování sílil. Lidé na místních úrovních pociťovali nedostatek vlivu na to, co se ve společnosti i ve svém nejbližším okolí děje.

Zatím co na centrální úrovni OF převzalo moc, na místních úrovních v podnicích a místní samosprávě se představitelé bývalého režimu ještě stále často drželi svých pozic. Místní sdružení několikrát požadovali větší míru demokratizace hnutí, aby mohli své požadavky na pokračování revoluce lépe prosadit. Vedoucí představitelé OF trochu paradoxně na jednu stranu apelovali na ukončení revoluce, ale oproti zavedení demokratického vlivu ze zdola argumentovali tím, že jsou revoluční hnutí, a proto potřebují jako vedení určitou autonomii. Pithart se dokonce vyslovil, proti „honu na čarodějnice“ a tím „destabilizoval místní občanská fóra, jednak protože podnítl ukazování prstem ve vlastních řadách, jednak proto, že poskytl další zbraně potenciálním „obětem“ občanské iniciativy.“¹⁴⁴ Rozpor mezi elitním vedením a veřejností, se nyní ve sporech o ukončení revoluce stal otevřeným.

Klaus si tyto organizace po volbách získal především důrazem na demokratizaci hnutí. V projevu na setkání občanských fór v Olomouci, kdy už byl předsedou tohoto hnutí, řekl mimo jiné toto: „V našem hledání toho, jak přeměnit OF je významnou věcí budování této nové organizace zdola a nikoli shora. Zdůrazňuji li tohle, pak chci doplnit, že nesmíme dopustit jakékoli vrážení klínu mezi venkov a Prahu...Musí tomu odpovídat i naše budoucí

¹⁴⁴ KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009. s. 231.

organizační struktura...Nesmíme dále umožnit, abychom ztráceli kontakt s těmi, kteří byli polistopadovou vlnou vyneseni vzhůru do orgánů nejrůznějšího druhu (včetně našich vlastních).“¹⁴⁵

Klausovi nahrávala u místních OF i protikomunisticky laděná rétorika, která byla důležitým vymezujícím se znakem nově se rodící stranické ideologie. To zdůraznil i ve zmíněném projevu: Napřed řekl, že rozdělení budoucího směřování „pravo-levo“ není tak podstatné, ale v zápětí k tomu dodal: „Přesto je jasné, že při budování naší nové strany odmítáme nejen jakékoli socializující tendence, ale i jakékoli pseudosocializující tendence, které bývají často skryté pod různými prapory a pláštiky. Odmítáme také jakékoliv romantizující či experimentující tendence,¹⁴⁶ a že naopak přijímáme některé základní axiomy (!)¹⁴⁷... Myslím, že je myšlenka středu naprosto falešná, matoucí a svádívá.“¹⁴⁸ Varoval také před demagogií „sociáldemokratismu“. K intelektuálům řekl toto: „Musíme dát současně nesmírně dobrý pozor na udržení kontaktu s umělci a intelektuály vůbec. Je zřejmé, že v těchto dvou skupinách přirozeně vznikají sklony k levicovosti, k vymýšlení něčeho nového, ke snahám nebyt spoután ideově ani organizačně.“¹⁴⁹ Vyznění toho projevu je velmi zajímavé v tom, že v úvodu sice odmítne být stranou definovanou pravicově, ale postupně vysvětlí, že každá rozumná alternativa, každého rozumného člověka musí být radikálně „nesocializující“. V rámci toho naznačil, že není doba na to, abychom řešili stejné problémy jako v západních demokraciích, které jsou pro nás teď malicherné, usilovali o švédský, či švýcarský model společnosti, na to prý bude čas až v budoucnu.

Nicméně Klaus rozhodně nebyl antikomunistou tělem i duší, pokud používal antikomunistický slovník, používal ho pro obhajobu své cesty transformace, nikoli primárně proto, aby odstraňoval staré kádry, (což byl asi nejpalčivější podnět antikomunismu ve společnosti i v místních sdruženích OF), šlo mu v první řadě o odstranění jakékoli opozice, levicové, zdánlivě nelevicové, intelektuální. Klausova prohlášení dovnitř hnutí, byla ryze politická, dělaly mu prostor vymezením se vůči politické konkurenci. Když v červenci 1991 výkonná rada ODS projednávala zprávy z místních sdružení které negativně vnímaly „všudypřítomnost starých struktur“, „ponechání komunistů ve vedoucích funkcích“, „aktivitu nomenklaturního bratrstva“ „Výkonná rada ODS k těmto materiálům nezaujala žádné

¹⁴⁵ KLAUS, Václav. *O tvář zítřka*. Praha : Pražská imaginace, 1991. s.207.

¹⁴⁶ Ibid. s. 207.

¹⁴⁷ Vykřičník přidán autorem této práce

¹⁴⁸ Ibid. s. 205.

¹⁴⁹ „Mylí se...když říkají, že se musíme naučit ovládat síly společnosti tak, jako ovládáme síly přírody. To je cesta, která vede nejen k totalitě, ale přímo ke zničení naší civilizace a k zablokování veškerého dalšího pokroku“(HAYEK, Friedrich. *Cesta do otroctví*. Brno : Barristel a Principal 2004. s. 169.)

stanovisko.“¹⁵⁰¹⁵¹Tento rozpor mezi deklaracemi a činy Klaus členům strany vysvětlil metaforou zpětného zrcátka u auta, které nesmí být větší než přední sklo. Z čehož následně dovedl, že pesimisté hledí pořád zpět, zatímco optimisté hledí dopředu a vyrovnávají se tak s minulostí cestou vpřed.¹⁵²Vyburcovanou energii antikomunismu elegantně převedl do reformního úsilí¹⁵³.

Kombinace jasného vymezení proti komunistům a nabídka moci v novém politickém uskupení řadovým členům, získala většinu členů pro novou stranu ODS, již se Klaus stal předsedou a získal tak dominantní postavení pro prosazení své cesty transformace.

1.12 Legitimita a popularizace kuponové privatizace

V této kapitole bude probrána otázka, jestli se reformátorům podařilo veřejnost přiklonit na svou stranu a pomocí čeho dalšího, co nebylo doposud zmíněno, se toho pokoušeli dosáhnout.

Budeme-li se ptát opačně než doposud, tak bráno přísně z hlediska ekonomického uvažování klíčových postav reformy, nebyl v podstatě žádný důvod pro to, aby se majetek takto rozdával, rozhodně ne v takovém množství, v jakém si ho přál rozdat Klaus (97%). Kuponová privatizace řešila jeden základní problém, kterým byl nedostatek kapitálu u občanů. Předpokládalo se, že po rozdělení akcií řadě drobných vlastníků se majetek na trhu přesune do rukou větších vlastníků. Jenže jak má dojít k přesunu majetku prostřednictvím akciového trhu, když nikdo nemá peníze na jeho odkup?¹⁵⁴ Navíc peníze, které by takto eventuálně lidé získali, by šly do spotřeby, nikoli do investic, či do dalšího obíhání na kapitálovém trhu a tedy soustředění kapitálu do odpovědných rukou. Bylo jasné, že privatizační fondy a podniky budou dotovány bankami ve vlastnictví státu, tedy že rozdělení

¹⁵⁰ GJURIČOVÁ, Adéla In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s. 118.

¹⁵¹ Do ODS na rozdíl od ODA mohli dokonce vstupovat i řadoví členové KSČ. (KOPEČEK, Michal In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s. 48)

¹⁵² GJURIČOVÁ, Adéla In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s. 122.

¹⁵³ „Právě teď se rozhoduje mezi svobodou demokratické společnosti a nesvobodou života v autoritativním státu. Právě teď se rozhoduje mezi prosperitou moderní tržní ekonomiky, která staví na iniciativě jednotlivce, azoufalou nevykonností hospodářství řízeného státem.“ KLAUS, Václav. Dopis občanům. *Svoboda a prosperita*. Volební program ODS 1992. Dostupné z WWW <http://www.ods.cz/docs/programy/program_1992.pdf>

¹⁵⁴ „I přes rétoriku obklopující kuponovou privatizaci byla víra v to, že akcionáři budou efektivně kontrolovat podnikový management, jen slabá. Spíše převládaly představy o individuálních podnikatelích, mužích silné vůle, egoistech a autokratech, připomínajícího verzi raného stádia kapitalismu...“ (MYANT, Martin In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (Ed.). *Kapitoly z dějin České demokracie po roce 1989*. Lytomyšl : Paseka, 2008. s. 273.)

majetku se bude muset ještě jednou zaplatit. Daleko racionálnější by byl přímý prodej zahraničním investorům. Jak po letech přiznal Jan Stráský, že to bude takto probíhat, se vědělo¹⁵⁵.

Nechci zabíhat do ekonomické analýzy, myslím si, že se i díky přiznání Stráského (a díky pocitům některých ekonomů, že vlastně o přiznání nešlo) ukazuje na jiný původ tohoto nápadu rozdávaní majetku zdarma (než je ekonomický), když byl tento nápad minimálně sporný už od počátku. Petr Pithart často ve svých vyjádření upozorňuje na to, jaké byly házeny klacky pod nohy české vládě, která se snažila alespoň několik klíčových podniků privatizovat (podle nich) důvěryhodným zahraničním firmám, které slibovaly investice. Z hlediska ekonomické teorie by musel být federální ministr spokojený, že ty podniky nemusí privatizovat takto problematickou a riskantní cestou.

Dušan Tříška říká: „Svým způsobem byla hromadná privatizace cílem více politickým než čistě ekonomickým. Nekladla si za cíl, ani vytvoření optimálních vlastnických struktur ani restrukturalizaci podniků. Jejím cílem bylo zlomit odpor zájmových skupin v podnikové sféře i ve státní správě, které by bývaly protahovaly privatizaci na dlouhá desetiletí, neboť dlouhá a státem financovaná privatizace by pro ně byla zdrojem nezanedbatelných ekonomických výhod.“¹⁵⁶

Za názory ekonomického týmu federální vlády musely stát i jiné důvody, když ne jako hlavní, tak alespoň jako významné, které nepocházeli z ekonomické oblasti. Muselo jít i o snahu zavděčit se mínění veřejnosti (nebo z potřeby vyhovět některým zájmovým skupinám, na což už nejsou skoro žádné důkazy). Reformátoři se museli snažit o privatizaci takovou, kterou by společnost přijala a která by zároveň odpovídala jejich ideologickým přesvědčením.

Že bude mít tato cesta privatizace kladný vliv na mínění veřejnosti, bylo zřejmé. Klusoň k tomu říká: Ve prospěch privatizace ovšem nehovořil jen nedostatek domácího kapitálu. Její protagonisté získávali souhlas veřejnosti i argumentací jakési *sociální spravedlnosti* a morální opodstatněnosti v tom smyslu, že v rámci dřívějšího systému společenského vlastnictví občané státní podniky „spoluvlastnili“ a proto bylo údajně jen spravedlivé, aby v rámci privatizace byla vlastnická práva k tomuto majetku na ně – samozřejmě bezúplatným způsobem – skutečně převedena tj., aby dřívější „spoluvlastnictví“ bylo legalizováno.“¹⁵⁷ A také „...kuponovou privatizaci mnozí chápali i jako formu

¹⁵⁵STRÁSKÝ, Jan. Co Klaus sám necítí, nikdy neposlechne. *Hospodářské noviny*. 8.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/sidlo/c1-59481620-jan-strasky-co-klaus-sam-neciti-nikdy-neposlechne>>

¹⁵⁶TŘÍŠKA, Dušan (1992) In. HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000. s. 47.

¹⁵⁷KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.81.

„odškodnění“ v širokém slova smyslu.“¹⁵⁸ Před obyvatelstvem to bylo líčeno jako cesta z „komunismu“.

V kapitole popisující princip diskursu transformace, nebyl uveden ještě jeden podstatný moment, který jednak dále jako jeden z více stupňoval rychlost reformního úsilí, a který byl zároveň tím, co dalo privatizaci tvar i podporu veřejnosti a to byl apel na českou cestu privatizace.

Historik Martin Myant s odkazem na výzkumy Ladislava Holého¹⁵⁹ ve svých textech o pohledu na českou cestu ke kapitalismu v rámci národního vnímání vlastní minulosti, píše, že „...na meziválečné období a na jeho vůdčí představitele existovali velmi pozitivní názory. Ty se prokazatelně zakládaly na velmi povrchních základech“¹⁶⁰, což mělo za následek uchovávaní určitého sentimentu, jehož obsahem bylo přesvědčení, že čeští inženýři patří mezi světovou špičku a také i české podniky patří, či patřili, nebo by za krátko mohly patřit mezi světovou špičku, za podmínek, že budou svěřeny do českých rukou. I tyto pocity národní hrdosti, které se projevily strachem z výprodeje národního majetku do zahraničí (například Němcům při malé privatizaci), také nahrávaly variantě kuponové privatizace zvláště v konfrontaci s konceptem Pithartovy České vlády, která naopak v prodeji velkých průmyslových podniků do rukou zahraničních firem schopných investovat a pozvedávat podnikovou kulturu, viděla hlavní naději české privatizace. O Václavu Klausovi se samozřejmě nedá říci, že by byl v té době přehnaný nacionalista, ale ať s těmito sentimenty pracoval, záměrně, či nezáměrně, byly tím, co přinášelo podporu privatizaci, které se také někdy říká „Česká cesta“.

Bylo třeba s touto věcí spěchat, protože reformátoři věděli, že realizace kuponové privatizace před volbami v červnu 1992, podstatně přispěje k dobrému výsledku ve volbách. Občané se na kupony skutečně těšili¹⁶¹ a podpis ministra financí na kuponové knížce měl bezpochyby vliv na jejich volební rozhodnutí.¹⁶² Kdyby se slibovaná reforma odložila, byl by to důvod k nedůvěře ve vytyčenou cestu transformace.

¹⁵⁸ Ibid. s. 82

¹⁵⁹ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Slon 2001.

¹⁶⁰ MYANT, Martin In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (Ed.). *Kapitoly z dějin České demokracie po roce 1989*. Lytomyšl : Paseka, 2008. s. 268.

¹⁶¹ Podle Klusoně například i proto, že obyvatelstvo bylo vyhladovělé po soukromém vlastnictví čtyřiceti lety abstinence a hledalo tedy ukojení silného vlastnického pudu. (KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008. s.81.)

¹⁶² Tento silný politický moment, kdy si kuponovou metodu Klaus svým podpisem přivlastnil mu nikdy Ježek neodustil.

Není úplně jasné, jaký byl doopravdy tlak českých občanů na to, aby se privatizovalo do českých rukou, je možné, že nebyl tak úplně zásadní při rozhodování o zvoleném způsobu privatizace, jako vědomí toho, že půjde-li se touto cestou, zajistí se i volební úspěch jejím tvůrcům.

Ani tato tvrzení samozřejmě nelze považovat za důkaz toho, že to tak bylo. Za důkaz o souhlasu obyvatelstva s touto formou privatizace nelze považovat ani masovou účast obyvatelstva v tomto zvláštním přeskupování majetku, jak se občas snažili argumentovat její tvůrci (je více než pravděpodobné, že akcie získávali i voliči jiných stran včetně komunistů)¹⁶³.

Za určitý vzkaz o náladě obyvatelstva mohou sloužit výsledky z voleb 1992, kdy ODS vyhrála ve volbách do všech komor parlamentu ziskem asi 30%, ideově spřízněná ODA, v které byl ministr privatizace Ježek, se pohybovala okolo 10%. Zbylá část z rozpadlého OF reprezentovaná „disidentským“ OH nezískala ani podporu nutnou pro vstup do parlamentu.

U poslední jmenované strany je nutné se krátce pozastavit, protože ona byla tvořena disidentskými osobnostmi, které v listopadových dnech získali silnou popularitu. Alespoň zjednodušená analýza jejich neúspěchu může podhalit společenské souvislosti té doby.

Historik Kopeček píše, že OH svojí „disidentskou mentalitou“, která je „...mentalitou ghetta“...vnitřně spřízněných lidí mravním étosem“¹⁶⁴ se ukázala pro praktickou politiku nepoužitelná, například při budování členské základny. OH také nedokázalo zaujímat jasně srozumitelné postoje v politice zejména ve vztahu k minulému režimu, kdy na jedné straně disidentské jádro často rozdílně smýšlejících osobností čerpalo svoji legitimitu k vládnutí z boje proti minulému režimu, ale zároveň byli těmi, kteří tlumili antikomunistické vášně a revoluční pohyb. „Klausův „revoluční konzervatismus“ spojující ekonomický liberalismus s radikální revoluční rétorikou ovládl politickou scénu a politika „rozumného středu“ OH mu mohla stěží konkurovat.“¹⁶⁵

Z toho všeho nelze usoudit jednoznačný závěr, ovšem dá se s vysokou pravděpodobností předpokládat, že se reformátorům podařilo svoji cestu privatizace v očích podstatné části veřejnosti legitimizovat. Politika se neubírala směrem, který si veřejnost

¹⁶³Kuponové privatizace se v první vlně zúčastnilo 77% a druhé 74% dospělé populace. (ROUBAL, Petr In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (Ed.). *Kapitoly z dějin České demokracie po roce 1989*. Lytomyšl : Paseka, 2008. s. 273.)

¹⁶⁴KOPEČEK, Michal In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s.94.

¹⁶⁵Ibid. s. 94

nepřála, nebo přesněji, deklarované postoje zvítězivších stran s neoliberalní rétorikou, dokázaly vystihnout přání společnosti a zároveň jim byly dostatečně srozumitelné. Je možná pravda to co říkal mezi řádky uvedených vyjádření Václav Klaus o tom, že společnost kapitalismus nezná¹⁶⁶, ale zdá se, že společnost jeho tehdejší vysvětlení přijala. Co bylo skutečným obsahem v rámci praktických opatření a reálných dopadů této metody privatizace není předmětem této práce, práce pouze dochází k závěru, že lidé se k této rétorice přilnuli tím, že dali své hlasy ve velké míře těm, kdo touto rétorikou vládli.¹⁶⁷ Tenkrát ještě nemohlo jít o zvyk volit určitou stranu, v listopadu začínali všichni stejně, disidenti dokonce se značnou výhodou své morální převahy.

Moc, která byla ve slovech, našla svoje institucionální zakotvení.

¹⁶⁶Mnozí lidé například požadovali, reprivatizaci majetku, tržní hospodářství, maximální nezávislost občana nastátu a zároveň to, že stát by měl zajistit právo na práci, měl by regulovat ekonomiku a podniky by se neměli prodávat zahraničním vlastníkům. Protože, „...v politickém spektru se teprve formovala levicová i pravicová stanoviska.“ (HERZMANN, Jan. Volby v kontextu veřejného mínění 1989-1991. Sociologický časopis. 2/1992. s. 165-183.)

¹⁶⁷ „V polistopadových poměrech byl tento typ liberalismu...v Česku snad nejúspěšnější v rámci celé středovýchodní Evropy“ (KOPEČEK, Michal In GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulosti*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. s. 73.)

II. PROČ DOŠLO KE KUPÓNOVÉ PRIVATIZACI?

„Z typu morálního života většiny jedinců, širokých lidových vrstev, vzniká v každodenním chování i určité politické chování, které umožňuje i vznik určitých politických poměrů.“¹⁶⁸

2.1 Směr uvažování

Předchozí část práce se zabývala tím, co se stalo a jak se to stalo, následující část se bude zamýšlet nad tím, proč se tak stalo. Proč se stalo to, že listopadový diskurs solidarity, nenásilí, demokracie a socialismu se za několik málo měsíců přeměnil v privatizační diskurs neoliberálního charakteru,¹⁶⁹ bude se jednat o pokus najít hlubší společenská důvody tohoto obratu v rozpoložení veřejnosti.

Nedá se sice přesně říct, do jaké míry byl mezi různými kohortami obyvatelstva privatizační diskurs rozšířený, ale dá se soudit, že se stal ve veřejném prostoru dominantním. Otakar Turek například píše, že „Atmosféra natolik jednoznačně přála Klausově koncepci, že vážné výhrady proti ní, vznesené pěti odbornými institucemi na zasedání parlamentu v září 1990, byly zcela ignorovány!“¹⁷⁰ Média soudě podle tehdejších mediálních výstupů měla Václava Klause a jeho lék na ekonomickou transformaci až v nábožné úctě a obyvatelstvo to tolerovalo, což svým způsobem potvrdily i výsledky voleb roku 1992. Novináři do svých otázek k ministru financí vkládali často omluvy či přiznání, že jsou laiky, neustále Klausovi říkali, že používá mnoho akademických výrazů, a tak mu část obyvatel (ty hloupější) nemusí rozumět¹⁷¹. V novinách byl také vtip zobrazující Tomáše Ježka, jak se rozhlíží po krajině podobně jako praotec Čech na hoře Říp a říká: „Tak co bych ještě zprivatizoval?“. Nebylo to myšleno jako negativní obraz někoho, kdo je posedlý myšlenkou, jež se před ničím nezastaví,

¹⁶⁸ JASPERS, Karl. *Otázka Víny*. Praha : Academia, 2009. s. 29.

¹⁶⁹ Porovnání výzkumu mínění brněnské veřejnosti v období politických změn po listopadu a na podzim 1990 dokládá že „Soustředění na čistě politické otázky ve veřejných diskuzích pomalu vyhasínalo a bylo vystřídáno všedními problémy s podtextem úvah o vlivu nastupující reformy na každodenní život.“ Pod pozitivními změnami lidé na podzim 1990 chápali pozitivní ekonomické změny. Cítili nikoli už obavu o to, aby se povedly politické změny, ale o to, jak se jim bude v novém světě žít. (MAREŠ, Petr, MUSIL, Libor, RABUŠIC Ladislav. Sociální změna očima české veřejnosti. *Sociologický časopis*. 6/1991 s. 702-714)

¹⁷⁰ OTAKAR, Turek. Byla alternativa ke Klausově transformaci?. *Listy*. 1995 č. 5. Dostupné z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=055&clanek=050502>>

¹⁷¹ *Televizní klub mladých*. Česká televize. 1990 Host Václav Klaus; *Léčba Klausem*. audiovizuální dokument. režie Igor Chaoun, Oscar-Artservis 1992.

ale jako obraz člověka, který bojuje nezlomně a všude za lepší zítřky. Vtip měl spočívat v tom, že je tomu tak šíleně oddaný, až je to zábavné.¹⁷²

Chorvatský filosof Boris Buden (2013), který se zabývá přechody k demokracii ve východní Evropě, se podivuje nad tím, že „lidé, kteří během demokratických revolucí let 1989/1990 právě osvědčili svou politickou zralost, se přes noc stali dětmi!“¹⁷³ Následně se ptá, kdo jim nasadil dětské boty a odpovídá si: „Byli to cyničtí ideologové přechodu, jak můžeme říkat těmto otcům postkomunistické transformace.“¹⁷⁴ Můžeme to však chápat takto jednoznačně, že na jedné straně stálo obyvatelstvo politicky vyspělé, kterému sebralo jejich sny několikero cyniků? O vztahu revolučního diskursu a privatizačního diskursu by šlo uvažovat několika následujícími způsoby:

První způsob uvažování by byl takový, že by se zkoumala postupná evoluce privatizačního diskursu, jak vyplynul z revolučního veřejného diskursu. Jak jsem se snažil ukázat v předcházející části, tato varianta je slepou uličkou, svým základem je smýšlení reformátorů odlišné od slov, na které veřejnost na náměstích slyšela. Nikdo z reformátorů nevystupoval v prvních dnech revoluce na náměstích se svým programem; na ulicích získával důvěru i díky svým rétorickým schopnostem Valtr Komárek, bouřlivý aplaus vítal vždy Havla či Dubčeka. OF se dokonce bálo mluvit o kapitalismu, proto používalo nejvýše (když vůbec) pojem „tržní ekonomika“ s obligátním různě skloňovaným přívlastkem „sociální“. Bylo ukázáno, že diskurs reformátorů byl odvozen z neoliberalní ekonomické školy, nikoli z revolučních hesel. Zbývá tedy otázka, jak tento privatizační diskurs nahradil diskurs, který se utvořil v prvních dvou měsících revoluce, když z něj nevyplýval.

Druhý způsob tázání by předpokládal radikální názorový obrat veřejnosti v tom smyslu, že společnost vnitřně přehodnotila svoji původní revoluční hodnotovou a názorovou orientaci. Společnost konce roku 1990 by byla v tomto pojetí zcela jiná než společnost z konce roku 1989. Předpokládalo by se, že došlo k radikální vnitřní diskontinuitě vnímání světa veřejností pod vlivem dobových okolností, což si následně či současně vyžádalo novou vhodnější artikulaci přesvědčení prostřednictvím neoliberalní rétoriky.

Třetí způsob uvažování by vycházel z toho, že společnost se nezměnila a bagatelizoval by revoluční projevy jako efemérní nepodstatná vyjádření vplynuvší z dojmu chvíle. Uvažovalo by se dále o revolučním diskursu jako o kýči, který je odtržen od skutečného smýšlení lidí, jako o situaci, kdy si lidé z různých důvodů vymyslí něco, po čem by mělo být

¹⁷² UHDE, Milan In KOHOUT, Martin. *Neviditelná ruka trhu: Privatizace Barrandova*. Audiovizuální dokument, FAMU 2013. Dostupné ve Studiu FAMU Klimentská 4, Praha 1.

¹⁷³ BUDEN, Boris. *Konec postkomunismu*. Praha : Rybka publishers, 2013. s. 35

¹⁷⁴ Ibid. s. 44.

správné toužit a co by bylo správné hlásat, co však nemá pevnějšího zakotvení a zmizí beze stop stejně tak, jako se to objevilo. Tedy uvažovat o revolučních hodnotách jako o něčem singulárním, co je jen projevem určité krátkodobé události.

Čtvrtý způsob uvažování je podobný předcházejícímu. Předpokládá také, že potřeby společnosti se nezměnily, ale snaží se i hesla revoluce analyzovat ne jako krátkodobé neanalyzovatelné poblouznění davu, ale jako něco, co vyplývá ze skutečných nálad a potřeb společnosti. Tedy tak, že revoluční diskurs byl mlhavým obrazem skutečných hodnot společnosti, které byly posléze naplněny konkrétní řečí praxe, která nevyplývala z mlhavého obrazu řeči revoluce, ale z toho, co ten mlhavý obraz skutečnosti utvořilo.

Následující část práce se bude řídit kombinací třetího a čtvrtého modelu společenského vývoje. Nepředpokládá tedy radikální zvrat v hodnotách a potřebách společnosti, jen jiné artikulace v nových podmínkách. Jednoduše předpokládá to, že lidé přijali za revoluce i později slovník, který se zdál být vhodný pro jejich situaci, která byla před revolucí i po ní, co se týče každodenních potřeb, stejná. Bude se pracovat i s variantou, že některé deklarované hodnoty mohly být produktem zvláštního revolučního citění, které netrvá věčně.

K zodpovězení otázky, co si zhruba lidé mohli myslet, je tedy nutné podívat se na dobu před listopadem a zamyslet se nad tím, nakolik tehdejšímu rozpoložení společnosti mohla vyhovovat rétorika privatizátorů i rétorika revoluce.

Ještě jinak: Byly skutečné hodnoty a potřeby, které lidi vyhnaly na náměstí, stejně jako ty, které je vedly k uctívání zvolené cesty transformace? Do jaké míry a které to byly?

2.2 Myšlení disentu a většinové společnosti před listopadem

Abychom mohli zkoumat, co si lidé za revoluce mohli myslet, je třeba analyzovat situaci před listopadem, protože ta byla podnětem k tomu, aby lidé na náměstí vyšli. V této části budou pojednány rozdíly mezi disidentským chápáním totality a pohledem většinové společnosti. Účelem je dané pohledy popsat a také oddělit.

Havel vystihuje povahu totalitního režimu, který nazývá post-totalitním, tak, že jej udržují v chodu všichni členové společnosti, které režim neustále zatahuje do svých her a rituálů. Havel píše: „Vedoucí obchodu se zeleninou umístil do výkladu mezi cibuli a mrkev heslo „Proletáři všech zemí spojte se!“.... Všimněme si: Kdyby nařídili zelináři dát do výkladu heslo „Bojím se, a proto jsem bezvýhradně poslušný“, nechoval by se k jeho

sémantickému obsahu tak laxe, přesto, že by se tento obsah tentokrát zcela kryl se skrytým významem hesla.¹⁷⁵

Tento pohled je zároveň jádro do nedávna standardního výkladu minulosti, kdy bylo ustrašené obyvatelstvo, čelící represi zlé totalitní zvuře diktované shora, nuceno vykonávat různé rituály. Společnost v tomto schématu je ohrožována bezprostředním strachem, a proto je poslušná.

Petr Rezek k tomu poznamenává: „Pravda by podle Havla byla vystižena spíše heslem „Bojím se, a proto jsem poslušný.“ Jenže podle mého názoru je pravda tato: „Nebojím se, protože plním své povinnosti““¹⁷⁶ A dále „Prvotním motivem takového jednání je klid, nikoliv strach, nýbrž dosažení klidu.“¹⁷⁷ Je to na první pohled drobnost, ale ve výsledku znamená, že zelinář je poslušný, protože usiluje o právo na slušný život, nechce o živobytí přijít, a proto dělá vše, co se musí.

Havel má tedy nároky na to, aby se zelinář zbavil strachu a vymanil se ze systému a žil v pravdě, jenže v tom Havel zelináři nerozumí. Když strach nemá, nemá se čeho zbavovat. Znovu Petr Rezek: „Takový totální zvrát je možný jen tam, kde se občané čeho zbavovat mají, ať svého strachu či své bídy“¹⁷⁸

Takový strach jistě byl v padesátých letech a také na začátku normalizace, ale zdá se, že na konci osmdesátých let, existovalo spíše něco, co se označuje jako represivní konzum. Lidé s režimem tiše souhlasili, jednak proto, že situace se zdála nezměnitelná a jednak pro to, že režim jim poskytoval určitý ne velký, ale zároveň jistý životní standard.

Ivo Možný v této souvislosti hovoří o jakési nevyhovující, ale existující tiché dohodě, či „společenské smlouvě“¹⁷⁹, kterou s nadsázkou, ale výstižně charakterizuje i u nás dobře známým ruským vtípem: „První přikázání: „všichni jsou zaměstnaní - a nikdo nepracuje“. Druhé přikázání: „nikdo nepracuje - a plán se plní na sto procent“. Třetí přikázání: „plán se plní na sto procent - a v obchodech není nic k mání“. Čtvrté přikázání: „v obchodech není nic k mání - a lidé mají všechno.“ Páté přikázání: „lidé mají všechno - a na režim nadávají od rána do večera“. Šesté přikázání: „lidé nadávají od rána do večera - a ve volbách hlasují na sto procent““¹⁸⁰

Občané nezměnili svůj postoj k srpnovým událostem, nepřilnuli k dobové politické propagandě, to režim dobře věděl, proto jim musel za tichý souhlas, formou „neúčasti“ na

¹⁷⁵ HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990. s. 59-61.

¹⁷⁶ REZEK, Petr. *Filosofie a politika kýče*. Praha : OIKOYMENH, 1991. s. 97.

¹⁷⁷ Ibid. s. 99.

¹⁷⁸ Ibid. s. 99.

¹⁷⁹ Také InŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990. s. 164.

¹⁸⁰ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991. s.21.

veřejném životě, kompenzovat materiálně.¹⁸¹ Toto nebyla jen teorie představitelů státní moci, ale něco, co se do jisté míry podařilo uskutečnit zejména v sedmdesátých letech, kdy ekonomika a životní standard zaznamenaly určitý růst.¹⁸² Režim například také dovolil uvolnění kázně na pracovištích v rámci sociálního klidu¹⁸³, vedení podniků proto často nedbalo na pracovní docházku ani na pracovní výkony. Podniky byly paradoxně ve zvýhodněném postavení vůči nadřízeným orgánům, a tak pro ně nebylo až tak těžké vyjednat si méně obtížná kritéria hodnocení hospodaření, aby tyto nedůslednosti dlouhodobě maskovaly.¹⁸⁴

Ve svojí eseji Proč tak snadno... Ivo Možný na mnoha příkladech ukazuje, jak vzdálený byl obyčejným lidem, žijících každodenní život, program lidských práv.¹⁸⁵ Zatímco disidenti sepisovali Chartu, obyčejní lidé sháněli různé nedostupné výrobky a všelijak se snažili profitovat ze systému. Neřešili, jestli stát dodržuje lidská práva, ale jestli se dítě dostane na školu a jestli sehnali cement na přístavbu ke své chatě.¹⁸⁶

V eseji O smyslu charty Havel v podstatě dokládá vzdálenost myšlení Charty od reálného života popisem její podstaty, když říká: „V zásadě to znamená, že danou věc neděláme z pohnutek takzvaně „účelových“, tedy z jistoty, že má šanci na brzký, bezprostředně zjevný, verifikovatelný (a tedy víceméně vnější) úspěch, ale prostě proto, že ji považujeme za dobrou. Mravní motiv nás nutí dělat dobré věci jako takové, kvůli nim samým a ze zásady. Je opřen o jinou jistotu než pohnutka „účelová“: o naše bytostné přesvědčení, že dobré věci mají vždycky smysl.“^{187 188}

¹⁸¹ Tvůrčí inteligence nezměnila postoj k roku 68, jen byla existenčně na režimu závislá. (OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno : Doplněk, 1999. s.149 a 79)

¹⁸² Problémy „gulášového socialismu“ přišly až v osmdesátých letech, kdy se ekonomický růst téměř zastavil a životní standard se zvyšoval daleko pomaleji oproti předchozím rokům. (TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha : ÚSD AV ČR, 1995. s.70-75 a 80.)

¹⁸³ Ibid. s. 67.

¹⁸⁴ Ibid. s. 46.

¹⁸⁵ PATOČKA, Jan: Co můžeme očekávat od Charty 77? (1977). In: *Češi 1*. PALEK, Karel, CHVATÍK, Ivan (ed). Praha : OIKOYMENH 2006. Str.440-444.

¹⁸⁶ Více o těchto úskalích nepolitické politiky spočívající v odtržení jejích východisek - autenticity, identity a pravdy- od života většinové společnosti viz. OTÁHAL, Milan. O nepolitické politice. *Sociologický časopis*. 4/1998 s. 467-476.

¹⁸⁷ HAVEL, Václav. O smyslu charty. In CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, PREČAN, Vilém (ed). *Charta 77: Dokumenty*. Praha : ÚSD AV ČR 2007.

¹⁸⁸ Patočka v textu Co očekávat od charty 77 hovoří o tom samém jinými slovy, že „lidé dnes zase vědí, že existují věci, pro které stojí za to také trpět! Že věci, pro které se eventuálně trpí, jsou ty, pro které stojí za to žít. Že tzv. umění, literatura, kultura etc. bez těchto věcí jsou pouhý řemeslný provoz, který to nikdy nepřivede nikam než z kanceláře do účtárny a z účtárny do kanceláře. To všechno dnes vidíme - nemalou měrou díky CHARTĚ 77 a všemu tomu, co s ní souvisí.“ (PATOČKA, Jan: Co můžeme očekávat od Charty 77? (1977). In: *Češi 1*. PALEK, Karel, CHVATÍK, Ivan (ed). Praha : OIKOYMENH 2006. Str.440-444.)

Pro lidi jistě bylo otravné a ponižující¹⁸⁹ absolvování rituálů výzdob, planého schůzování a vhazování lístků do volebních uren, ale jednou z otázek je, nakolik si uvědomovali, že svým jednáním udržují režim v chodu.

Zelinář má s výzdobou práci navíc, je tedy jisté, že ho otravuje, a když se přece jen zamyslí nad heslem ve výloze, může si říct, že s ním nesouhlasí, a to zejména v případě, kdy se bude jednat o heslo „Ať žije komunistická strana“, nikoli o celkem neškodný nápis o proletářích. Je však tento moment uvědomění si vnitřního odporu k heslu zároveň momentem, kdy zelinář nutně pocítí vinu za svůj podíl na budování systému? Tedy momentem, kdy zatouží po „životě v pravdě“? Nutně ne, protože taková hesla jsou všude, nic by svým případným protestem nezměnil, podíl viny je minimální, téměř žádný. Situace se jeví nezměnitelná, řekne si, že život už je tedy takový a nedá se nic dělat. Zelinář není politik, který by své jednání chápal politicky.

Protestovat se navíc dá tehdy, když je šance na změnu, ne, když není, případný protest je v takové situaci více akt existenciální než akt politický. Zelinář není existencialista. Zelinář je především soukromá osoba, která vidí, že mu mezi mrkvi a cibulí přibyla práce s něčím, co považuje za nesmysl. Zelinář bude v duchu vyčítat komunistům to, že vše není zařízeno jinak, tedy tak, aby to dělat nemusel. Řekne si nakonec: „Komunisti to chtěj, ti za to můžou“.

Obraz zelináře je skutečně strhující, ale je třeba se mít trochu na pozoru z důvodu, že je zavádějící. Jedná se o tvar dramatický, je v něm rozpor jedinec versus společnost, osobní morální volba jednotlivce – podlehne, či ne? Kdyby šlo o divadlo nebo film, tento obraz by znamenal v očích diváka přesně to, jak jej interpretoval Havel, ale z pohledu skutečného člověka uvnitř systému, jsou vidět úplně jiné určující horizonty běžného dne. „Zdravý rozum se může bránit a provokovat vědomí tisícem výhrad, je však slabý proti věčné závislosti naprosté většiny lidských bytostí na materiální determinaci. A ta přichází v našem případě jen z dobré vůle státu, z jeho funkce jediného rozdělovatele podmínek k životu. A těmi nejsou v moderní civilizaci jen chléb, cár kolem beder a střecha nad hlavou, ale komplikované ukájení zbytnělých konzumních potřeb člověka dvacátého století.“¹⁹⁰

Intelektuálové a umělci za podmínek minulého režimu utíkali k „ostrůvkům svobody“, spontaneity, autentičnosti a individuality, kde mají svůj vlastní systémem nedefinovaný prostor. Obyčejný člověk na to reaguje podobně, také se ze systému stahuje, ale do obýváku a

¹⁸⁹ „Když si lidé dennodenně uvědomují, že je výrobcí lží považují za hlupáky, roste v nich pocit urážky a ponižení“ (ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990. s. 146.)

¹⁹⁰ Ibid. s.162.

na chatu¹⁹¹ (také tzv. „opevněná domácnost“¹⁹²). Šimečka situaci shrnuje tak, že „Adaptovaný člověk odvede svoji politickou daň a pak žije hluboce ponořený v soukromé sféře. Za třicet let zmoudřel režim natolik, že už za loajálním občanem do soukromí neleze.“¹⁹³

Východiska intelektuální opozice a většinového obyvatelstva byla natolik rozdílná, že promluvy opozičních skupin nevyjadřovaly pocity lidí. Co lidé cítili, nebyla v první řadě vina a to, co charta nabízela, pro ně nebyla cesta osvobození se z mravního marasmu, narovnění se a návrat k autentické existenci.

2.3 Vliv disidentské elity na většinovou společnost

Obě skupiny si navíc byly vzdáleny i fyzicky, takže nemohlo docházet k formulaci nějakého vyzrálejšího opozičního postoje u většinového obyvatelstva, když neexistoval společný prostor pro jeho rozvíjení. „Intelektuálové a inteligence, kteří byli jádrem disentu, nenašli ve svém odporu k normalizačnímu režimu tak významného spojence, jako byli dělníci, a do značné míry zůstali ve společnosti izolováni“¹⁹⁴

Jindřich Fibich (1995) píše, že disidenti si vytvořili uzavřenou mentorsko-izolacionistickou sociální skupinu se svou sociální solidaritou a ideologií, „která pronikla daleko více do zahraničních médií než do jejich reálného sociálního okolí.“¹⁹⁵ Určitý vliv na obyvatelstvo přiznává pouze organizaci VONS¹⁹⁶. O něco mírnější ve svých soudech je Milan Otáhal (1994), který píše, že bez zahraničních vysílání, zvláště po tom, co přestaly být rušeny, by disent „zůstal ghettem? až do listopadu 1989“.¹⁹⁷ Jiří Suk by asi souhlasil, když píše: „Disidenti byli pod permanentním dozorem státní moci, byli pravidelně zatýkáni či zadržováni, schůzky, či početnější shromáždění byly rozeznávány. Represivnímu aparátu se úspěšně dařilo disent oddělovat od pasivní společnosti, přímý a trvalý kontakt byl vyloučený.“¹⁹⁸ Dále ovšem dodává, že na konci osmdesátých let pod vlivem změn v Sovětském svazu režim přece jen povolil a umožnil rozšíření různých periodik a letáků mezi zbytek společnosti.

¹⁹¹ „...sféra rodiny byla hlavním útočištěm před nástrahami okolního světa a místem pro ventilování skutečných pocitů a názorů.“ SOBOTKOVÁ, Jitka in VANĚK, Miroslav (Ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha : Academia, 2009. s. 396.

¹⁹² KELLER, Jan. Návrat opevněné domácnosti? *Listy* 1995 č.6.

¹⁹³ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990. s. 167

¹⁹⁴ OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno : Doplněk, 1999. s. 148.

¹⁹⁵ FIBICH, Jindřich in. ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta. *Transformace české společnosti, 1989-1995*. Brno : Doplněk, 1996. s. 260.

¹⁹⁶ Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných

¹⁹⁷ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994. s. 75.

¹⁹⁸ SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003. s. 22.

Některé výzkumy naznačují, že na sklonku osmdesátých let s opozičními skupinami souhlasilo více obyvatel než v jejich polovině, vliv těchto skupin nebyl úplně bezvýznamný, „což dokazovaly i jiné skutečnosti, ale neprokazuje to, že došlo k vzájemnému propojení opozice a lidové nespokojenosti; oba tyto proudy se vyvíjely spíše paralelně.“¹⁹⁹

Oddělení obyvatelstva od opozice dokládá například i poznámka Ivo Možného, který společně s Janem Rumlem počítá, že Na 28. října 1989, na den založení republiky, který byl přejmenován na „den znárodnění“, vyšlo do ulic v celém Československu 37 000 lidí, což z deseti miliónů dospělých čítá asi 0.4%²⁰⁰.

Je třeba však rovněž zmínit, že k posuvům ve společnosti před revolucí docházelo, začaly se objevovat nové iniciativy (v roce 1989 jich bylo 39, v roce 1987 jenom 5)²⁰¹; známé osobnosti se odhodlaly v roce 1988 podepsat petici Několik vět a zejména studenti byli naprosto jinou generací než jejich rodiče²⁰², oficiální propaganda na ně nepůsobila, protože je naprosto nezajímala, režim se jim zdál odpudivý nebo směšný.

V období před revolucí ale nebyly připraveny žádné organizace politického typu s programy, ani neexistovalo jasné dominantní společenské hnutí s pozitivními hodnotami navázanými na praxi. Společnost se nestihla vnitřně transformovat tak, aby na změnu byla prakticky více připravena.²⁰³ Tím, že změna přišla rychle, zastihla většinu obyvatel nepřipravenou, jak z hlediska toho, že nedošlo k plnému pochopení společenské smlouvy, kterou lidé s režimem tiše uzavřeli, tak z hlediska toho, že se nestihly formulovat nové významné proudy v myšlení o tom co konkrétně dělat; nebyly ani takové opoziční elity, které by nebyly ovládány konceptem nepolitické politiky.

Výjimky tvořily Demokratická iniciativa a svým způsobem klub reformních komunistů Obroda²⁰⁴ a HOS²⁰⁵, ale myšlenky žádného z těchto proudů nezasáhly významně povědomí obyvatel tak, že by tyto organizace společnost považovala za představitele budoucích alternativ. Chartista a historik Otáhal k tomu říká: „Protože však za československým disentem nestála žádná sociální vrstva a společenská síla, byl i program DI

¹⁹⁹ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994. s. 75.

²⁰⁰ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991. s. 7.

²⁰¹ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994. s. 71.

²⁰² Ibid. s. 69.

²⁰³ Tuto skutečnost reflektoval z perspektivy disidenta na sklonku osmdesátých let Havel, když svým kolegům v rámci své společensko-filosofické perspektivy vysvětloval, že čas na změnu ještě nedozrál, protože společnost není vnitřně připravena a je třeba čekat na její proměnu a teprve pak sáhnout k ráznějším protirežním akcím. Viz. SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013. s. 306.

²⁰⁴ „Její vliv zůstal omezen jen na vrstvu reformních komunistů, nepronikal ani mezi širší vrstvy komunistů ani mezi obyvatelstvo.“ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994. s. 68.

²⁰⁵ Hnutí za občanskou svobodu

proklamací a apelem na mocenské struktury²⁰⁶ a dále „V Československu však chyběla základní podmínka, aby k nám mohl být přenesen postup polské opozice, totiž existence masového politického hnutí, jehož základem byli dělníci.“²⁰⁷

Existoval ještě Klub nezávislé inteligence, který se soustřeďoval na nezávislé odborné přednášky a začínal mezi sebe soustředit lidi mimo disidentskou strukturu a byl jakýmsi zárodkem občanské společnosti, ale listopadové události ukázaly, že „...instituce podobného typu, jako byl KNI, které umožňovaly některým společenským skupinám angažovat se a aktivně vystupovat v určité fázi vývoje komunistického systému, ztratily po jeho pádu význam. Sen či cíl, za který bojovaly, se splnil a tato seskupení přestala mít v otevřené společnosti perspektivu a smysl“²⁰⁸.

Tuček s Machoninem ve svých úvahách o vzniku elit po roce 1989 v závislosti na minulém stavu společnosti vycházejí z předpokladu, že „Na rozdíl od klasických demokratických revolucí se postsocialistické politické, ekonomické a sociální změny nemohly opírat o aktivity výrazně utvářených a dostatečně početných sociálních tříd vzniklých již „v lůně“ staré společnosti, před politickými převraty.“²⁰⁹ Právě proto dokonce i kritik Pražského jara, Pithart (2009) říká: „Bylo ho [Pražského jara] škoda, protože bylo tehdy mezi lidmi mnohem více dobré vůle, rodící se, či obnovující se důvěry, bez které nelze nic podstatného ve společnosti změnit, zkrátka více víry v dobro mezi lidmi, ochoty k obětem, k poctivosti, ke spolupráci než potom o dvacet let později.“^{210 211}

Z uvedeného vyplývá, že disidentská elita se potkala s lidmi až na náměstí. Teprve tam hledaly obě skupiny společný jazyk (zde jsou také kořeny důvodů pro odtrhávání vedení Občanského fóra od mínění veřejnosti). Bylo nemyslitelné, aby se minulý režim zhroutil kvůli aktivitě a myšlenkám několika disidentů, podněty k pádu musely být zásadně jiné. Konkrétně vnitřní a vnější, tedy 1. celospolečenské a 2. mezinárodní.

2.4 Příčiny a způsob rozpadu režimu

Jaká byla celospolečenská situace? Často se normalizační období chápe jako období totalitního režimu. Proti této klasifikaci však hovoří tři zásadní odlišnosti, které mají přímý vliv na analýzu konce minulého režimu.

²⁰⁶Ibid. s. 65.

²⁰⁷Ibid. s. 65.

²⁰⁸OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno : Doplněk, 1999. s. 143.

²⁰⁹MACHONIN, Pavel, TUČEK, Milan. *Zrod a další vývoj nových elit v České republice*. Praha : AV ČR, 2002. s. 13.

²¹⁰PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý*. Praha : Academia, 2009. s. 168.

²¹¹Vinu za stav společnosti v roce 1989 pochopitelně přičítá Dubčekovi, který nás do normalizace uvrhl.

První odlišností bráno podle popisu totalitního režimu od Hannah Arendt²¹² může být pozice vůdce. Arendtová tvrdí, že „Vůdcova vůle může být ztělesněna kdekoli a kdykoli a jeho samotného nezavazuje žádná hierarchie, dokonce ani taková, kterou třeba sám ustanovil.“²¹³ Ovšem minulý režim neměl jednoho konkrétního vůdce, i ten nejvyšší funkcionář byl objetí nejrůznějších osobních klientelistických vazeb, jež zároveň využíval a zároveň byl jejich vazalem.

Druhým podstatným rozdílem je, že režim neusiloval už o pohyb v před „...totalitní hnutí jsou posedlá mánií permanentního pohybu; totalitní hnutí si může uchovat moc pouze pokud, pokud se hýbe a uvádí do pohybu vše kolem sebe.“²¹⁴ Normalizační režim se nechtěl ohánět budoucností, ke které je třeba nasměrovat veškerý pohyb, jenž by z ní čerpal svoje opodstatnění. Normalizační režim usiloval o ospravedlnění své existence „tady a teď“ nabídkou co nejširšího sociálního pohodlí adaptovaným občanům, jeho nejvyšším ideálem byla stabilita.

Arendtová říká, že dalším podstatným znakem totalitního režimu a ve skutečnosti jedním z důvodů, proč se určitému režimu říká totalitní, je, že „Totalitní vláda, obdobně jako všechny tyranie, by jistě nemohla existovat bez likvidace sféry veřejného života, to jest bez izolace lidí, a tím vyloučení možnosti uplatnění jejich politických schopností. Ale totalitní ovládnutí jako forma vlády je nové v tom, že se nespokojuje s touto izolací a ničí rovněž soukromý život.“²¹⁵

Podstatou normalizace ovšem bylo, že stát občanům do soukromí neleze. Otáhal (1994) základ situace shrnuje větou: „Vládnoucí skupina tak uzavřela s občany jakousi společenskou smlouvu: zbavila je do jisté míry existenčních starostí, zabezpečila určitý životní standard, některým vrstvám dokonce poměrně dost vysoký, a zaručila sociální jistoty. Na oplátku požadovala apolitičnost, rezignaci na účast ve veřejném a politickém životě – tato sféra se měla stát výlučnou záležitostí nomenklatury; veškerý jejich zájem se měl soustředit na soukromé záležitosti a problémy.“²¹⁶

Jelikož podstatou nebyl strach a teror, ale tato společenská smlouva, tak klíč k destabilizaci režimu byl ve spotřebě. O ekonomice jako zásadním problému pojednává Ivo Možný, který ukazuje na obtížný způsob získávání statků, který se v tehdejší společnosti

²¹²ARENDR, Hannah. *Původ totalitarismu*. Praha : OIKOYMENH, 1996.

²¹³Ibid. s. 551.

²¹⁴Ibid. s.430.

²¹⁵Ibid. s. 640.

²¹⁶OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994. s. 32/33.

utvořil. Neuspokojivá situace v této oblasti byla podle Možného jednou z hlavních příčin toho, proč lidé vyšli v roce 1989 do ulic.

Stávající systém ekonomických vztahů nutil tehdejší „podnikatele“ a „aparátčíky“ udržovat co nejširší systém společenských vazeb, na které v posledku nikdy nebylo spolehnouti, ale na kterých zcela závisel jejich materiální úspěch. Proto se cítili nesvobodně. Nejen mezi špičkami pyramidy, ale i směrem k její základně, k „venkovskému stolaři, klempíři či instalatérovi“²¹⁷ byl tento systém podle Možného postaven na osobních vazbách, které mají archaický základ z dob, kdy se neplatilo penězi, ale protislužbami, takže se do moderní společnosti střední Evropy naprosto nehodí. Tedy nikoli myšlenky, ale nevyhovující systém získávání statků, byl jedním z hlavních faktorů, který lidi poslal na náměstí.

K rozpadu společenské smlouvy definitivně přispělo až působení reformem ze Sovětského svazu, které vnášely změnu do zkostnatělého normalizačního režimu, a tím destruovaly jeho důležitou vlastnost, kterou byla nehybnost. Jakákoli, třeba jen drobná, změna v chování režimu by totiž vyžadovala určité zdůvodnění; jenže racionálně argumentovat v systému, který byl od základu postaven na lži o bratrské pomoci, od které se odvíjela celá řada dalších lží a bezobsažných projevů, by znamenalo otevřít Pandořinu skříňku problémů. Proto také tehdejší komunistická strana vysílala do svého čela starší konzervativnější představitele, jako byl Jakeš.

Michal Pullmann (2011) analyzoval normalizační diskurs a jeho chování po vnesení nového termínu přestavby. Slovo přestavba podle výsledků jeho práce vnášelo princip změny do ztuhlého normalizačního jazyka, který ve svém principu usiloval především o stabilitu a konsenzus víc než o věcné řešení problémů a změny. Výsledkem bylo, že starý ideologický jazyk už nefungoval²¹⁸ a nový nebyl ještě schopný řešit vznikající rozpory – perestrojka tak přinesla více otázek než odpovědí.

„Potíž, kterou glasnosť přinesla, nebyla pluralita názorů, nýbrž to, že oficiální ideologie už není závazná.“²¹⁹ „Znejistění ohledně platnosti ústředních ideologických nároků pronikala i do dalších společenských vrstev a otevírala možnost užívat nonkonformní pojmy a koncepce pro vyjádření nových neprověřených myšlenek.“²²⁰ Začaly se následkem toho dokonce na sklonku osmdesátých let objevovat texty, které se vymykaly normalizačním rámcům a hovořily otevřeně o homosexualitě, nebo ekologii.

²¹⁷ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991. s.71.

²¹⁸ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu.* Praha : Scriptorium, 2011. s. 197

²¹⁹ *Ibid.* s. 156.

²²⁰ *Ibid.* s. 185.

Pokud jde o příčiny rozpadu režimu, tak Pullmann na základě uvedeného konstatuje, že „Ani v Československu nevycházel rozpad oficiálního diskursu zdola...K destabilizaci tedy nevedla nespokojenost jako taková.“²²¹ U Pullmanna ani u Možného se nedají nalézt příčiny rozpadu minulého režimu v tom, po čem neustále volala intelektuální opozice, tedy ve vnitřní proměně společnosti na základě touhy po životě v pravdě. Jestliže vůle k něčemu takovému byla, pak ne na základě vnitřní přeměny společnosti, ale vnějších politických, či hospodářských okolností.

Jak bylo uvedeno, lidé disidentské texty ve větším množství nečetli a zároveň, jak objevil Pullmann, k vytvoření nového diskursu ve společnosti ještě nedošlo, došlo pouze k rozpadu starého. Když se tedy disidenti potkali s lidmi až na námětí, společnost žádný svůj diskurs, tedy ucelenější pohled na situaci, neměla, ale jednotliví lidé měli důvody k nespokojenosti a ti začali hledat slova, která by adekvátním způsobem odpovídala situaci, ve které se ocitli.

2.5 Rozdělení hodnot revoluce podle původu

Nespokojenost společnosti vyjádřená pozitivními hodnotami se artikulovala obecnými kategoriemi požadavků svobody, demokracie, nenásilí, lidských práv, atd. Zakládající hodnoty revoluce byly nápadně podobné hodnotám, vyskytujících se v prohlášeních Charty. Havel v novoročním projevu hodnotí revoluční dění takto: „V nápravě věcí obecných se máme oč opřít. Poslední doba - a zvláště posledních šest týdnů naší pokojné revoluce - ukázala, jak velký obecně lidský, mravní a duchovní náboj a jak velká občanská kultura dřímaly v naší společnosti pod vnucenou maskou apatie. Kdykoli mi někdo o nás kategoricky tvrdil, že jsme tací nebo onací, vždycky jsem namítal, že společnost je velmi tajemné stvoření a že nikdy není dobré věřit pouze té její tváři, kterou právě ukazuje. Jsem šťasten, že jsem se nemýlil. Všude ve světě se lidé diví, kde se v těch poddajných, ponížených, skeptických a zdánlivě už v nic nevěřících občanech Československa vzala náhle ta úžasná síla za několik týdnů zcela slušným a mírumilovným způsobem setřást ze svých beder totalitní systém. My sami se tomu divíme.“²²²

Havel v podstatě říká, že za procitnutím společnosti je potřeba člověka vztahovat se k něčemu vyššímu a také naše dlouhá humanistická tradice, která doposud jen „dřímala kdesi v nevědomí našich národů“. Havel má nejspíš částečně pravdu (nevynechával bych však

²²¹ Ibid. s. 197.

²²² HAVEL, Václav. Novoroční projev prezidenta ČSSR 1990. Dostupný z WWW Pražského hradu <<http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/>>

při případné analýze tímto směrem poznatky z psychologie davu, či zkušenosti člověka propuštěného z vězení). Důležité ale je, že Havlův údiv spočívá v přesvědčení o pravdě revoluce a lži minulosti, jako by otázka byla formulována tak, že to, co se stalo za revoluce, byla pravá stránka naší povahy a to co bylo před tím, byla pouhá „maska vnucené apatie“²²³. Nabízí se čistě teoretická otázka, jestli to nemůže být naopak? V praxi se pak samozřejmě nemuselo při revoluci jednat o masku, ale například o prchavou emoci, kterou posléze odvané čas praktického každodenního života.

Pro vztáhnutí diskursu revoluce k společenské situaci před listopadem využiji Krapflovu (2009) analýzu. Ta je nesmírně důkladná, obsáhlá a srozumitelně podaná (což dokládá skutečnou vnitřní koherenci a stabilitu myšlení), ovšem je možné ji kritizovat z jejího základu proto, že spočívá z velké části na deklarativních vyjádřeních různých podskupin nově vznikajících občanských hnutí OF a VPN a že tyto skupiny ve svých projevech reagovaly na prohlášení KC OF v Praze nebo KV VPN v Bratislavě. Podle této kritiky mohlo dojít k tomu, že tato prohlášení nebyla spontánním projevem lidové vůle, ale replikací myšlenek a slovníku centrál revolučních hnutí. Je možné, že tato slova a myšlenky lidé přebírali, ale je těžké zjistit, do jaké míry se s hodnotami nalezenými Krapflem ztotožňovali, nakolik přesně přesto tyto hodnoty vyjadřovaly spontánní lidovou vůli, kritika Krapfla, i když může být oprávněná, se tak nemá o co opřít, jediné, co může zůstat jako určitý otazník, je: Co ta slova a myšlenky vlastně byly, když byly zanedlouho vystřídány jiným systémem slov – privatizačním diskursem?

Když porovnáme privatizační diskurs s diskursem revoluce prostřednictvím úhlu pohledu člověka žijícího dlouhodobě v reálném socialismu, najednou se přestávají zdát oba diskursy tak vzdálené²²⁴. Revoluční diskurs odpovídal v obecné rovině na potřeby občanů, privatizační diskurs na ty stejné potřeby odpovídal o něco konkrétněji v praktické rovině, což vůbec neznamená, že by si oba diskursy byly nějak geneticky blízké.

Pojmy revoluce by šly rozdělit podle jejich pozdějšího osudu do tří kategorií. První byly ty, které se neměnily – jako svoboda; druhé byly ty, které se transformovaly – jako požadavek socialismu na požadavek blahobytu a požadavek blahobytu na požadavek kapitalismu²²⁵; a třetí byly emotivně zbarvené hodnoty provolávané ve chvílích kolektivního pohnutí – jakými jsou solidarita, slušnost, férovost, vzájemnost atd.

²²³ Souvisí to patrně s koncepcí „života v pravdě“ a „života ve lži“.

²²⁴ Např. Keller v článku *Návrat opevněných domácností?* uvádí, že privatizace je tak úspěšná proto, že „legitimuje mnohé z mentality a praktik minulého režimu“ a „Naopak vše, co se týká nadosobních zájmů, je v populaci do značné míry zdiskreditováno.“ (KELLER, Jan. *Návrat opevněné domácnosti? Listy* 1995 č.6.)

²²⁵ Odtud možná rčení „lidé chtějí kapitalisticky žít, ale socialisticky pracovat“.

Podle Krapfla šlo přesně o tyto hodnoty: neformálnost, spontánnost, lidskost, dialog, láska, odpuštění, nenásilí, svoboda, lidská práva, demokracie, poctivost, zákonnost, protikorupční hesla, pravda a také socialismus a ekologie. Krapfl rozděluje tato hesla do tří kategorií podle vnitřních vztahů na hodnoty - demokracie, socialismu a nenásilí. Pokusil jsem se je rozdělit podle původu: 1. Hesla reagující na minulé období útlaku, 2. Hesla vyplývající ze současného revolučně-emozivního pohnutí a 3. Hesla a hodnoty zaměřené na požadavky do budoucna.

Konkrétní rozdělení vypadá pak takto: Jedná se jednak o hodnoty vyplývající z pocitu útlaku – svoboda, lidská práva, nenásilí. Dále hodnoty vyplývající z revoluční euforie – lidskost, spontánnost, odpuštění, láska. Hodnoty praktického ražení: Demokracie, pravda, dialog, zákonnost, protikorupční hesla, ekologie.

Poslední důležitá hodnota je hodnota socialismu. Patří do třetí kategorie požadavků do budoucnosti, uvádím ji však takto zvlášť, protože pod touto hodnotou si každý představoval něco jiného. Jak vysvětlil Pullmann²²⁶, do hodnoty socialismu si před pádem režimu každý vkládal to, co potřeboval; lidé se domnívali, že socialismus má za úkol přinést osobní štěstí všem, nejčastěji na základě materiálního blahobytu.

V následujících kapitolách budou pojednány jednotlivé souvislosti mezi revolučním diskursem a privatizačním diskursem prostřednictvím rozdělení hodnot revoluce podle mnou navrženého způsobu dělení podle původu.

2.6 Hodnoty chvíle a antikomunismus

Hesla jako lidskost, spontánnost, odpuštění, láska jdou přece proti pomstychtivosti, hledání nepřátel a antikomunismu, jehož rétorickou sílu mohutně využíval privatizační diskurs (viz. výše). Proč došlo k upozadění těchto hodnot a naopak došlo k vzrůstu antikomunismu?

V první řadě je třeba uvést, že vzrůst antikomunismu nebylo z logiky věci nic neočekávaného, revoluční elity pořád kalkulovaly v mantinelech mezi stávající mocí a hněvem lidu. Bez ohledu na to, jak obratně mezi nimi manévrovali, věděli, že riziko hněvu je obrovské, protože je při revolučních událostech zcela běžné. Je však zajímavé podívat se hlouběji na kořeny tohoto jevu při revoluci u nás.

V prvních momentech hněvu lidí bránil určitý ostych, nevědomí toho, co se bude přesně dít a také určitý kalkul, když lidé chtěli ukázat, že si dovedou vládnout sami, nikdo nechtěl, aby případné excesy byly použity proti OF a směru celého demokratického vývoje.

²²⁶ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*. Praha : Scriptorium, 2011. s.189.

To zároveň obsahovalo určitou politickou nabídku: „Když v poklidu odejdete, nic se vám nestane“. Proto třeba před volbou Václava Havla vítali studenti chlebem a solí komunistické poslance vcházející do budovy Národního shromáždění (Šlo také o různé variace nesouhlasu s násilím na Národní třídě a také toho, že násilí je trefným pojmenováním atmosféry normalizace).

Odtud tedy první důvod, proč říkat hesla o nenásilí, odpuštění a to, že „nejsme jako oni“. Další podobně samozřejmý důvod byl, že událost konce režimu byla pro většinu lidí tak radostnou, že automaticky tlumila potenciální agresi ve společnosti. Na tuto emoční vlnu velmi citlivě působila i dramaturgie demonstrací, které se přeměnily na jakási společná setkání, kde se četla prohlášení proložená písničkami a tvářemi známých osobností z televize, i těch umlčovaných. Dav na takováto představení reagoval velmi pozitivně, bystře například reagoval různými replikami na čtená prohlášení a promluvy.

Kalkul i pozitivní emoce hrály velkou roli pro to, proč byly pojmy jako láska, odpuštění, solidarita Krapflem později rozpoznány jako základní hodnoty revoluce. Chtělo by se uzavřít, že kalkul se stane, po uchopení moci druhou stranou, irelevantní a emoce vyprchají. To však znamená, že došlo k něčemu velmi podstatnému, totiž že se společnost nezměnila. Aby se společnost změnila, musí projít vnitřní sebereflexí, nikoli láskyplným překrýváním skutečnosti tvrzením, že „nejsme jako oni“, když by bylo správnější říct „jsme jako oni“.

Tuto skutečnost by potvrdzovalo to, co z různých úhlů popsali Možný, Pullmann, Otáhal a dokonce připustil i Havel ve svém novoročním projevu: „Mluvím-li o zkaženém mravním ovzduší, nemluvím tím pouze o pánech, kteří jedí ekologicky čistou zeleninu a nedívají se z oken letadel. Mluvím o nás všech. Všichni jsme si totiž na totalitní systém zvykli a přijali ho za nezměnitelný fakt a tím ho vlastně udržovali. Jinými slovy: všichni jsme - byť pochopitelně každý v jiné míře - za chod totalitní mašinerie odpovědni, nikdo nejsme jen její obětí, ale všichni jsme zároveň jejími spoluvůrci.“²²⁷

Jaspers říká: „Na základě viny člověk dochází k sebezpoznání sebe, své úlohy směrem k ostatním, odpovědnosti ze své svobody a solidarity s ostatními, je to něco, co napomáhá poznat význam bytí, jeho smysl, bez vědomí tohoto rozměru našeho života směrem ven jako něčeho krajně důležitého, se stáváme necitlivými k životu, tedy stáváme se jakousi plochou,

²²⁷ HAVEL, Václav. Novoroční projev prezidenta ČSSR 1990. Dostupný z WWW Pražského hradu <<http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/>>

línou a pouze přežívající existencí, která díky ztrátě rozměru nedokáže pochopit umění, kulturu, filosofii, prostě nic.“²²⁸

Jaspers mluví o vině, jako o cestě poznání svobody, neuvědomuji-li si vinu, nevnímám dosah své existence. Jestliže společnost byla ve stavu určité mravní devastace, tak jak chápala slova o solidaritě, sounáležitosti, pravdě lásce, když nebyla podepřena zkušeností při jejich obhajobě v minulosti, když neexistoval pocit viny, který by lidi pevněji svázal s těmito hodnotami? ²²⁹Jak mohla myslet něco nového, když si neuvědomila dosah své svobody?

System byl po sovětské invazi obyvatelstvu vnucen násilím, čili obyvatelstvo nemůže nést veškerou tíhu viny, ale obecně se však dá říct, že každý systém v každé konkrétní společnosti nabývá jiných podob, pohybuje se v určitých mantinelech a že u nás bylo v pozdějších letech normalizace udržování režimu postaveno na přeměně občana na spotřebitele²³⁰, který se o veřejné věci nestará.

Nejde zde snad úplně o plané nepolitické moralizování. Jestliže si lidé nepřipouští vinu za podíl na minulém režimu, nejen že nechápou dosah své svobody, nepřicházejí s novými myšlenkami a stahují se z politiky jako něčeho, co se jich netýká, protože se oni toho domněle nedotýkají, ale zejména docházejí k jiným závěrům v úvahách o vině. Je to evidentní, jestliže si nepřipustím vinu vlastní, musí za situaci moci někdo jiný.

I když je to zavádějící vymýšlet analýzu společnosti na základě situace jednotlivce, vraťme se k příkladu zelináře, kterého režim otravuje se zbytečnostmi a ponižuje různými rituály, ale který není existencialista řešící význam své svobody vzhledem k vyššímu smyslu a není ani politik, který si uvědomuje dosah své svobody ryze prakticky vzhledem ke společnosti v reálném světě. Co si bude myslet ve chvíli revoluce?

Dalo by se předpokládat, že bude možná chvíli váhat, ale nakonec přece jen mezi mrkev a cibuli vloží portrét Havla. Co to však bude znamenat? Bylo by to stejné, jako kdyby tam napsal „Jsem slušný člověk a proto se hlásím k Václavu Havlovi“. Havel po letech utrousil tuto poznámku: „To je extrakt čecháčkovského pokrytectví: Všichni volili komunisty, všichni jsou vychcánkové a všichni kradou (...) a já jsem pro ně jakýsi svědomí, delegovali na mě své svědomí a jejich svědomí nesmí podat ruku Junkovi, který je zase naopak extraktem zla, jejich zla (...) to celý je vedle, to celý je ujetý a to mě na tom sere.“²³¹ Nejde o Junka, ale o to, že si lidé do Havla skutečně promítli cosi jako své svědomí. Přihlášení se

²²⁸ JASPERS, Karl. *Otázka Viny*. Praha : Academia, 2009.

²²⁹ Pojmy jako láska, přátelství, soucit, pokora či odpuštění ztratily svou hloubku a rozměr a pro mnohé z nás znamenají jen jakési psychologické zvláštnosti, a nebo se jeví jako zatoulané pozdravy z dávných časů... (HAVEL, Václav. Novoroční projev prezidenta ČSSR 1990. Dostupný z WWW Pražského hradu)

²³⁰ OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno : Doplněk, 1999. s. 32/33.

²³¹ KOUTECKÝ, Pavel. *Občan Havel*. Audiovizuální dokument, Film a sociologie 2007.

k Havlovi znamená něco jako říct: „I já jsem slušný“ nebo „I já chci slušnou společnost, proto jsem slušný“. Mít svého hrdinu, přihlásit se k němu a identifikovat se s ním znamená jednoduše odloučit se od své viny, buď tak, že ji umlčím dovnitř i na venek, nebo tak, že si ji vůbec neuvědomím.

Publicista a psychiatr Petr Příhoda, při analýze nevraživého vztahu k nové manželce prezidenta Havla, paní Dagmar, užívá argumentaci postavenou na podobných základech, s jakými pracoval v rozčlenění Havel, když píše, že kolektivní „nevědomí“ společnosti „totiž Václavovi Havlovi přisoudilo roli vykupitele, který vzal na sebe naše viny za minulého režimu (...) byl za nás perzekvován (...) vylepšuje naši reputaci ve směrodatném zahraničí, je zosobněním mravnosti nás zludračených (...)“ atributem této role je přirozeně dokonalá čistota.²³²

Jak na tuto situaci bude reagovat hypotetický zelinář? Zelinář posléze bude tvrdit, že jej režim ponižoval a otravoval²³³ a když mu někdo namítne, že zelináře nemusel dělat, opáčí, že k volbám se stejně muselo (jinak by byli pozavíráni), že rituály dělali všichni, že to byla hrozná doba, ve které všichni byli její obětí. Nebude si ani příliš lhát do kapsy, protože není existencialista ani politik.

Jiří Petráš (2009) ve své analýze vnímání minulosti pomocí metod orální historie dochází k závěru, že politika před rokem 1989 pro „obyčejné lidi“ není vším „v mnoha případech je vůbec nezajímala“²³⁴, KSČ pro ně byla synonymem pro „duchovní vyprázdňenosti, formálnost, nespravedlnost“, oficiálních oslav se lidé, jak odhadoval Petr Rezek, účastnili proto, „aby měli klid“²³⁵ a hodnocení normalizačních let následně směřují proti komunistické straně, „která je podle nich zodpovědná za společenský vývoj.“²³⁶

Důvody k takovému postoji jsou i politické²³⁷. „Důsledný antikomunismus by musel vyvodit závěr, že většina Čechů (zvláště milion členů KSČ) se pošpinila totalitou a jejími zločiny. Jediná možnost, v tomto vidění setřít špínu z národa, je v tom, že se z většiny lidí udělá obětní beránek totality.“²³⁸ Nevědomění si vlastní viny nebo viny celé společnosti bude

²³² PŘÍHODA, Petr In MANDLER, Emanuel. *Oba moji prezidenti*. Praha : Libri, 2004. s. 84.

²³³ Milan Šimečka hovoří o tzv. soukromém antikomunismu adaptovaných občanů v době normalizace, který spočívá v tom, že se člověk „Zuřivě a bezmocně mstí za ztrátu své veřejné tváře, za ponižování, za své bázně, za permanentní strach, za vlastní pokrytectví, za lži, kterým musel naslouchat a s nimiž musel souhlasit.“ (ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990. s.168)

²³⁴ PETRÁŠ, Jiří In VANĚK, Miroslav (Ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha : Academia, 2009. s. 353.

²³⁵ Ibid. s. 353.

²³⁶ Ibid. s. 355.

²³⁷ O tom, jak si maďarská veřejnost prezentuje svoji minulost v Domě teroru píše podrobně Buden. Jedná se podle něj o způsob, jak očistit společnost od špíny minulosti, aby vůbec mohlo vzniknout nové společenství. BUDEN, Boris. *Konec postkomunismu*. Praha : Rybka publishers, 2013. s.202/203.

²³⁸ HAUSER, Michal. *Kapitalismus jako zombie*. Praha : Rybka Publishers, 2012. s. 240.

mít vliv na sílu antikomunismu, který se obrátí proti komunismu a komunistické straně (následně pak nárokem na to, aby si projektovali do ní i vinu za mnohé svoje životní neúspěchy).²³⁹

Nedostatečná sebereflexe při revoluci je naprosto pochopitelná. Za několik dnů na náměstí se společnost netransformuje; ta změna přišla shora, ze Sovětského svazu a události byly pro většinu lidí jako blesk z čistého nebe, něco, co přišlo k nim (Na náměstí lidi definitivně vyhnala (po událostech v Polsku, Maďarsku a Berlíně) až zpráva o mrtvém studentovi. Pořádkové síly zasahovaly poměrně brutálně i před tím).

Navrátím se nyní k podstatě věci, tedy osudu hodnot, které jsem podle původu zařadil pod revolučně-emotivní kategorii. Nedostatečná dřívější sebereflexe má kromě hledání vnější viny v ideologiích, ve státu a podobně také ten následek, že když se zastávám pozitivních hodnot, jako je pravda a lidská práva, nemohu přesně vědět, co znamenají, když nejsou v jistém smyslu součástí mé zkušenosti (obzvláště politické), tak jak o tom hovořil Jaspers.

To, co kolem sebe šířila Charta, byly apely a to, co vyslovovala společnost, byla přání. V tom bylo to nedorozumění. Přání, nikoli žitá realita, tedy nikoli něco, co člověk stvrdí svou zkušeností. Mezi tím, co lidé říkali a žili, je stejný rozdíl jako obyčejný rozdíl mezi teorií a praxí; teoreticky vím, jak něco udělat, ale prakticky věc provést, zvnitřnit poznatky zkušeností či zkušeností poznat pravý význam toho, co jsem si myslel, je něco jiného. Jak se může začít jinak chovat společnost, která má zažité určité vzorce chování?²⁴⁰ To není otázka rozhodnutí, heslo „slušná společnost“, „solidarita“, „lidskost“ je pouhé přání, nic, co se dá vydemonstrovat a není divu, že v dalších promluvách o privatizaci nehrála žádnou roli a zapadla.

Tyto hodnoty, které byly produkty určité pohnuté chvíle, která po čase zmizí, a tak otevře průchod antikomunismu vyplývajícího také z bezvědomí o tom, že režim, který lidem ubližoval, byl udržován tichým souhlasem obyvatel. Lidskost, spontánnost, odpuštění, láska byla přání chvíle nikoli něco, co vyplývalo z vnitřních potřeb společnosti, jako hodnoty, na kterých stavěla neoliberální rétorika.

²³⁹Tím netvrdím o minulé době nic pozitivního, jen to, že její negativa ležela z velké části na společnosti, která systém udržovala v chodu, přesně tak jak to popsal Havel ve svém novoročním projevu.

²⁴⁰Přehled výsledku výzkumu hodnotové orientace lidí v 70-tých a 80-tých letech uvádí, že z dvaceti jedna hodnot byly na první místa v 80-tých letech přiřazeny tyto hodnoty: 1.zdraví 2.rodina domov děti 3. život v míru 4.klidný život bez napětí a rizik 5.přátelství 6.pracovní prostředí 7.existence, peníze, výdělek. Naopak veřejná činnost byla na posledním 21. místě a společenské ocenění a postavení na 17. místě. Více o hodnotové orientaci tehdejší společnosti viz. SLEJŠKA, Dragoslav. Hodnotová sféra pod vlivem stagnace a tendence jejího dalšího vývoje do listopadu 1989. *Sociologický časopis*. 4/1990 s. 317-320.

2.7 Hodnoty reagující na minulý útlak, požadavky do budoucna a privatizační diskurs

Privatizační diskurs zapadl naprosto dokonale do první kategorie hodnot vyplývajících z útlaku a nesvobody za minulého režimu. Hlavním úkolem privatizace přece bylo transformovat „komunistickou společnost na společnost svobodných lidí“. Svoboda člověka nic neznamená, dokud se neřekne něco svobodě pohybu, svobodě slova, svobodném podnikání a podobně. Svoboda vždy musí existovat v kontextu něčeho, svoboda musí být v něčem, privatizátoři dokázali vysvětlit, že svoboda člověka je zajištěna jeho majetkem²⁴¹, právo na soukromé vlastnictví popsali jako základní stavební kámen svobodné demokratické společnosti, soukromé vlastnictví je ochrana před zlovůli státu. Stát jako takový byl totiž obratně ztotožněn s diktaturou minulého režimu (viz. výše Klaus). Musí se tedy navýšit majetek občanů „aby poklesla moc státu“²⁴².

Soukromý majetek měl tedy zajistit svobodu, lidská práva a tedy i nenásilí obecně, měl zajistit definitivní nenávratnost „komunistického“ režimu, byl pojistkou demokracie. Je však dále důležité, že reformátoři v duchu Hayeka vysvětlovali tyto vztahy, ale zároveň v té době už dlouho fungovaly rozvinuté soukromé světy, do kterých lidé před minulým režimem utekli. Možný vysvětluje, že právě komplikované udržování a shánění soukromého majetku bylo jedním ze základních podnětů nespokojenosti obyvatelstva se systémem. Lidé byli na soukromé vlastnictví orientováni už dříve, nebylo třeba je nějak zvlášť přesvědčovat o jeho prospěšnosti. Rétorické figury stavěné na základu soukromé vlastnictví=svoboda, neměly popularizovat soukromé vlastnictví ve veřejném povědomí jako samotný princip, ale plnily funkci legitimizace privatizace jako něčeho, co odpovídá na požadavky vyslovené revolucí, něčeho, co jde proti minulému. Legitimizace v tomto případě měla inverzivní povahu.

Hodnota socialismu, která byla podle Pullmanna jakýmsi nárokem na osobní uspokojení potřeb, dokonale přilehla k hodnotě trhu, který měl blahobyt zajistit stejně jako na západě a který byl ještě navíc interpretován jako další místo zajišťující obranu proti nesvobodě. Trh lidé tak přijímali také proto, že jim vadilo paušální odměňování nezávislé na výkonu; ať se totiž snažili sebevíc, dostali vždy stejně peněz, proto si dělníci při zavádění některých reforem ke konci osmdesátých let stěžovali na tento nedostatek²⁴³. Trh zkrátka

²⁴¹ Ježek říká, že podle Hayeka je soukromé vlastnictví podmínkou toho, aby každý dosáhl svobody takové, v rámci které nezasahuje do svobod jiného. O tom Ježek říká, že se v podstatě jedná o teorii privatizace, která právě proto byla „nutnou podmínkou pro přechod do svobodné společnosti“. (JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006. s.12-15.)

²⁴² Viz výše Ježek o smyslu privatizace

²⁴³ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*. Praha : Scriptorium, 2011. s.136

přinášel to, co měl přinášet socialismus, tj. „Každému podle svého“, měl být spravedlivý a postavený na svobodě. Není divu, že se tomuto termínu dostalo až posvátné aury nedotknutelnosti.

Praktický požadavek demokracie, jak bylo řečeno, v podstatě axiomaticky závisel na trhu a soukromém vlastnictví. Teprve v poslední době v souvislosti s čínským kapitalismem, současnou hegemonií dluhu a pletichám různých lobbistů začíná veřejnost mezi hodnotami tržní ekonomiky a demokracie rozlišovat.

Zajímavé je, že hesla zákonnosti a hesla bojující proti korupci nedokázala společnost aktivizovat dřív, tedy už v průběhu privatizačního procesu. Také ekologie víceméně zapadla a z dialogu a pravdy se stala jakási konzumovatelná samozřejmost. Banalizace těchto pojmů má zřejmě několik příčin. Jedna je ta, že byly také inverzivní. Byly mířeny na minulou korupci, na minulé nezákonnosti, na minulé poškozování přírody a na minulou nemožnost diskuze. Tyto pojmy byly zkrátka naplněny obrazy pocházejícími z minulého období a bylo velmi těžké najít stejné věci, které by do těchto pojmů z nové doby zapadaly.

Například privatizační rozkrádání státního majetku nebylo dostatečně chápáno jako zločin nezákonnosti a korupce, heslo „kdo neokrádá stát, okrádá svoji rodinu“ ještě nepřestalo platit (proto také po letech Klaus mohl prohlásit, že okrádání byl dokonce chvályhodný boj proti minulému režimu). Milan Šimečka mluvil o dvojím mravním postoji doma a v soukromí „Život vně vymezeného soukromí má jiné mravní zákony, nikoho nenapadne směřovat kritéria vnějšího a vnitřního okruhu.“²⁴⁴ Petra Chindler-Wisten zkoumala postoje obyčejných lidí k rozkrádání majetku a vidí podobnou dvojkolejnost „ukrást něco sousedovi, to bylo odsouzeníhodné, ale ukrást něco státního, to problém nebyl.“²⁴⁵ Dokonce, někteří lidé pokládali okrádání státu za jistou přednost a ten, kdo to dovedl, byl často považován za šikovného. Nemyslím, že by lidé na náměstích když mluvili o korupci a rozkrádání, měli na mysli zrovna toto rozkrádání a klientelismus drobných lidí s tím spojený, obraz naplňující tyto pojmy ležel jinde. Navíc stát byl ten, proti kterému bylo třeba bojovat jako proti hroící (či existující) totalitě. Obnovení ztotožnění občanů se státem jako majetkem všech občanů nebylo, po tak dlouhé době útlaku (který se lidé snažili relativně pohodlně přežít v soukromých světech), jednoduché a prakticky ani možné. Obraz těchto slov ležel v minulosti.

Jakoby se rozevřela nepřekonatelná propast mezi tím, co je a tím, co bylo, jakoby srovnávání věcí z minulosti a současnosti na bázi racionální roviny nebylo možné. Podobného

²⁴⁴ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990. s.142.

²⁴⁵ SCHINDLER-WISTEN, Petra In VANĚK, Miroslav (Ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha : Academia, 2009. s. 394.

vnímání minulosti si všímá Boris Buden, když píše o sociálních otázkách v postkomunistických zemích. Říká, že se občas mluví o tzv. „sociální nostalgii“, což je podle něj označení neoliberálů pro ty, kteří chtějí diskutovat sociální otázky. „Zastánci neoliberálních reforem (...) takto polemizují s oněmi „dogmatiky“, kteří stále ještě setrvávají na principech sociální politiky, jež kdysi tvořily fundament sociálního státu. Být sociálně nostalgický zde znamená být v takřka patologickém smyslu vzdálený realitě, a opouštět tak limity racionálního politického diskursu.“²⁴⁶

Tato forma uvažování nakonec u nás získala i estetický rozměr, vyplývající z přechodu do individualizované společnosti, kdy je každý člověk projektem sám o sobě. Jako předměty k pobavení jsou v televizi vysílány týdeníky z padesátých let, po revoluci se objevily filmy Černí baroni a Tankový prapor, oba dva postavené na stejných stereotypech. Nejde o to, že se režim ukazuje jako hloupý, když podle všeho byl, ale o princip fascinace takovýcho vyobrazení, není na nich pro nás zajímavé to, že představují neblaze působící systém sociálního inženýrství způsobující lidské a materiální škody; přitažlivost těchto vyobrazení, jejich směšnost je v tom, že je vztahujeme sami k sobě, k naší současnosti, jsou postavena na nemodernosti, jakou představuje minulá doba, na tom, jak hluboce dobové výjevy nezapadají do nálad dnešní doby. Revoluce totiž také znamenala definitivní odvrát od společnosti moderní ke společnosti pozdně moderní, silně individualizované, ve které je každý sám zodpovědný za svůj osud, kde se vytrácí vědomí existence společnosti, kde se stát nevnímá jako společné dílo všech občanů, které jim má zajistit sociální pohodlí.

Lipovetsky říká: „Personalizovaná politika odpovídá nastolení *nových* hodnot jako je srdečnost, důvěrnost, blízkost, autenticita či osobitost. Jsou to hodnoty nadmíru individualistické a demokratické a díky masové spotřebě se rozvinuly ve velkém.“²⁴⁷ A dále pak navazuje: „Organizace a ideologie KSF²⁴⁸ zůstává politickou stranou nejméně ochotnou podlehnout svůdnému pomrkávání, nejvíce lpící na moralismu, centralismu a byrokratismu. Je ze všech politických stran nejvíc retro. Právě tato zásadní nepružnost jí v poslední době připravila značné volební prohry.“²⁴⁹ K tomuto popisu vnímání komunistické strany francouzskou společností určitě existují nějaké paralely našeho nynějšího způsobu pohledu na minulost. Nejde jen o antikomunismus vyplývající ze zkušenosti či odlišných ideologických názorů, ale také o to, že komunisté a minulý režim jsou nemoderní, „mimo

²⁴⁶ BUDEN, Boris. *Konec postkomunismu*. Praha : Rybka publishers, 2013. s.192/3

²⁴⁷ LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty*. Praha : Prostor, 2003. s.36.

²⁴⁸ Komunistická strana Francie

²⁴⁹ *Ibid.* s. 40

racionální diskurs“. Přesnější vystižení vzájemných podobností by vyžadovalo obsáhlejší samostatný esej, uvádím toto jen pro dokreslení porevolučního nastavení společnosti.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

Proč došlo ke kuponové privatizaci? Ukazuje se, že se jednalo o souhru společenských okolností a konkrétních historických aktérů, kteří se dovedli v jejich rámci pohybovat. Ať aktéři jednali proti smýšlení veřejnosti nebo v zákrytu před ní, nabídnutá cesta transformace, byla v rétorické rovině odpovědí na potřeby obyvatel.

Privatizace slibovala každému dospělému člověku podíl na transformaci, tedy individuální zisk, obsahovala tak v sobě něco, co se dalo chápat selským rozumem jako určitý druh spravedlnosti: „Když to měl dříve stát, teď to budeme mít všichni.“ Lidé v ni spatřovali, jak rozchod s komunistickým režimem obecně, tak i způsob zbavení se vládnutí „temných nitek“ komunistických mafí, komunistů, kádrováků a podobně. Nejsou to samozřejmě všechny důvody, které hrály u veřejného mínění tomuto nápadu do karet, ale vidina osobního podílu na transformaci a pokračování revoluce, byly, domnívám se, těmi základními důvody popularity kuponové metody.

Přesto se však nedá tvrdit, že by zvolený scénář transformace byl jediný, který by lidé byli ochotni přijmout. Poptávka po změně byla velmi obecná, zatímco nabídnuté řešení, díky vnitřním politickým okolnostem, bylo viditelné jako jediné a mělo velmi konkrétní a jasné rysy. To, co dalo příležitost vyniknout této cestě transformace, byly konkrétní vnitropolitické okolnosti, není nutné jejich vliv přeceňovat, ale je dobré je mít na paměti a krátce shrnout.

První takovou okolností bylo složení a myšlení disidentů, které mělo vliv na průběh dalších procesů v rámci celé společnosti. Nejnápadnějším znakem byla nepřítomnost ekonomů v této skupině, což tedy předpokládalo příchod ekonomů mimo tento okruh. Další důležitou okolností byla jejich ideologie, která dokázala sdružovat mnoho nezávislých a rozdílně politicky orientovaných osobností v době nesvobody a byla založena na systému přátelských vazeb. Přesto, že tato skupina, která získala coby opoziční síla rozhodující politický vliv, byla postavena na známostech a s ní nesené důvěře, vynesla do rozhodujících politických pozic neznámé ekonomy pouze na základě jejich vysoké odborné kompetence, patrně si neuvědomovala, o který typ odborníků se jedná, co bude následovat a už vůbec ne, jaké jsou konkrétní povahové vlastnosti některých z nich.²⁵⁰

Díky těmto vnitropolitickým okolnostem několika prvních dnů revoluce, získali reformátoři klíčové pozice pro prosazení svých specifických ekonomických představ. Alternativu Vlasákova návrhu se jim podařilo hladce a před veřejností nepozorovaně uklidit i

²⁵⁰ Pithart, Urban, Hanzel se shodují na tom, že v první fázi nikoho nenapadlo, jaké nebezpečí může představovat Václav Klaus, obavy začínali mít, klíčové postavy fóra a prezident Havel až v lednu a únoru 1990, kdy bylo pozdě cokoli dělat.

díky další vnitropolitické okolnosti, kterou bylo jednání Petra Pitharta, který českému návrhu jako předseda české vlády nevyjednal vůči federálnímu návrhu reformy rovnější podmínky při dojednávání shody (tedy nikoli Vlasák proti asi deseti lidem z federální vlády). Už v té době měl ale návrh lidí z Klausova okruhu u veřejnosti navrch, Vlasákův návrh nikdo z lidí neznal (což byla chyba jeho autorů) a Klaus se tak mohl pohodlně vymezit vůči Komárkovi, který nedokázal sebe a svůj tým dotlačit k nějakému konkrétnímu výstupu v podobě scénáře ekonomické transformace.

Toto považuji za dva klíčové vnitropolitické momenty pro výběr další cesty transformace. Rozpad OF a ovládnutí tohoto hnutí Václavem Klausem souviselo těsněji s náladami v celé společnosti, která žádala pokračování revoluce, dále s vnitřní organizací hnutí, které upíralo lidem ve spodu vliv na rozhodování a konečně s osobou Klause, který tyto rozpory dokázal pochopit a obratně využít. Vznik ODS byla poslední historicko-společenská událost, která zajistila politickou sílu pro prosazení konkrétního návrhu privatizace.

Toto bylo shrnutí několika klíčových událostí, které historicky vedly k prosazení kuponové privatizace v politické rovině. Ovšem otázka po původu snahy pokračovat v revoluci a touhy po osobním podílu na transformaci, které, jak bylo uvedeno, byly dominantní pro prosazení privatizace, je daleko složitější, protože odpověď na tyto tendence se neskrývá v deklaracích listopadu a prosince, nýbrž v analýze společenské situace minulého režimu, protože na tu se zejména v politice a ve společnosti reagovalo, a také proto, že společnost se za čtrnáct dní na náměstí nezmění a její smýšlení, hodnoty a behaviorální návyky budou tedy podobné jako před listopadem.

Obyvatelstvo sice dokázalo svrhnout režim masovými protesty, ale nedokázalo se sjednotit pod jedním vážně míněným programem vycházejícím z jejich středu. Jestliže na začátku revoluce z mnoha různých poznatků a analýz vyplývá, že většina obyvatel byla pro socialismus, nedokázali lidé v momentech odvratu od tohoto programu stvrdit svoje deklarace nějakým společným jednáním. Bylo to proto, že každý si pod socialismem představoval něco jiného, lidé pořádně ani nechápali rozdíly mezi levicí a pravicí²⁵¹, důležité bylo, jak se jim bude dál žít atd. (viz výše). Zkrátka politické myšlení před listopadem téměř neexistovalo, neexistovaly ani jiné významnější zárodky občanské společnosti, které by takovéto myšlení mohly rozvíjet a jediným výrazným nositelem opozičních myšlenek byla nepolitická charta, které nikdo z normálních lidí nerozuměl a v podstatě ji ani neznal a byla tak většině obyvatel

²⁵¹ HERZMANN, Jan. Volby v kontextu veřejného mínění 1989-1991. Sociologický časopis. 2/1992. s. 165-183.

velmi vzdálená. Vygenerovat během čtrnácti dnů na náměstí myšlenky, na kterých se lidé shodnou a budou se jich stůj co stůj držet, je nemožné²⁵².

Na čem se ale občané shodli, bylo odmítnutí minulého režimu, tam lze hledat kořeny společných deklarací v listopadu (láska, solidarita, odpuštění, spontánnost) a s opadávající eufórií lze v tomto odmítnutí hledat i kořeny rétoricky silného antikomunismu a přání pokračovat v revoluci. Původ tohoto proudu nelze hledat pouze v tom, že režim byl po všech stránkách objektivně špatný, ale i v tom, že byl schopný poskytovat určité, ne velké, ale jisté materiální uspokojení, které lidé vyměnili za své občanské postoje, což v nich vyvolávalo pocity ponížení a soukromý antikomunismus. V Československu byl odpor k režimu silnější také proto, že se z pochopitelných důvodů komunisté odmítli reformovat, tak jako v Polsku nebo Maďarsku (perestrojka však oslabovala moc tehdejšího režimu a díky tomuto tlaku došlo i u nás k určitému uvolnění).

Tolik tedy shrnutí klíčových historických a společenských okolností, které byly zásadní pro přijetí a realizaci kuponové privatizace.

Když nebyly alternativy a na náměstích se rozhodlo pouze to, že se půjde k demokracii, tak co vlastně sametová revoluce byla? Lidé skutečně do dění zasáhli, zejména tak, že vyvolávali tlak, napětí, svým znepokojením nad situací nutili elity k jednání a čekali, co se bude dít. Je to podobná situace, jako když sledujeme film, cítíme napětí děje a očekáváme vyústění v katarzi. Havel toto cítil, a proto, revoluci řídil jako drama, nešlo jen o písničky při demonstracích, o Gotta s Krylem, jak společně zpívají hymnu, ale Havel dbal o to, aby se každý den něco stalo, něco podstatného se řeklo do televize či na náměstí, vždy něco nového, protože přesně cítil nervozitu a napětí veřejnosti, která to očekávala. I díky tomu se patrně revoluce tak hladce a zejména nenásilně zvládla, ovšem horší je, že tento dramaturgický model veřejnosti a politiky pokračoval i v případě volby transformační strategie.

Jak jsem se pokusil ukázat, Klausova odpověď napjaté veřejnosti byla velmi přesná.

Tato práce neřeší otázku případné viny za kuponovou privatizaci, protože její reálný průběh nehodnotí, snaží se odhalit její původ, teprve analýza zabývající se jejím průběhem může odpovědět na otázku, nakolik přání, která si s ní lidé spojovali, byla naplněna, a nakolik se potvrdily politické deklarace o jejich ekonomických a celospolečenských přínosech.

Přesto si dovolím položit několik otázek. Lidé ve vrcholných politických funkcích se dopouštěli rozhodnutí tak závažných, že přímo ovlivňovali skutečné osudy mnoha miliónů

²⁵² Každý si myslel něco jiného (MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991. s.67.)

lidí, jejich odpovědnost byla tehdy tak veliká, že odchod z funkce naprosto nedokáže vyvážit míru škody, kterou mohli způsobit. Navíc z určitého úhlu pohledu za tento obrovský ekonomický experiment, přísně vzato, nikdo nemůže nést vinu. Lze totiž někoho vinit z toho, že usiloval o politickou moc a vyhrál, i kdyby se jeho řešení situace ukázalo jako chybné? Neměli by se spíš vinit ti, kteří svou politickou vůli neprosadili, byla-li jejich řešení ze zpětného pohledu lepší? Jde vůbec i teď ze zpětného pohledu odhadnout všechny důsledky jiných cest transformace a tedy určit, která z cest by byla lepší? Lze tedy vůbec někoho vinit, ať konkrétní jedince nebo úplně všechny občany z toho, že správnou cestu nerozpoznali? Jediná pachuť, která tak z minulosti může zbyť, je, že privatizace nebyla realizována na základě aktivního přání obyvatel, ale jejich aktivního souhlasu s navrženým řešením.

Jeví se to tedy tak, že zvolená cesta závisela spíše na návrhu řešení, které díky revolučnímu politickému dění navrhla politicky nejaktivnější skupina ekonomů. Čistě teoreticky lze odhadovat, že by společnost přijala i jiné řešení a tedy, že rozhodující dějinnou silou byla skupina jednotlivců.

Je však třeba si také uvědomit, že tato skupina se neformovala ve vzduchoprázdnu a jejich názory krystalovaly postupně a nejvíce v osmdesátých letech pod vlivem západního ekonomického myšlení, respektive jeho hlavního směru v politice prosazovaného Thatcherovou a Reaganem, a které zároveň bylo ideálním protipólem státem řízené ekonomiky, jejíž nedostatky měli čeští ekonomové neustále před očima. Jejich volba byla také dobová a nedá se předpokládat, že by jiní ekonomové v jejich pozici z ničehož nic podlehli např. švédskému modelu, to by se mohlo odehrát jedině za situace, kdyby československá společnost po něčem takovém promyšleně volala. Musela by být společenská atmosféra u nás v osmdesátých letech naprosto jiná, aby někdo promyšleně usiloval o nějakou formu socialismu.

Z tohoto odstupu se zdá, že revoluční proměna byla výsledkem stavu společnosti, jejího názorového klimatu a jejich reálných potřeb víc, než manipulací politických elit v porevoluční fázi, bez ohledu na to, jakým způsobem svých pozic dosáhli (jestli šlo o manipulaci s veřejným míněním nebo o zákulisní souboje). Tento způsob transformace byl nějak vepsán do tehdejší společnosti.

Z tohoto hlediska se dá hledat kontinuita tam, kde se obvykle hledá diskontinuita, tedy mezi minulým režimem a současností. Pravicová rétorika vidí diskontinuitu proto, že minulost chápe jako antitezi ke své politice, je to pro ni něco, co se neanalyzuje, co je však jakési apriorní zlo, které se v rámci racionální diskuze nijak nepobírá, ale od kterého čerpá jejich politika legitimitu a snaží se dosáhnout hegemonního postavení. Levice zase vidí

diskontinuitu v revoluci, protože nějak podvědomě neustále kalkuluje s tím, že mohl být prezidentem Dubček a Klause do OF nemuseli pustit; proto dokonce určitá část levice vystupuje proti Havlovi, jsou totiž přesvědčeni, že revoluční elity způsobily dějinnou diskontinuitu, která mohla směřovat k sociálnímu státu a ne k ekonomickému fundamentalismu spolu s negativními jevy, jež to přináší. Proto vyzdvihují ideály listopadu v domnění, že v nich byla uzavřena nová společenská smlouva, která slibuje sociální stát a odvolávají se na listopad stejně jako pravicově smýšlející lidé, kteří v něm vidí definitivní odmítnutí socializujícího způsobu vlády.

Ani jeden tento proud myšlení, který je v mlhavých intuitivních rovinách rozptýlen v myšlení celé společnosti nedokáže tedy vidět společenský pohyb jako jeden proud, je tomu tak, domnívám se, proto, že dominantní společenský proud, alespoň u české veřejnosti, je nesen jinými horizonty než politický ideologický slovník. Společnost zkrátka má nějaké materiální potřeby a mlhavá přání a snaží se je vyjádřit slovy politiky, která jsou uzpůsobená pro správu velkých celků, a tedy jejich diskursivní kontext je ze své podstaty odtržený od horizontů běžného dne.

Poučení z minulosti netkví přímo v příbězích pronásledovaných disidentů, ale ve společnosti, která je vzdálena od politiky ve svém soukromí a předstírá, že se jí politika netýká. To je hluboký společenský problém dědictví minulosti, že nevidíme politické proměny jako kontinuální proces ovlivňovaný chováním celé společnosti, pozorujeme jen velké dějinné okolnosti, kterými jsou invaze nebo činy státníků a odstrašující případy fungování systémů v podobě poprav, korupce nebo globální krize, zatímco role společnosti jako souboru všech občanů je z uvažování trvale vylučována (Intelektuálové se v takové společnosti uchylují k morálním apelům a veřejnost ke svým zájmům, které díky pocitu, že se jich politika netýká, nedokážou v řeči politiky rozpoznávat a jejich politické rozhodování u voleb je zkratkovité).

Úplným závěrem si dovolím shrnout, že jsem se pokusil analyzovat všechny zásadní politické i společenské okolnosti k nalezení odpovědi na otázku: „Proč došlo ke kuponové privatizaci?“ a došel jsem k závěru, že větší roli hrály společenské okolnosti, v rámci kterých se větší či menší politické zápasy odehrávaly, než konkrétní lidé, kteří strhli společenský vývoj zásadně jiným směrem, než který by byla společnost ochotna přijmout. Ke kuponové privatizaci došlo proto, že odpovídala očekáváním veřejnosti.

LITERATURA

ARENDET, Hannah. *Původ totalitarismu*. Praha : OIKOYMENH, 1996.

BENČÍK, Antonín. *Téma: Alexandr Dubček*. Praha : Křesťanskosociální hnutí, 2012. s.

BUDEN, Boris. *Konec postkomunismu*. Praha : Rybka publishers, 2013.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, PREČAN, Vilém (Ed). *Charta 77: Dokumenty*. Praha : ÚSD AV ČR 2007

FURET, Francois. *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno : Atlantis 1994.

GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal, ROUBAL, Petr, SUK, Jiří. ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulostí*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011.

GJURIČOVÁ, Adéla, KOPEČEK, Michal (Ed). *Kapitoly z dějin České demokracie po roce 1989*. Lytomyšl : Paseka, 2008.

HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin*. Praha : OK centrum, 1991.

HAUSER, Michal. *Kapitalismus jako zombie*. Praha : Rybka Publishers, 2012.

HAVEL, Václav. Novoroční projev prezidenta ČSSR 1990. Dostupný z WWW Pražského hradu
<<http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/>>

HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.

HAYEK, Friedrich. *Cesta do otroctví*. Brno : Barristel a Principal 2004.

HERZMANN, Jan. Volby v kontextu veřejného mínění 1989-1991. *Sociologický časopis*. 2/1992. s. 165-183.

HOFFMANN, Pavel. *Spomienky*. Praha : G plus G, 2006.

HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky*. Praha : CEP, 2000.

HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha : Volvox globator, 1997.

JASPERS, Karl. *Otázka Viny*. Praha : Academia, 2009.

JEŽEK, Tomáš. *Privatizace české ekonomiky: její kořeny, metody a výsledky*. Praha : VŠE Oeconomica, 2006.

JEŽEK, Tomáš. Věřitelem měl být Fond národního majetku. *Hospodářské noviny*. 22.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/c1-59557450-veritelem-mel-byt-fond-narodniho-majetku>>

JIČÍNSKÝ, Zdeněk. 27.listopadu 1989 jednání KC OF. *Originální videojournal*. Dostupné v archivu ČT. DVD 3534.

KELLER, Jan. Návrat opevněné domácnosti? *Listy*. 1995 č.6.

KLAUS, Václav. Dopis občanům. *Svoboda a prosperita*. Volební program ODS 1992. Dostupné z WWW <http://www.ods.cz/docs/programy/program_1992.pdf>

KLAUS, Václav. *Ekonomická věda a ekonomická reforma*. Praha : Gennex a Top ageny, 1991.

KLAUS, Václav. *O tvář zítřka*. Praha : Pražská imaginace, 1991.

KLUSOŇ, Václav. *Úvahy post-transformační*. Praha : Karolinum, 2008.

KOHOUT, Martin. *Neviditelná ruka trhu: Privatizace Barrandova*. Audiovizuální dokument, FAMU 2013. Dostupné ve Studiu FAMU Klimentská 4, Praha 1.

KOUTECKÝ, Pavel. *Občan Havel*. Audiovizuální dokument, Film a sociologie 2007.

KRAPFL, James. *Revolucia s ľudskou tvarou*. Bratislava : Kalligram, 2009.

LIPOVETSKY, Gilles. *Éra prázdnoty*. Praha : Prostor, 2003.

- MACHONIN, Pavel, TUČEK, Milan. Zrod a další vývoj nových elit v České republice. Praha : AV ČR, 2002.
- MANDLER, Emanuel. *Oba moji prezidenti*. Praha : Libri, 2004.
- MAREŠ, Petr, MUSIL, Libor, RABUŠIC Ladislav. Sociální změna očima české veřejnosti. *Sociologický časopis*. 6/1991 s. 702-714
- MINK, Georges, SZUREK, Jean-Charles. Strategie adaptace a konverze bývalých politických elit. *Sociologický časopis*. 3/1993 s. 295-308.
- MLČOCH, Lubomír, MACHONIN, Pavel, SOJKA, Milan. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Praha : Karolinum 2000.
- MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci*. Praha : Vyšehrad, 2000.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...* Praha : SLON, 1991.
- OTAKAR, Turek. Byla alternativa ke Klausově transformaci?. *Listy*. 1995 č. 5. Dostupné z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=055&clanek=050502>>
- OTÁHAL, Milan. O nepolitické politice. *Sociologický časopis*. 4/1998 s. 467-476.
- OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha : ÚSD AV ČR Maxdorf 1994.
- OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno : Doplněk, 1999.
- PATOČKA, Jan. Co můžeme očekávat od Charty 77? (1977). In: PALEK, Karel, CHVATÍK, Ivan (ed). *Češi 1*. Praha : OIKOYMENH 2006. Str.440-444.
- PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý*. Praha : Academia, 2009.
- POPPER, Karl. *Bída historismu*. Praha : OIKOYMENH, 2008.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*. Praha : Scriptorivm, 2011.

REZEK, Petr. *Filosofie a politika kýče*. Praha : OIKOYMENH, 1991.

ROUSEK, Jan. Adresát: Občanské fórum, Praha. *Historie – Otázky – Problémy*. Časopis FFUK. 2012, č.1.

ŘEHÁK, Jan, ŘEHÁKOVÁ Blanka. Předvolební programy 1990. *Sociologický časopis*. 2/1991 s.172-188.

SLEJŠKA, Dragoslav. Hodnotová sféra pod vlivem stagnace a tendence jejího dalšího vývoje do listopadu 1989. *Sociologický časopis*. 4/1990 s. 317-320.

SOJKA, Milan. Alternativní scénáře transformační strategie československé ekonomiky na počátku 90.let a jejich teoretická východiska. *Working paper UK FSV – IES*. No. 21, 2002. Dostupné na internetu <<http://ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/684>>

STRÁSKÝ, Jan. Co Klaus sám necítí, nikdy neposlechne. *Hospodářské noviny*. 8.3.2013. Dostupné z WWW <<http://dialog.ihned.cz/sidlo/c1-59481620-jan-strasky-co-klaus-sam-neciti-nikdy-neposlechne>>

SUK, Jiří. *Labyrintem Revoluce*. Praha : Prostor, 2003.

SUK, Jiří. *Občanské fórum: Listopad-prosinec 2.díl dokumenty*. Praha – Brno : ÚSD AV ČR – Doplněk, 1998.

SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama*. Praha, Litomyšl : Paseka, 2013.

ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta. *Transformace české společnosti, 1989-1995*. Brno : Doplněk, 1996.

ŠANDEROVÁ, Jadwiga. Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací. *Sociologický časopis*. 1/1993. s. 57-72.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno : Atlantis, 1990.

ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno : Doplněk, 1998.

ŠULC, Zdislav. *Z jeviště i zákulisí české politiky a ekonomiky*. Brno : Doplněk, 2011.

TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha : USD AV ČR, 1995.

VANĚK, Miroslav. *Veržné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989*. Praha : Maxdorf, 1994.

VANĚK, Miroslav (Ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha : Academia, 2009.